

Katarina Luketić, *Balkan. Od geografije do fantazije*, Algoritam, Zagreb i Mostar, 2013., 463 str.

Opsežni rad Katarine Luketić na temu Balkana i njemu pripadajućeg geopolitičkog identiteta dotiče brojna relevantna pitanja kojima se društvena znanost bavi posljednjih tridesetak godina. Od prikaza semantičke rastezljivosti geopolitičkog pojma Balkana do analize nastanka nacionalizma u pojedinačnim zemljama bivše Jugoslavije, autorica kroz čitav rad provlači geografski, povijesni i sociokulturni kontekst i mikroperspektive unutar kojih su se politike balkanskih naroda oblikovale. Balkan kao geopolitički imaginarij oblikovao se u opreci s ostatkom Europe: Stokerov transilvanijski *Drakula* u devetnaestom je stoljeću prostor Balkana ispunio istovremeno čudesnim i opasnim opisima, a stoljeće kasnije Kaplanovi su *Duhovi Balkana* utjelovili "grotlo mržnje". Dok su pojedini autori sa zanosom pisali o dobrim divljacima i gorštacima-herojima kroz suptilno divljenje muškoj, ratničkoj i patrijarhalnoj kulturi, otkrivajući pritom egzotiku Balkana, drugi su iste prostore (uglavnom ahistorijski) esencijalizirali negativnim stereotipima, opisima naturaliziranog nacionalizma, nazadnosti i primitivizma. Bilo da je Balkan posljednji neiskvareni prostor Europe, "idealno civilizacijsko djetinjstvo" (str. 116), ili rodna gruda vampira, autorica ističe kako su se takve predodžbe oblikovale u eurocentričnom diskursu, pri čemu je Balkan naspram Europe nedvojbeno *Drugi* i *drugačiji*.

U Balkan su *izvana* upisana mnoga negativna značenja od kojih su neka "vjerodostojnost" stekla upisima sveznajućih autora koji nisu osvijestili svoju poziciju, no autorica upozorava na jedan paralelni proces koji u toj konstrukciji sudjeluje iznutra. Nesumnjivo, stvaranju Balkana kao uniformnog multinacionalnog bića, prepoznatljivog po bijelim čarapama i niskim strastima, doprinijelo je i naše prešutno prihvatanje zajedničkog repertoara balkanskih osobina putem kojih se sami reprezentiramo u svakodnevnom životu. Unatoč tome, svaku pojedinačnu balkansku zemlju obilježava specifičan, kolektivno prihvaćeni zbir predodžbi kojeg autorica suptilno parodira: Sloveniju tako karakterizira provincijalni osjećaj nadmoći nad ostatkom *nazadnog* Balkana, dok se istovremeno revitalizira jugoslavenska ikonografija i time estetizira socijalizam; Hrvati su narod-žrtva koji pod bilo koju cijenu pokušava izbjeći etiketu Balkana i vrijednosnu izjednačenost s ostalim postjugoslavenskim narodima (uključujući i samo zemljopisno smještanje u balkansku regiju), dok istovremeno u Hrvatskoj jača popularnost istočnjačkim melosom inspiriranog neofolka; Srbi su pak iznad (ne između) Europe i Istoka, prototip iskonskog Balkanca (koji stoji u opreci s trulim Zapadom), a istodobno bedem koji je taj civilizacijom iskvareni Zapad čuvao od najezdi s Istoka. Ono što autorica ovakvim ugrubo prikazanim opisima pokušava istaknuti ustvari je mnoštvo (često međusobno isključivih ili proturječnih) naracija koje su stvorile pomutnju geopolitičkih identiteta u balkanskim *apsurdistanima*. Većini tih naracija ipak je zajednička simbolička demonizacija Balkana koja nije samo politička paradigma (radikalnih opcija), već i dio tekstova kulture koji pokušavaju balkanske zemlje izbaviti s Balkana. Umjesto Balkanu, teži se pripadanju Srednjoj Europi kojoj je Istok suprotstavljen kao negativan, a jednako poželjna je i identifikacija s romantičnom slikom zamišljenog Mediterana kojim dominiraju romanski elementi. Balkanski je mentalitet pejorativno percipiran kao dinarski i suprotstavljen *miteluropejskom* i *venecijanskom*.

S druge strane, nerijetke su i *probalkanske* naracije, jednako izmještene iz vremena i nerijetko ispunjene mitskim elementima koji zauzimaju mjesto povijesne činjeničnosti. Takvi su se narativi u razdoblju raspada Jugoslavije revitalizirali u političkom diskursu i postali temeljem konstrukcije nacionalnog identiteta.

Patriotizam u Hrvatskoj – ili *diskurs straha od Balkana* kakvim ga Luketić u ovome radu opisuje – manifestacija je političkih strategija kojima je devedesetih nacionalni identitet postao najvažnija državna relikvija, proizvod politike čije je konstruiranje pratilo isticanje razlika u odnosu na *Druge*. Nacionalni identitet, izgrađen na radikalnim političkim zasadama i negativnim predodžbama Balkana, tada je bio široko prihvaćen kao *prirodni* i *samorazumljivi* iskaz hrvatskog bića. Pritom su se razlike u odnosu na *Druge* isticale ne samo u kontekstu apstraktnih političkih programa, već su poprimile i vidljive oblike u svakodnevnom životu: preimenovanjem ulica i trgova uspostavljale su se nove istine, čistoća govora i oživljavanje arhaizama simbolički su dokinuli vezu s donedavnom prošalošću, a izmišljanjem novih tradicija slavile su se davno zaboravljene, a sada reanimirane povijesne figure i događaji. Povijest se prema potrebi fragmentirala, i zatim u dijelovima ekstrahirala i miješala s mitom. Tako nanovo formuliranu, esencijaliziranu i metaforičku povijest popularizirale su političke i intelektualne elite koje su između *nas* i *njih* stvorile privid civilizacijskog jaza.

Prikazom Balkana stvorenim izvana (eurocentričnom percepcijom regije nastanjene demonima i folklornim lutkama) i iznutra (simboličnim i stvarnim sukobom “nespojivih svjetova”) autorica uspješno izbjegava stvaranje još jedne binarne (o)pozicije s koje će Europu učiniti isključivim krivcem za danas aktualni geopolitički imaginarij Balkana. Unatoč tome, analizirajući radove starijeg datuma (poput onih Rebecce West), kao i one recentne, Luketić uviđa kako neprestano upisivanje značenja u prostor Balkana služi reafirmaciji tog imaginarija: bilo da s njega pokušavamo uteći, ili ga revitalizacijom ideje o “iskonskim Balkancima” iznad Europe i Istoka pokušavamo monopolizirati, neosporno je da se Balkan kao simbolička konstrukcija ne uklapa u ideju Europe. Kao što fragmentiramo značenje Balkana, mogli bismo rastočiti i europski imaginarij koji je, kako pokazuje autorica, jednako tako izgrađen na kolektivno prihvaćenim mitovima i predodžbama o civilizaciji, naciji i kulturnoj hegemoniji, no *europeljstvo* zapadnoeuropskih država nitko ne osporava na način na koji se isto osporava Balkanu. Europa, sa svim svojim zamišljenim vrednotama, tako ostaje objekt žudnje, cilj kojemu stremimo čak i nakon što smo formalizirali svoje članstvo u Uniji.

Balkan je zamišljen kao nasljedje Osmanskog carstva i balkanskih ratova, predziđe kršćanstva, granica Istoka i Zapada, ostavština bivše Jugoslavije i socijalizma, *trash* kultura i turbofolk. Reduciran je na stereotipe, bez linearne povijesti, petrificiran u simbolima koji ga održavaju kao antipod Europi. Balkanizam je podvrsta orijentalizma te je, jednako kao on, velikim dijelom stvoren u tuđinskom imperijalizmu, a potom i u akademskom diskursu domaćih tekstopisaca koji su Balkanu dodijelili set predodžbi. Predstavljajući regiju jednodimenzionalnom makro-perspektivom, ne priznajući mu povijesnu, geografsku i kulturnu specifičnost (osim nacionalističkim budnicama), perpetuiramo geopolitički imaginarij koji Balkanu u jednoj slici daje simboličku težinu stoljetnih sukoba i izuzima ga iz Europe.

Konstruirajući ga kao bure baruta, supstanciju nasilja i dominantni muški princip, ili pak topofilično pišući o jednostavnim i srčanim narodima koji žive u skladu s prirodom, regija je prerasla svoju geografiju i postala Balkan – ne Stara planina, već slika bijelih čarapa i mobitela, agresivnih i desno orijentiranih; servilnih naroda u lovu na Europu koja neprestano izmiče.

Jelena Skendžić

Andrea Matošević i Tea Škokić, *Polutani dugog trajanja*. Balkanistički diskursi, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2014., 187 str.

Svatko tko osjeti potrebu intervenirati u već dobroano oglodano tkivo balkanizma i balkanističke kritike danas, više od dvadeset godina po začetku toga kritičkog pristupa, mora to učiniti oprezno, s opravdanim strahom da bi se tijelo uslijed operacije ipak moglo raspasti. Kritika koja je nastala u kontekstu ratova na području bivše Jugoslavije u hrvatskoj je akademskoj zajednici devedesetih godina prošlog stoljeća uglavnom nailazila na umjerene, suspregnute reakcije. U novijim su se pokušajima oživljavanja područja istraživanja autori, pak, uglavnom sklanjali u prikladne istraživačke niše koje su skrojene pažljivo, tako da ne zasijecaju u hrvatski znanstveni, ali i društveni *mainstream*. Važan je doprinos Andree Matoševića i Tee Škokić u *Polutanima dugog trajanja* upravo u razumijevanju da su se i *mainstream* i *alternativa* u međuvremenu promijenili. Balkan u Hrvatskoj više nije zazoran kao devedesetih, pa ga i premijer u govoru na Trgu bana Jelačića u noći pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, primjerice, ne isključuje iz hrvatskoga nacionalnog identiteta (premda srednjeeuropski identitet i dalje, za svaki slučaj, smješta na povlašteno mjesto od *presudnog utjecaja*). Opće je mjesto, u međuvremenu, postala i sama kritika balkanizma koja se, primjerice, ogleda u ponovnim iščitavanjima filmova Kusturice i drugih samo-egzotizirajućih autora, koji su, još za vremena, iz balkanske nazadnosti uspješno izlučili novčanu dobit.

U uvodnom poglavlju autori nagovještavaju priklanjanje dvjema, međusobno isključivim istraživačkim strategijama. Prva je ustrajavanje na binarnom suprotstavljanju Balkana i Europe, jer je, kako se tvrdi u uvodu, riječ o pojmovima čija uporaba još uvijek nije dovoljno dekonstruirana i relaksirana da bi je se uspješno moglo odbaciti. Ta je odluka za posljedicu imala dijelove teksta u kojima su istraživačke studije izvedene disciplinirano i u suradnji s maticom balkanističke kritike: primjerice, u znalačkoj detekciji važnosti feminotopije u ženskim putopisima po Balkanu, ili u propitivanju konteksta i dosega “dekusturizacije” suvremene hrvatske kinematografije.

Druga je strategija, međutim, posve neposlušna i posveta je pokojnoj sarajevskoj književnoj teoretičarki Nirman Moranjak-Bamburać, koja se u tekstu u kojem propituje implikacije postkolonijalne teorije u balkanskom kontekstu kritički osvrće na “vrtoglave reprodukcije prenosivih obrazaca kolonizacije” koje naposljetku nalijeću na “posljednji ostatak zamislive ljudskosti”: “na razbacane ljudske kosti” (2004: 88). I na tom mjestu, na kojem se “hirurgija epistemologijskih rezova” više ne može provoditi, autorica zaključuje: “Iskreno govoreći, dođe mi da ‘za života’ navučem stečak na sebe, uklešem epitaf – ‘ništa vi ne znate o meni’ – i ostanem ‘prkosna od sna’, kao što je to za zemljicu Bosnu davno sugerirao Mak Dizdar” (ibid.: 89).

Prkos autorima *Polutana* ide dobro, za strategiju šutnje su, pomalo stereotipno, ipak odveć brbljivi. Pa će tako na emfatičan zaključak teksta u kojem Maple Raza i Nicole Lindstrom iznose nadu da će Hrvati jednog dana ipak uvidjeti da je Balkan lijep, Andrea Matošević i Tea Škokić naglo progovoriti iz prvog lica množine i ugledne inozemne autore uputiti na to kako “propuštaju uvidjeti činjenicu da se ovdje ne radi o Balkanu već o Jugoslaviji te uzrocima i posljedicama njezina raspada, a slijedom toga, i o socijalističkim balkanizmima i okcidentalizmima, kao i da je sve ono što trebamo usvojiti kao svoje prednosti već diskurzivno utkano u naše mane ili mane onih koje smatramo Balkancima” (str. 31). I doista, u ovom pomalo iznerviranom “odgovoru” nazire se neuralgična točka domaće produkcije balkanizama, ali i recepcije balkanističke kritike u Hrvatskoj devedesetih. Riječ je o čvoru koji je u prevladavajućem političkom diskursu “noviju hrvatsku samostalnost” zavezao za stoljeća “predjugoslavenske povijesti”, i tako, između ostalog, propustio propitati razne elemente kontinuiteta koji ideološki kompliciraju tumačenje tranzicije, kao što je, primjerice – upućuju autori – odnos socijalizma prema tržišnoj politici.

Na više mjesta u *Polutanima* Matošević i Škokić ponovno upisuju jugoslavensko razdoblje u balkanističku kritiku: upravo je “jugoslavenska” trauma odgovorna za “povijesne nepravde” u

obiteljskim nasljeđima glavnih likova stripova kao što su *Knindže* i *Superhrvoje*, kroz koju se objavljuje “zauzimanje strana” u ratu devedesetih. Autori ni samo jugoslavensko razdoblje ne preskaču kao idealtipsko ili samorazumljivo, nego nude pomno dokumentiranu analizu razumijevanja Balkana u razdoblju ranog socijalizma, u dosluhu s davnašnjim pozivom Dunje Rihtman-Auguštin za ponovni posjet arhivu i podsjećanje na pozitivne konotacije toga pojma.

Jedna se nit koju autori prate provlači kroz razdoblje nakon Drugog svjetskog rata u zemlji u kojoj se propagira “suradnja i bratstvo balkanskih naroda” (str. 146) i čije vodstvo razmatra mogućnost stvaranja šire federacije balkanskih naroda, odnosno, koja s drugim komunističkim balkanskim državama surađuje kroz radne akcije i sportske manifestacije. Riječ je o suradnji u kojoj *regionalno* nema ironični predznak manje europskog i manje vrijednog, već, upravo suprotno, označava “progres i optimizam, međunarodnu suradnju te zajednicu budućnosti” (str. 169) koja sadrži potencijal političke opozicije Sovjetskom Savezu (usp. *ibid.*). Autori zaključuju da socijalističko razdoblje odista ima veze s Balkanom, ali ne kao *intermezzo*, slučajna stanka u kojoj je put prema Europi na neko vrijeme zastao, nego kao razdoblje čije nam proučavanje može ponuditi podlogu za “raskid s pejorativnim diskursima”, ali i “elemente za političko-ekonomsku *avangardu*” (str. 172) koja nam, tvrde Škokić i Matošević, treba i kao popudbina za buduće rasprave unutar Europske unije u kojoj se modernost mjeri upravo kapacitetom predstavnika pojedine države da se usmjere na sadašnjost, a ne na prošlost.

Vrijednost je ove knjige i u istančanosti čula za suptilnije binarne opozicije preko kojih se u spregama ovdašnjih elita obično prelazi u ime “senzibiliziranih” i “ljudskopravaških” ovjerovljenja njihovih autora, a iz kojih, umjesto opozicija simboličke geografije koja se zasniva na horizontalnom rangiranju regija i nacija, napokon probijaju i vertikalne, klasne razlike. Iz *polutanskih* analiza koje pažljivo iščitavaju publicistiku, novinske članke, putopise i filmove, izviru nova razumijevanja balkanističke egzotizacije *narodnog* i *seljačkog*, čiji su motivi i narodnjački melos i ratni junaci i *rolling stones* Dalmatinske zagore i ličke štale s prascima. Pa onda, rubeći tim distinkcijama ukusa, autori raspravu prenose na domaći, naški teren, na razlikovanja čiji korijeni dobro prethode ratovima na području bivše Jugoslavije pa i ozloglašavanju Balkana na Zapadu, da bi, izvođeci kritiku dosljedno, i knjigu žalbe naposljetku ispostavili neugodno blizu i neugodno osobno, umjetnicima i kolegama koji su cijenjeni i uvaženi s iste strane “fronte”.

Umjesto da, dakle, nastavi utabanom metaforom mosta, ova knjiga otvara nekoliko novih pukotina, koje su emancipatorske u mjeri u kojoj, da parafraziram Borisa Budena, otvaraju mogućnost da se mnogo pitanja postave drukčije. Pa tako umjesto oglođanog – kako se piše o Balkanu? – pitanje glasi: zašto o Balkanu ne pišemo nešto korisno?

Orlanda Obad

Nebojša Šavija-Valha, Raja. Ironijski subjekt svakodnevnice komunikacije u Bosni i Hercegovini i raja kao strategija življenja, *Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2013., 375 str.*

“Ko igra za raju i zanemaruje taktiku, završiće karijeru u nižerazrednom Vratniku”, dobro je poznat stih “starog, prijeratnog” *Zabranjenog pušenja*, jedne od perjanica “sarajevske škole pop muzike” i alternativno-kulturnih projekata *New Primitives* i *Top lista nadrealista* u Sarajevu 80-ih godina prošlog stoljeća. “Nižerazredni Vratnik” lokalni je mali (“mahalski”) nogometni klub, a prema nekim urbanim legendama koje se još i danas mogu čuti u Sarajevu, stih *Zabranjenog pušenja* jedna

je u nizu počasti što se u tom gradu odaju Asimu Ferhatoviću-Hasetu, legendarnom nogometašu "FK Sarajevo" iz 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća. Hase je započeo nogometnu karijeru upravo u spomenutom "Vratniku" da bi preko "FK Sarajeva" nakratko "dobacio" do istanbulskog diva "Fenerbahçe", iz kojeg se ekspresno, nakon samo mjesec i pol dana i devet odigranih utakmica, vratio u Sarajevo jer – gradski mitološki narativi prenose navodne Hasetove riječi – "nigdje na svijetu nema sarajevske raje i čaršije".

Upravo je fenomen *raje* – kao specifične, dinamične i interaktivne svakodnevno životne zajednice koja se realizira na mikro-razinama i marginama heterogene i kompleksne bosanskohercegovačke makro-društvene i (etno)političke zbilje – zaintrigirao Nebojšu Šaviju-Valhu na način da ga je odabrao kao centralni motiv za svoje istraživanje u sklopu doktorskog studija antropologije svakodnevnog života na ljubljanskoj poslijediplomskoj školi humanistike *Institutum Studiorum Humanitatis*. Rezultat toga je zanimljiva te po mnogo čemu i pionirska studija pod naslovom *Raja: ironijski subjekt svakodnevnne komunikacije u Bosni i Hercegovini i raja kao strategija življenja*, koju čitamo u izdanju zagrebačkog nakladnika *Jesenski i Turk*. Originalnost i inovativnost te knjige, pokušat ćemo to pokazati u nastavku ovog prikaza, manifestira se kako na razini zahtjevnosti autorovog odabira predmeta istraživanja, tako i načinom primijenjene istraživačke metodologije. Naime, Šavija-Valha odlučio se za kvalitativnu metodu dubinskog polu-strukturiranog intervjua te je obavio ukupno deset opsežnih razgovora (u kumulativnom trajanju od nepunih deset sati, čega je rezultat 131,5 stranica kodiranog transkripta čiji su ekscerpti otisnuti u dodatku glavnoga dijela knjige) sa sugovornicima/respondentima različitih dobni skupina (rođeni u rasponu od 1930-ih do 1980-ih), spola (tri žene i sedam muškaraca), stručne spreme (od SSS do VSS) i iz različitih dijelova grada (Sarajevo je odabrano kao "studija slučaja", ali autor na više mjesta u knjizi sugerira da bi se analogija *raje* mogla primijeniti i na ostale urbane bosanskohercegovačke sredine), pri čemu se rukovodio i Neumanovim kriterijima "idealnog informanta" ("živi i diše kulturu"; "trenutno involvirana u okruženju"; "raspoloživost istraživaču" i "neanalitički informant"). Dakle, autor se, za predmet ove analize vrlo adekvatno i unutar antropološke discipline uvriježio, odlučio dati riječ *raji*, to jest njezinim reprezentativnim "uzorcima", da progovori o *samoj sebi*. Dijelovi njihovih iskaza se, cijelim tijekom studije, vješto razrađuju s odgovarajućom analitičkom aparaturom i kombiniraju s prikladnim teorijskim konceptima. Već na početku važno je naglasiti da je ova knjiga, kako predmetno, tako i metodološki, u relaciji svojevrsnog kreativnog antagonizma spram temeljnog fenomena kojim se bavi, a to će, nadamo se, postati bjelodano na kraju ovog prikaza: "nešto" što svaki pokušaj analitičkog, prosvjetiteljskog, znanstveno-racionalnog i logičkog modela mišljenja izvrgava specifičnim oblicima ironije i zafrkancije, štoviše apsolutno ga isključuje i odbacuje iz svoga registra značenja i sistema vrijednosti – a *raja* baš to neprekidno čini i na tim praksama sebe neprekidno (re)konstituira – podvrgnuto je od strane autora preciznim i dosljednim epistemološkim intervencijama.

Knjiga je sastavljena od devet poglavlja, te opremljena dodatnim prilozima (struktura intervjua, okvirne teme i pitanja za intervju; tabelarna struktura respondenata; ekscerpt kodiranog transkripta intervjua i grafički prikaz odnosa elemenata zafrkancije), popisom literature i indeksom imena i pojmova. Uvodni dio, pored introspektivnog sažetka početnih motiva, interesa za temu i metodologije istraživanja, te kratkog pojašnjenja vlastite autorske pozicije, donosi i (četiri) podteze s kojima će se Šavija-Valha analitički "obračunavati" kroz cijelu knjigu: 1) raja je antielitna elita čija "izvršnost" leži u njezinom totalnom negiranju svake "izvršnosti"; 2) ironija i samoironija, u kontekstu bosanskohercegovačke heterogene društvenosti, pokazuju se kao temeljna diskurzivna sredstva društvene integracije; 3) produkcija svakodnevnog humorističkog diskursa u bosanskohercegovačkom društvu kroz *zafrkantske* odnose, jedan je od temeljnih mehanizama konstruiranja zajednice svakodnevnog života; 4) raja konflikte "rješava" na dva načina: ako je to moguće, njihovom transformacijom u humoristički diskurs kroz zafrkanciju, a ako je to pak nemoguće, onda "odstranjivanjem" konflikta iz svoga "domena" i njegovim prenošenjem drugim "ozbiljni-

jim”, “političkim” ili u bosanskohercegovačkom slučaju “etnopolitičkim” instancama (str. 18-19). Tako je oblikovana i glavna hipoteza istraživanja: raja predstavlja *ad hoc* zajednicu svakodnevnog života, nastalu kao izraz niveliranja transakcija i reciprociteta pojedinaca heterogenih (etničkih, ali i općenito svakovrsnih) identiteta, i to uglavnom isključivanjem “simboličkih viškova” (str. 19).

Drugo (“Bosanskohercegovački identiteti”), a potom i treće poglavlje (“Diskursi antagonizma i kooperacije i njihovi nosioci”) predstavljaju potrebno povijesno, geopolitičko i kulturalno situiranje fenomena raje u šire kontekste. Kroz njih smo tako dobili priliku upoznati se s osnovnim parametrima etno(kulturne) geneze bosanskohercegovačkog stanovništva u povijesnoj perspektivi, od dolaska Slavena, preko vladavine Osmanskog i Austrougarskog imperija, državnih zajednica južnoslavenskih naroda u vidu Kraljevine SHS i SFRJ, pa do današnje postjugoslavenske, “daytonske” BiH. Ta dva poglavlja donose nam i pojašnjenja pojedinih instrumentalnih mehanizama i koncepata važnih za kompleksnije razumijevanje geneze fenomena raje. Takve su institucija osmanskog *mileta* (organizacija autonomnih religijskih zajednica), važnost *komšiluka*, praksi *kahvenisanja* i reciprocitete razmjene (koju Šavija-Valha očekivano interpretira putem aplikacije Maussovog koncepta *potlača*) za tradiciju kooperativnih praksi u bosanskohercegovačkom društvu, te prostor Bosne i Hercegovine kao tradicionalno “graničnog teritorija” u stalnoj “graničnoj situaciji graničnog fenomena”.

Četvrto poglavlje (“Raja: definicija i deskripcija strukture, strategija i taktika”) nosivi je, najvažniji i najobimniji dio studije u kojemu se detaljno obrađuju ključni aspekti koji određuju raj u kompleksnosti njezine unutarnje strukture i praksi. Na samome početku poglavlja upućeni smo na etimologiju pojma koji potiče iz arapskog jezika i znači stado ili jato, dok se u Osmanskom Carstvu izraz koristio za označavanje podanika, običnog puka, plebsa... Autor nam ubrzo nudi i prvu kompleksniju definiciju prema kojoj “raja označava samoodređenu heterogenu ljudsku skupnost, kolektivitet, koji je na neki način lišen društvene i političke moći i koji također na specifičan način diskriminira princip diskriminacije” (str. 103); koja se ni izbliza ne iscrpljuje na tom mjestu te joj se Šavija-Valha vraća tijekom studije, naglašavajući njezine različite aspekte: “raja originalno jest denominacija običnog puka, lišenoga moći” (str. 227); “raja je dakle zajednica ironijskih subjekata” (str. 229)... Slijedi minuciozna analiza aspekata koje autor nalazi temeljnim prilikom izgradnje i definiranja strukture i karaktera raje. To su: *heterogenost* “kao gotovo kategorička vrijednost raje” (str. 116); *egalitarnost* koja u primjeru raje znači “izbalansiranost” (“biti u raji znači prihvatiti poziciju koja je nužno u ravni *sviju* koji ulaze u *raju*”, str. 124); *reciprocitet*, kategorija koja uključuje važnu varijablu za razumijevanje raje – isključivanje “viška označavanja”, čemu se autor višestruko vraća i koja će kasnije biti objašnjena; *teritorijalnost* (spomenuti *komšilik* i *mahala* kao primarni socijalni prostor zajednice svakodnevnog života, a time i raje); te *kolektivnost* kao snažna unutarnja kohezivna sila u kojoj “pojedinci *radikalno odustaju* od individualizma za račun ‘funktionalnosti’ raje” (str. 140), ali pritom jasno hijerarhizirana po generacijskim, patrijarhalnim i linijama autoriteta sposobnosti, koji je stalno izložen kušnji, provjeri od strane samog kolektiva raje.

Drugi dio tog poglavlja posvećen je analizi strategija simboličkog djelovanja raje koje, prema autorovim nalazima, uključuju sljedeće vrijednosti: *druženje* kao stalni, neprekinuti proces socijalizacije kroz koji se raja (re)konstituirala i potvrđuje u permanentnom “sada i ovdje”; *reciprocitet uzajamne pomoći*, stvarne i simboličke razmjene dobara i usluga; *kompetitivnost* koja se manifestira taktikama koje su svojstvene raji (*marisana*/tuča, sport, piće, (samo)ironija i zafrkancija); *izmještanje* je važna varijabla koja uključuje već spomenuto isključivanje “viška označavanja” do kojeg dolazi iz sfera koje su “izvan raje” (etno-religijske, političke, ekonomske, klasne, kulturne, profesionalne itd.) i koje također označava izmještanje, razvlašćivanje svakojakih Subjekata (autoriteta bilo kakve pripisane statusne “važnosti”) te “njihovo nadomještanje multiplicitetom raje” (str. 179). Povežemo li to nakratko s uvodnom vinjetom posvećenoj nogometnoj legendi Sarajeva, zaključit ćemo da je ključni test za *Hasetovo* stjecanje kulturnog statusa u raji bila njegova odluka (nemoć, manjak želje ili ambicije?) da se odrekne moguće uspješne inozemne karijere i novca, te

da ostane u "svojoj čaršiji igrati za svoju raju", pokazujući joj time bezrezervnu vjernost i pripadnost. Tomu srodna je i karakteristika *antielitizma* raje, kojom se nastoji isključiti svaki vid "izvršnosti i posebnosti" pojedinca te ga se stoga izmješta "izvan sfera raje", pri čemu autor pronicljivo primjećuje da pritom sama raja upada u zamku svojevrsnog *antielitističkog elitizma*. Zaključak koji bi se mogao izvući iz tih važnih autorovih nalaza jest da raja neutralizira, "žrtvuje" pojedinca koji bi imao ambiciju "izrasti" u Subjekt, izmještajući ga u prostor izvan raje koji je obilježen različitim vidovima "viška označavanja" (diskurzivnim, profesionalno-statusnim, simboličkim kapitalom itd.), dakle svim onim obilježjima koja se pripisuju registrima moći u bosanskohercegovačkoj društvenoj zbilji svakodnevnog života, te time simboliziraju problematične kolonijalne subjekte u historijsko-nasljednom kontekstu, kao i patologiju današnje "daytonske" realnosti u BiH, koja je obilježena dominacijom etno-političkih i religijsko-konfesionalnih autoriteta. Nadalje, dihotomija *urbano vs. ruralno* važna je komponenta u strategijama simboličkog djelovanja raje jer uvodi kategoriju *papka*, "opasnog, negativnog Drugog", nezaobilazne figure "animalne, nesocijalizirane osobe" koja u binarno pojednostavljenim kategorijama poimanja socijalnog realiteta predstavlja važno mjesto u kolektivnom imaginariju sarajevske čaršije. Uvod je to u vrlo srodnu karakteristiku, a to je *represija* raje koja totalizirajućim efektima svoga ekskluzivizma, normama koje propisuju uključenost, odnosno isključenost, "uspostavlja stabilnost heterogene zajednice svakodnevnog života" (str. 191) u jednoj konzervativnoj sredini kakva je Sarajevo i BiH općenito.

Peto ("Ironijski subjekt Bosne i Hercegovine") i šesto poglavlje ("Zafrkantski odnosi kao mehanizmi konstituiranja zajednice") važni su jer nude temeljitu analizu praksi, strategija i taktika kojima se služi raja u svakodnevnim životnim procesima svog permanentnog kolektivnog identitetskog (re)konstituiranja. Funkcija ironije u raji – a prvenstveno je to "održanje zajednice i probitak pojedinca" (str. 204), što uspostavlja "raju kao diskurzivnu zajednicu" i "ironijski subjekt na djelu" (str. 213) – posebno je obrađena pomoću konceptualnih oruđa "politika ironije" koje je izradila Linda Hutcheon. U pokušaju skiciranja figure "bosanskohercegovačkog ironiste", Šavija-Valha se dotiče relacije sfera privatno-javno. Njegova je teza da "*ironijski subjekt raje* ne funkcioniše u prostoru privatnosti... već je javna stvar..." (str. 226) jer "sfera privatnosti jest sfera Subjekta, jest sfera moći, konačno to je sfera koja je aproprirana etno-religijskim *ergo* političkim Subjektima" (str. 231). Međutim, pitanje-dilema koja nam se nameće s tim u vezi jest sljedeća: iako se raja "svjesno" odriče pozicija društvene moći i općenito bilo kojeg vida političnosti, ne kolonizira li taj (etno)politički Subjekt u današnjoj BiH upravo znatan dio javnog prostora (medijskog, ekonomskog, kulturnog, političkog...), potiskujući raju tek na periferiju javnosti, izmještajući je na marginu društva (*Gesellschaft*), gurajući je upravo u sferu privatnosti mikro-zajednice (*Gemeinschaft*)? Praksa zafrkancije i raja u nužnoj su korelaciji "vezom uživanja i recipročne simboličke razmjene *ironijskog subjekta*" (str. 252), a u tom iščitavanju autor se služi Freudovim psihoanalitičkim uvidima koji se tiču fenomena dosjetke, te klasičnim antropološkim referencama o zafrkantskim odnosima Radcliffe-Browna.

Sedmo poglavlje ("Raja i konflikt") propituje funkciju raje kao "konflikt menadžera" i postavlja neizbježno pitanje odnosa raje i iskustva rata. Autor nam nudi tezu da iako "raja svojom strukturom i strategijama neosporno posjeduje potencijal interetničke i svakovrsne integracije zajednice svakodnevnog života" (str. 270) ona "se odriče, poput svih 'velikih priča', i same moći" (str. 266) te ima "ograničeno područje značenja" (Geertz), iz čega Šavija-Valha izvlači dalekosežan zaključak: raja "ne može postati modelom za sveukupnu, nadasve političku integraciju bosanskohercegovačkog društva" (str. 270). To je i svojevrstan uvod u pitanje koje se postavlja u osmom poglavlju ("Postdaytonska reintegracija bosanskohercegovačkog društva"), a tiče se suvremenih perspektiva raje u (potencijalno mogućoj) revitalizaciji zajedničkog simboličkog univerzuma, te trans i interetničkih praksi. Uz evidentne uvide o strahovitim tragičnim ljudskim i materijalnim gubicima koje je BiH preživjela kroz rat u 90-ima, velike posljedice pretrpjelo je i bosanskohercegovačko društvo (doista nije pretjerano upotrijebiti termin "sociocid" u ovom kontekstu, što au-

tor i čini), a samim time i raja, izgubivši mnogo od temeljnih pretpostavki za svoje funkcioniranje, a to je "simbolički univerzum heterogene zajednice" (str. 280). Naime, odgovor Šavije-Valhe – na pitanje koje je, zbog turbulentnih socio-demografskih promjena bosanskohercegovačkog društva koje su uzrokovane ratom, moguće (i potrebno) postaviti: može li raja "preživjeti" u novonastalim monoetničkim sredinama? – bezrezervno je odričan: "ni pod kojim uvjetima!" (str. 290). Ovo je poglavlje ponudilo i neke bazične osnovice za moguća buduća temeljitija istraživanja fenomena raje u političko-ekonomskom kontekstu, a tiču se važnih pitanja o posljedicama postjugoslavenske tranzicije bosanskohercegovačkog društva u uvjetima postratne ranokapitalističke tranzicije, kriminogene privatizacije i tajkunizacije, svih onih trendova koji su zajednički postsocijalističkim društvima podvrgnutim "prvobitnoj akumulaciji kapitala" s kraja 20. i početka 21. stoljeća. Bilo bi to značajno istraživanje jer bi premaknulo fokus problematiziranja ovog i srodnih društvenih fenomena s patologija "politikâ identiteta", koje se najčešće guraju u prednji plan promišljanja i analiza, na sistemska pitanja koja se tiču zamršenih modela odnosa između društvenih subjekata, tzv. tranzicije, rada, kapitala, socijalnih klasa i modela redistribucije društveno proizvedenog bogatstva. Deveto, zaključno poglavlje, nudi sumiranje rezultata istraživanja i analiza.

Nama na kraju ostaje da ponovimo kako se radi o izuzetnoj studiji koja multi/inter/pluri disciplinarnim pristupom (pored antropologije i sociologije, koje su, jasno, najzastupljenije, knjiga ima i filozofijski obol, posebice u vidu (post)strukturalističke filozofije Deleuzea i Guattarija čijim konceptima deteritorijalizacije, rizoma, platoa ... autor podosta duguje prilikom oblikovanja mnogih svojih teza, ali i u domenama teorijske psihoanalize, socijalne lingvistike, politologije, a rubno i povijesti), u kombinaciji s precizno primijenjenom istraživačkom metodologijom, visoko podiže ljestvicu za sva buduća regionalna istraživanja srodnih društvenih fenomena, postajući time i njihova nezaobilazna referenca.

Hajrudin Hromadžić

Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva, Maša Kolanović, ur., Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 2013., 459 str.

"Problematizirati tekuću suvremenost bivših socijalističkih zemalja zasigurno nije lagodan posao". Tako je Maša Kolanović, prvom rečenicom "Uvoda", sažela svoje uredničko iskustvo rada na zborniku znanstvenih radova *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*. "Pozicije su nestabilne", pojasnila je, "akteri među nama, a ishod analize je neizvjestan s obzirom na to da se dinamika postsocijalističkog stanja stubokom mijenja iz dana u dan". Osim toga, otkada su društvene i humanističke znanosti posljednji put imale priliku simultano pratiti društvene, političke i ekonomske promjene usporedivoga opsega, njihov se teorijski i metodološki aparat uvelike promijenio, a izazov je postao i veći kad se spoznaji o tome da se događa još jedna velika povijesna prekretnica pridružila pomisao da bi iznalazak prikladnoga opisa i pojašnjenja mogao pomoći i boljem razumijevanju prošlosti. Ne odugovlačeći ni trenutka tom su izazovu odgovorile, i nastavile odgovorati, ponajprije kulturna antropologija, etnologija, sociologija, politologija i politička ekonomija, u domaćim i inozemnim znanstvenim publikacijama, iz različitih, i različito postavljenih pozicija. Ipak, *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva* prvi je u nas objavljen zbornik koji okuplja radove (uglavnom mladih) poljskih, ruskih, bosanskohercegovačkih, slovenskih, makedonskih, srpskih i hrvatskih teoretičara i povjesničara književnosti, rusista, lingvista, sociologa i kulturnih antropologa.

Zbornik, na 444 stranice, unutar četiriju tematskih cjelina (“Prostori sjećanja, sjećanja na prostor”, “Transformacije prostora, preslagivanja identiteta”, “Mentalitet, rod, alteritet”, “Konzervativizam i otpor”) okuplja 22 rada koji, sinergijski, proizvode impuls otpora prema obrascu za znanstveno suočavanje s “postsocijalističkim stanjem” koji je proizvelo zapadnjačko znanstveno tržište da bi se njime poslužili i domorodački znanstvenici. U slučaju “egzilantske znanosti”, za razliku od egzilantske književnosti, nije stvar toliko u prelasku stvarnih zemljopisnih granica matičnih zemalja autora, jer se prelazak u bitnome događa na drugoj razini, što svakako uvjetuje razlike u naglasku u govoru o “gubitku”, no rezultat, ili očekivani rezultat, je jednak: kako je u svojoj analizi ispisivanja egzila u romanima Bore Ćosića i Davida Albaharija pokazala Sanja Šakić, to je “iznimno dobra recepcija izvan matične zemlje”. O želji da se udovolji ukusu zapadnjačkog Drugog, i više od spomenutih primjera egzilantske književnosti, svjedoči građa koja je u središtu zanimanja Natalije Majsove, Ivane Peruško i Dijane Jelače. Među ruskim filmovima iz 1990-ih, a koji su na mrežnim forumima ocijenjeni kao najuspješniji, Natalija Majsova je nasumce odabrala njih pet da bi istražila kako se “ruskom idejom” koristi suvremena ruska kinematografija. Zaključila je da su ih “s jedne strane snažno obilježili kaotični pokušaji pomirenja s gubitkom Sovjetskog Saveza i potraga za nekim novim nacionalnim idejama, a s druge žalosni pokušaji oponašanja zapadnih žanrovskih konvencija”. Sličan je slučaj prokazala Ivana Peruško u svojoj analizi romana *Generacija Propasti* ruskoga književnika Viktora Pelevina, zapitavši se dakako i o kontekstu jer, kako tvrdi, upravo je povijesna sredina, bez obzira što je ona u Pelevina predmet destabilizacije ili negiranja, ključna za razumijevanje idejne potke većine njegovih djela. Pelevin je, naime, prvi postsovjetski pisac koji je ostvario zapažen prodor na Zapad (njegovi se romani prodaju u više od dva milijuna primjeraka), ali, “dok je dio književnih kritičara i povjesničara uvjeren da je Pelevin predvodnik nove generacije pisaca i čitatelja, genij, čovjek koji je obogatio rusku književnost elementima populature, soc-arta, budizma, šamanizma i misticizma, mnogi mu zamjeraju tekstualnu halucinogenost, shizofrenost, čak i tematsku pomodnost, kao i pripovjednu shematičnost te strukturnu ukalupljenost”. Isto vrijedi i za postjugoslavenski film koji, kako napominje Dijana Jelača, inzistira na egzotizaciji domaćeg identiteta, na prikazu divljaštva kao nekog autentičnog balkanskog stanja, i to u cilju impresioniranja inozemnog gledatelja. Nakon kratkog pogleda unatrag, na reprezentacije žena u jugoslavenskom filmu i njihove feminističke interpretacije, autorica među jugoslavenskim postsocijalističkim filmovima nalazi dva primjera koja “imaju potencijal da zaniječu sve [...] dominantne trendove reprezentacije žene na filmu i kolektiviziranja njenog (ratnog i poslijeratnog) iskustva”: filmove *Grbavica* Jasmile Žbanić (2006) i *Snijeg Aide* Begić (2008), čije junakinje preuzimaju ulogu subjekata koji rodne uloge i etničku pripadnost ne tumače na podlozi nacionalističkih ideologija.

Srećom, u prostoru kulture, i prostoru znanosti o kulturi, još je na raspolaganju i “treći put”, gdje je naš glas manjega dometa, i manje smo vidljivi, ali se na njemu možda bolje osjećamo, manje smo opterećeni strukturnim zadatostima i strukturnim zadržnostima. Ako i jest odgovorio pozivu kojim je Marija Todorova zaokružila svoj uvodnik u zbornik *Remembering Communism* iz 2010. godine, da taj, “prvi korak i ujedno rezultat preliminarnih istraživanja problematike”, rezultira “značajnim komparativnim odazivom”, *Komparativni postsocijalizam* ne samo što premješta težište zanimanja na razdoblje koje je uslijedilo za “komunizmom”, nego, namijenjen znanstvenoj publici s “periferije”, ostavlja više prostora za prepoznavanje tema koje se u “središnjici” ne čine važnima i, što je još važnije, za promišljanje vlastitih odgovora. Tezu o “trećem putu” u svom članku “Postsocijalistički identitet(i) i komparativno izučavanje južnoslavenskih književnosti” otvoreno zagovara i Tihomir Brajović. Potreba za komparativnim istraživanjem južnoslavenskih književnosti, po njemu, proizlazi iz suvremenih teorijskih pristupa i pozicije pojedinih suvremenih južnoslavenskih književnosti u kontekstu novih kulturnih nacionalizama s jedne, i recidivnog eurocentrizma s druge strane. Da bi se izbjegao sasvim nepoželjan učinak tih aktualnih kontroverzija između dakle tradicionalno shvaćene nacionalne perspektive i modernistički shva-

čene internacionalne perspektive, Brajović predlaže regionalističku komparatistiku, koja bi bila "asimetrična" i stoga donekle "neuređena", jasno nehijerarhijska, "mobilna" struktura, sazdana od promjenjivog, fleksibilnog niza ulančanih elipsi. Brajović je, kako je vidljivo iz priloga Dubravke Bogutovac, sudjelovao u "Razgovorima o književnosti" koje su beogradske *Književne novine* objavile u serijalu od pet nastavaka 1996. godine. Radilo se o razgovorima o tadašnjem stanju na srpskoj književnoj sceni, uzburkanoj polemikom o društvenoj misiji književnosti, no autorica donosi tek detaljan pregled objavljenih priloga, bez namjere da ponudi zaključke koji bi nadilazili taj, poseban slučaj. Jednako odterećen širega uvida je i rad Mate Kapovića, gdje autor komentira jezičke promjene koje su pratile "prelazak iz jednopartijskoga realsocijalističkoga sistema u kapitalistički parlamentarizam", pa u inzistiranju na posebnosti hrvatskoga jezika, ali ponajprije u jezičnom purizmu i preskriptivizmu, prepoznaje oblike "desnog političkog programa u jeziku". Isti je kontekst proizveo i epski narativ koji je postao, prema tvrdnji Nebojše Lujanovića, "dominantna matrica u javnim istupima, medijima, obrazovanju i općenito u javnoj sferi društava koja su nakon raspada komunizma ušla u regresijski proces formiranja nacionalnog identiteta na etničkoj osnovi". Tome narativu autor suprotstavlja alternativne glasove, romana *Mimesis* (2008) bosansko-crnogorskog pisca Andreja Nikolaidisa i *Put u srce hrvatskog sna* (2006) Splitsanina Vlade Bulića: njihovi junaci pervertiraju traumom rata natopljene i osnažene obrasce dominantnih narativa o kolektivnom identitetu, ostajući u (makar i autodestruktivnom) prostoru slobodnog izbora, iz kojega oblikuju konkurentsku i trajno nedovršenu kulturu.

Ako bi se činilo da odgovori Nikolaidisa i Bulića nemaju kapacitet (ili ga ne žele imati) za izlazak iz konteksta u koji su se uglavili, sa Slavojem Žižekom je svakako drugačiji slučaj. Postavši onime preko kojeg se "nerijetko određuje što danas uopće konstituira kritičku teoriju", on kao da bi, jer se "na Balkanu" rodio, "o Balkanu" morao znati više od drugih. Ta insajderska pozicija, u interpretaciji Tatjane Jukić, zapravo je pozicija okrnjenoga znanja, znanja "manje komparativne vrijednosti". Time autorica ujedno upozorava na problem koji bi, po njezinu mišljenju, imao vrijediti i za druge uvide koji, zaokupljeni Balkanom, izbjegavaju "konzekventn[u] rasprav[u] o značenju jugoslavenskoga slučaja za općenitiju, usto internacionalizacijsku zamisao o komunizmu i o socijalizmu, te o postsocijalizmu, ako postsocijalizam odredimo kao preostatak socijalizma nakon njegove smrti". U slučaju jugoslavenskog postsocijalizma, traži li se problem koji je uvjetovao njegovo stanje, na djelu je dakle simultan rad dvaju snažnih označitelja, Balkana i socijalizma/komunizma, pa bismo se morali pitati o tome što uvjetuje interpretaciju, i eventualni izbor označitelja, osim adrese na kojoj se nalaze čitatelji. Socijalistička prošlost se, naime, kako je primijetila Tanja Petrović, sve češće promišlja kroz diskurse i prakse kulturne baštine, što ukazuje na to da, "nakon faza odbacivanja i/ili sentimentalizacije i trivijalizacije socijalističkog iskustva", počinju nastupati, možda sve dulje, faze "smirivanja", pa i normalizacije u razumijevanju razdoblja druge polovice prošloga stoljeća. Istodobno, i neovisno o tome, humanistika si je dala u zadaću promisliti sam koncept kulturne baštine, i njegovu društvenu ulogu, upozoravajući na hegemonijske efekte baštinskoga diskursa, pa se muzealizacija jugoslavenske socijalističke baštine suočava s problemima koji sa socijalizmom nemaju mnogo veze. Normativizacija i komercijalizacija općenito često opterećuju prezentacije "baštine", a tome valja dodati i linearizaciju jednog generacijskog iskustva i nacionalizaciju jugoslavenske kulturne baštine koja se (barem u nekoj mjeri) bila razumijevala kao zajednička. Ambivalentan je, ako baš ne uvijek i neutralan prema sadržaju pojmova "socijalizam" i "Balkan", bio i odnos hrvatskih poljoprivrednika koji su 2010. godine, kad je Orlanda Obad istraživala društvene percepcije Europske unije u Hrvatskoj, bili u procesu prijave ili su već dobili sredstva iz pretrispustivnih fondova za poljoprivredu i ruralni razvoj. Njezini sugovornici, ako su uopće i spominjali neki "mentalitet" kao "spremište negativnih karakteristika", ipak su mnogo rjeđe posezali za "Balkanom" no za "socijalizmom". Temeljno kulturnoantropološko, informirano i "odozdo", to istraživanje donosi i paletu pogleda na budućnost koja bi imala uslijediti nakon "tranzicije", a njegovi bi rezultati mogli ponuditi i odgovarajuće nijansiran odgovor na pitanje koje

postavlja Angelina Banović-Markovska, o tome “zašto ranija ekonomska liberalizacija jugoslavenskog socijalističkog društva nije dovela do lakšeg prepoznavanja ‘zapadnjačkih’ vrijednosti i usvajanja zapadnjačkih ekonomskih logika i kultura”. Ocjenu koju nudi ova autorica, da su “[d] esetljeta tužna prevlast totalitarne psiho(ideo)logije i socijalističke kulturne baštine, kao i gorka iskustva s režimom koji je svojim totalitarnim ambicijama producirao nepovjerljiv odnos pojedinca prema državi, rezultira[li] novom paradigmatom – ‘tranzicijsko – etnološkom’”, na kušnju stavlja i Ozren Biti, u članku u kojem analizira fenomen hrvatskog postsocijalističkog sporta na primjerima dvaju uspješnih obiteljskih pothvata. On naime navodi tvrdnju Vjekoslava Perice, prema kojoj su ujedinjena država, besplatno školovanje i zdravstveno osiguranje bili najbolja moguća podloga za izvrsne sportske rezultate, i tu tvrdnju suočava s dijagnozom krize jugoslavenskog sporta iz pera Veselka Tenžere već jako kasne 1989. godine, prema kojoj je, dakle, “dinamika rezultata zamijenjena filozofijom izgovora”. Međutim, ako slabe, ili slabije, rezultate hrvatskog postsocijalističkog ponajprije kolektivnog sporta pripisemo najprije propasti vrijednosti koje su ostvarile besplatno školovanje i zdravstveno osiguranje, a zatim i klijentelističkom duhu posljednje jugoslavenske sportske generacije, pa svu svoju energiju uložimo u objasnidbeni potencijal toga dvoga, više nam neće preostati energije, tvrdi Biti, da uočimo poražavajuće posljedice “podivljalog kapitalizma”. Za Lilijanu Burcar problem nije tek u “podivljalom kapitalizmu”, nego zapravo u kapitalizmu, što je pokazala usporednom analizom društveno-ekonomskog položaja žena. Pritom, svakako je instruktivan primjer ujedinjenja Istočne i Zapadne Njemačke: istočne Njemice, prema istraživanjima Dorothy Rosenberg i Lynn Prince Cooke, doživjele su “epistemološki šok” u suočavanju s drastičnim smanjenjem svojih socijalnih i ekonomskih prava. U Zapadnoj Njemačkoj, a slična je situacija bila i u drugim zapadnoeuropskim zemljama, 1990. godine, prije ujedinjenja, stopa zaposlenosti udanih žena, “bila je 40%, od čega je samo 22% žena radilo puno radno vrijeme, a plaćom koja je iznosila samo 65% plaće muškarca. [...] u Istočnoj je Njemačkoj od svih udanih žena zaposleno bilo njih 90%”. Za razliku od onih feministkinja koje, ustežući se od ulazaka u usporedbe, ističu da je socijalističko društveno uređenje doduše priznalo žensku punopravnost, ali je nije i omogućilo, Lilijana Burcar zaključuje da “unatoč određenim manjkavostima socijalističkog sustava, on nije bio vrsta eksperimenta, kao što nas nastoje uvjeriti propagandni mediji takozvanih kapitalističkih demokracija, već važna etapa u povijesti”, koja je omogućila emancipaciju žena, zbog čega ga treba vidjeti kao “temelj na koji će se u nekim aspektima ponovo trebati osloniti u izgradnji novog i kolektivno izbornog društva pravednosti”.

“Građa”, naročito ona koju je proizvela “obična svakodnevnica”, kao da katkad uspijeva živjeti mimo tumačiteljskih i drugih regulacijskih praksi “izvana”, čak i ako (ili samo ako?) je hegemonijski diskurs zagura u podzemlje. Gordana Crnković, na primjerima glazbe Đorđa Balaševića, književnih radova Danila Kiša i filma *Rane* Srdana Dragojevića, razotkriva “prisutnost srpske kulture u Hrvatskoj 1990-ih”, u vrijeme kad se “službena Hrvatska” posvetila izgradnji i očuvanju sanitarnog kordona pred “hrvatskom kulturom”. Posebno važan primjer, koji pobuđuje optimizam i svjedoči u prilog nastojanjima na otvaranju treće (ili nulte?) platforme, predstavila je Aida Vidan. Ona, naime, prati postupan zaokret u regionalnoj filmskoj produkciji koja sve manje nastoji udovoljiti zapadnjačkoj mitološkoj percepciji Balkana kao jednodimenzionalnog poligona na kojem se sukobljavaju ukleti i zakleti neprijatelji, te se sve više okreće nijansiranim i kompleksnim lokalnim narativima koji drugosti daju ljudsko lice. Isto, uostalom, primjećuje i Dijana Jelača, ali i Radna grupa “Vic, rat i genocid”, koja je ponudila odgovor na pitanje “Kakvu je produkciju života omogućila proizvodnja smrti u Bosni i Hercegovini između 1992. i 1995. godine?” Pošavši od pretpostavke o vicu kao vrsti svjedočenja Damir Arsenijević, Emin Eminagić, Selma Puzić, Adis Sadiković i Pavlina Vujović otvorili su, pričanjem viceva o Srebrenici, prostor za, kako tvrde, “svjedočenje kao javno dobro – prostor zajedničkog djelovanja, govora i mišljenja”. Kroz pričanje viceva i razgovore u otvorenim učionicama nametnula su im se pitanja o poziciji žrtve, metonimijskoj strukturi samog genocida, o značenju genocida, određenju rata, mjestu sjećanja..., neprestano ukazujući na to da je rat i genocid nisu teme o kojima je bolje ne govoriti.

Zanimljivo je primijetiti da su se mnogi autori u ovome zborniku odlučili na "vanjski pogled". Taj pogled, dakako, nije odtorećen problema poznavanja, i razumijevanja, "strukture osjećaja" vremena i prostora u koje ulazi analiza jer, kako to priznaje Maciej Czerwiński, "nije čudo što jednog Poljaka koji dođe u Hrvatsku iznenaduje glorifikacija epohe komunizma, iako on možda zna da je Titova Jugoslavija bila nešto bolje od narodne Poljske". Jedan Hrvat bi na to mogao reći da nije zapazio neku naročitu glorifikaciju socijalističkoga razdoblja i autoru ovoga rada predložiti izlet u, na primjer, Sloveniju. Također, mogli bismo se zapitati i o opravdanosti upotrebe pojma "glorifikacija", smjestivši ga u pojmovni i interpretacijski paket pod naslovom postsocijalističkih nostalgija, no on nedvojbeno proizlazi iz autorova viđenja "komunizma" kao sustava koji je i po broju žrtava usporediv s "nacizmom/fašizmom", a od njega se razlikuje uglavnom po zakrivanju poziva na mržnju i zločine prema drugima. Czerwiński zanima "postkomunizam" kao komunikacijski sindrom u okviru hrvatske i poljske kulture, pa on upućuje na to da se hrvatska filologija, za razliku od poljske, još nije poduhvatila analize "jezika/diskursa komunista ili, općenito, jezika totalitarnog režima". Razlog je, po njemu, u tome što se u "hrvatskoj [...] svijesti u negativnom očitovanju o nedavnoj prošlosti najviše ističe antijugoslavenska crta, a u manjoj mjeri – antikomunistička", a vrijeme "komunističke Jugoslavije" se u hrvatskoj povijesnoj pripovijesti predstavlja kao razdoblje prijelaza u "sretnu nezavisnost", dok je za poljsku povijesnu naraciju riječ o razdoblju ropstva. Ishodi istraživanja Macieja Falskog koji je, kao i Czerwiński, svoju građu potražio na prostoru bivše Jugoslavije i u Poljskoj, upućuju na drugačije i slojevitije zaključke. Zanima ga status zajedničkog dobra i općih interesa u procesu "tranzicije" i napuštanja socijalističkih principa. U centru Varšave, zapaža, "tranzicija" se vizualizira izgradnjom nebodera financijskog i poslovnog središta, koji su zakrili zdanje Palače kulture i znanosti (ranije Palača kulture i znanosti Josifa Staljina), dok su velika modernistička naselja iz 1980-ih, koja su se gradila podalje od glavnih prometnica i koja su bila predviđela prostor za javne i uslužne ustanove, zamijenila naselja čiju su izgradnju financirali privatni investitori, sasvim zanemarujući zajedničke interese budućih stanara. Primjer Sarajeva, koji supostavlja primjeru Varšave, Falski problematizira usporedbom prostornog plana grada i okolice iz 1986. s onim iz 2003. godine, koji fiksira političke i društvene podjele, potcrta-va podjelu grada, i odriče mu ulogu zajedničkog središta. No Sarajevo možda i nije najbolji primjer, jer su se u tkivo grada i tkivo društva upisale posljedice ratnih razaranja u vremenu između socijalizma i "tranzicije". Prikadnija je usporedba koje se poduhvatila Magdalena Bogusławska, popularnih izdanja koja se referiraju na socijalističku kulturu jela i pića. Analizom i usporedbom pet vrstom različitih publikacija, leksikona popularne kulture socijalističke Poljske Barteka Kozicznyńskog, tematskog broja popularnog kulinarškog časopisa *Moje Gotowanie*, *Leksikona YU mitologije* i dviju knjiga različitih autora pod naslovom *Titov kuvar*, autorica ujedno isctava razlike u sjećanju na socijalizam: u *Leksikonu YU mitologije* socijalizam se percipira kao "prostor napretka i paradigmatičkih socijalnih promjena", a naglasak je na estetskim aspektima, u *Titovim kuvarima* je očito nastojanje da se razdoblje socijalizma prikaže boljim no što je bilo, a u priručnicima poljskih autora "prevladava negativna ocjena komunizma u Poljskoj kao razdoblja nazadovanja i degradacije", dok je naglasak na političkim i ekonomskim aspektima. Za autoricu, obrazloženje je jednostavno. Uočila je, naime, da "[p]oljski tekstovi koji sadrže notu postsocijalističke nostalgije", za razliku od post-jugoslavenskih, "principijelno zaobilaze sferu vladajućih elita", koje se percipira kao strane i nametnute.

Na važnost komparativnog pristupa upućuje i Danijela Lugiarić Vukas, a u prvoj rečenici rada u kojem se bavi postsovjetskim sjećanjima na komunalni stan ujedno nudi još jedan "prostor" koji će iznenaditi Czerwińskog. Iz njezine vizure, naime, po raspadu Jugoslavije pred "tematiku povezanu s 'mračnom' socijalističkom prošlošću" postavio se tabu, dok ruska kultura nikada nije ušla u tome sličan, "prazan" prostor". Umjesto toga, sa svojom je prošlošću ušla u dinamičan i kreativan dijalog. Komunalni stan je, naglašava autorica, izuzetno ambivalentan fenomen sovjetske i ruske svakodnevice. Tu tvrdnju demonstrira na primjerima romana *Lada udovica* Irine Grekove, eseja "Jedna i pol soba" Josifa Brodskog i "Komunalno štivo" Leva Rubinštejna, pripovijesti "Ko-

munalni stan” Vladimira Kunina, “Jauk” Jurija Mamleeva i “Plava ruka” Nine Sadur, ali i iznimno popularne pjesme *Komunalni stan* glazbene skupine Duna, visokobudžetnoga mjuzikla *Stiljagi*, i dokumentarnog serijala *Komunalni glavni grad*. Urbani prostori zanimaju i Borisa Koromana, u mjeri u kojoj se (socijalistička) prošlost upisala u “tranzicijske” prostore, utječući na njihovu artikulaciju. Analizirao je dvije zbirke priča i 14 romana objavljenih u razdoblju 2001-2012, uključujući i *Putovanje u srce hrvatskog sna* Vlade Bulića, s kojim smo se već susreli u radu Nebojše Lujanovića, a zanimali su ga jednako osobni prostori, gdje su mu zanimljiviji bili oni u kojima je prepoznao motive iz socijalističke prošlosti, i prostori grada, ali i kavane, gostionice, krčme i birtije. Pritom, usredotočuje se na interpretacijski kapacitet konceptata otpora i subverzije pa primjećuje, među ostalim, da su pozicije otpora u dvijetisućitima “dvostruko određene prošlosnim procesima – jer se temelje na praksama potencijalnog otpora u kontekstu dekadentnog socijalizma odnosno simboličkog otpora koje se javljaju u devedesetima”.

Zapazit ćemo da se radovi koje okuplja zbornik *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva* razlikuju ne samo tematski, disciplinarnim i metodološkim pristupima, nego i mjerom u kojoj su autori očitivali (ili zakrili) vlastite poglede na, ponajprije, politički sadržaj razdoblja koje je prethodilo postsocijalizmu. Te je njihove različite stavove moguće, ugrubo, opisati kao liberalno-demokratske, ljevičarske i ljevičarsko-feminističke. Time zbornik, koji bismo mogli čitati i kao svojevrsan odgovor “predstavnik lokalnog znanja” znanstvenome autoritetu koji je izrastao iz hladnoratovske matrice ulazaka u “srce tame”, osim što se koncepcijom zalaže za strategiju umrežavanja i usporedbe rezultata istraživanja, omogućuje produktivan dijalog i na razini koja, uostalom, uvelike uvjetuje prezentaciju rezultata istraživanja.

Reana Senjković

Didov san. Transgranična iskustva hrvatskih iseljenika, Jasna Čapo, Caroline Hornstein Tomić i Katica Jurčević, ur., Institut za etnologiju i folkloristiku i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014., 288 str.

Poetičan glavni naslov knjige, unatoč jasnoj univerzalnosti njegove simbolike, možda zbog asocijacija na koje mami poetičnost, a možda zbog svoga tvrdoznanstvenog podnaslova, izaziva pitanje – nije li i svaki iz Hrvatske iseljeni *didu*, *dida*, *dedo*, *deda*, *ded*, *dedo*, *nono* pa i *deka*, *nonno* ili *Opa* ... nešto, možda i slično, sanjao. Međutim, već i iz kratkog predgovora u kojem urednice govore o razlici između zamišljene i ostvarene knjige *Didov san: transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*, a pogotovo nakon pročitane cijele knjige postaje jasno da, pokrivajući njezin sadržaj, naslov na svojevrsan način ne odražava samo njezine vrijednosti nego i njezina ograničenja. Naime, namjeravano predstavljanje heterogenosti perspektiva i pogleda na iseljeničtvo i povratništvo dominantno etnografskim pismom (str. 11) reducirano je uslijed povlačenja nekoliko priloga zbog, kako rezimiraju urednice, “isključivih autorskih pozicija” (str. 12), a čitateljima je utoliko uskraćeno upoznavanje “sa što širim spektrom stavova i razmišljanja povratnika o domu, domovini, identitetu i sl.” (str. 11). Bi li pomoglo da se izbjeglo uključiti priloge koji su izazvali prijem, a zadržalo zbog njih povučene priloge? Po svemu sudeći, ne bi. Slika hrvatskoga iseljeničtva opet bi bila nepopravljivo krnja, a ne bi se izbjeglo, riječima urednica, neželjeno “autoritativno i autoritarno cenzuriranje iskaza” (str. 11). Sve je to samo potvrdilo politiziranost iseljeničke problematike, pri

čemu se pokazuje da se pretpostavljena vrijednosna neutralnost, uslijed pristranosti aktera, povija poput vrbe na vjetru te da nerijetko doseže granicu na kojoj prestaje vrijediti načelo *sine ira et studio*, čak i tada kada je riječ o diskursu koji pretendira biti znanstvenim.

Svoje nastojanje da transmigracijska iskustva hrvatskih iseljenika osvijetle iz različitih perspektiva, urednice, koje su ujedno i autorice dijela priloga u knjizi, osim izborom različitih iskustava (ili bolje, onime što je od toga izbora ostalo), pokušale su ne samo stručnoj nego i široj publici približiti hibridnom prezentacijom građe (str. 12). Svojom odlukom da, osim uključivanja autorskih analitičkih priloga, eksperimentirajući građom uključe posebno uređene priloge temeljene na razgovorima s iseljenicima-povratnicima uistinu su pružile dublji uvid u migrantska iskustva različitih generacija hrvatskih migranata nego što se to postiže samo analitičkim tekstovima. Čitatelja možda može iznenaditi pa i zbuniti prepletanje tih raznovrsnih priloga, ali ono, s druge strane, unosi dinamiku koja se čini prikladnom za znanstveno-popularnu knjigu i čini je pristupačnom i čitkom. Ipak, pritom se ne može ne primijetiti da su i sami autorski prilozi raznorodni po pristupu temi te da se razlikuju analitičkom razinom i stilom. Sveukupno, knjigu čini zajednički predgovor triju urednica, deset zasebnih priloga – autorskih članaka i uređenih transkripata razgovora te opsežni sažeci na engleskome, njemačkom i španjolskom jeziku.

Nakon “Predgovora” slijedi uvodno poglavlje pod naslovom “Povratak kao dolazak: migracijski procesi i transnacionalni prostori”, koje su Jasna Čapo i Katica Jurčević podijelile na tri temeljne cjeline. U prvoj cjelini daje se kratak sociohistorijski pregled migracija iz Hrvatske i selektivan pregled istraživanja na tu temu, što nije lagan zadatak osobito stoga što je riječ o sažimanju podataka o dugoj, složenoj i multidisciplinarnoistraživački bogatoj, ali nikad potpuno i sustavno istraženju iseljeničkoj povijesti. Stoga bi široj publici pomoglo da je takav pregled napisan nešto sustavnije (primjerice, s istim elementima analize za svako pojedino predstavljeno razdoblje), diskurzivno konzistentnije (pri opisivanju pojedinih razdoblja i oblika migracija) i referiranjem na više izvora. Primjerice, autorice nakon što navode popisne podatke iz 1971. o broju “privremeno zaposlenih u inozemstvu”, bez argumentacije i referiranja na izvore tvrde da su jugoslavenske “statistike nepouzdamane jer su prilagođavane političkim potrebama komunističke vlasti” (str. 18) i unatoč tome što se za druga razdoblja o kojima govore oslanjaju uglavnom na procjene o broju iseljenika te da je općepoznato mjesto da su transmigracijske statistike iz mnogobrojnih, često metodoloških razloga, nepouzdamane. Na sličan način bez argumenata konstatiraju da jedan od izvora koje navode smatraju u konceptualnom smislu neizostavnim za svoju temu (str. 22), a da se u konceptualnom dijelu koji slijedi nigdje na taj izvor ne referiraju. U tom drugom se pak dijelu poglavlja jasno i kritički s pomoću recentne teorijske i empirijske argumentacije iznose konceptualne dvojbe. Pritom se usredotočuju na rekonceptualizaciju “povratka”, što je i središnja tema transmigracijskih iskustava o kojima je u knjizi riječ. Osnovu za rekonceptualizaciju pojma povratka autorice traže u napuštanju esencijalističkih pristupa kulturi, identitetu, ideji pripadanja i sl. Na kraju tog uvodnog poglavlja, najavljuju se pojedini prilozi u knjizi i zaključuje o njihovim doprinosima.

Sljedeća dva poglavlja izazvala su prijepore koji su doveli do povlačenja nekih drugih priloga (vidi str. 11), prijepore koji su se možda, s nešto više uređivačke rigoroznosti, mogli izbjeći. Naime, niti jedan od ta dva priloga ne odražava predgovorom najavljene forme pa ih se stoga ne može svrstati ni u autorske analitičke priloge niti u priredene transkripte razgovora s iseljenicima-povratnicima. Njih, i između sebe potpuno različite, povezuje to što bi ih se zbog njihove forme moglo smatrati svojevrsnim autorskim priložima, a zapravo, svaki za sebe i na sebi svojstven način, predstavlja, odnosno prenosi subjektivno svjedočanstvo iseljeničkoga iskustva. Budući da ono što može priličiti iznošenju manje ili više subjektivnog viđenja ne priliči analitičkom tekstu, bilo bi dobro da su urednice našle i prikladnu formu za njihovo prezentiranje koja bi ih razlikovala od uistinu analitičkih autorskih priloga.

Prvi je prilog Velimira Piškorca “Migrantsko iskustvo u djelima đurđevačkog književnika Slavka Čambe” koji donosi kratke biografske i, kako sam autor kaže, nepotpune bibliografske po-

datke o Slavku Čambi preuzete iz ranije objavljenih Čambinih životopisa (str. 44). U središtu su rada ponajprije Čambine pjesme u kojima on, najčešće lokalnim đurđevačkim govorom, emocionalno progovara o različitim aspektima svoga migrantskog iskustva te, u manjem opsegu, autorov opis sadržaja Čambinih proznih djela. I dok očekivanom i razumljivom osjećajnošću pisac opisuje svoje migracijsko iskustvo te ogoljuje svoje stavove i duševna previranja, dugo nije jasno zašto autor priloga nije analitički pristupio pjesmama i proznim tekstovima, nego samo prepričava njihov sadržaj. Tek u zaključnome dijelu on spominje svoju odluku da “[u]mjesto sinteze s književno-teorijskim pretenzijama” daje prednost “piscu i njegovu književnome glasu, nalik na suvremene etnologue i kulturne antropologe koji *daju glas* svojim kazivačima/sugovornicima da progovore o svojim iskustvima” (str. 73). Stoga se čini razložnim razumjeti njegov prilog kao napor da se sačini izbor i prezentira one Čambine radove koji, zahvaljujući slikovitosti pjesničkog izričaja, na drukčiji način svjedoče o migrantskom iskustvu. Međutim, da bi se moglo zaključivati da se Čambu može smatrati “kroničarem faktografom i historiografom koji progovara o traumatičnim razdobljima novije hrvatske povijesti” (str. 74), valjalo bi, osim ograničavanja na *davanje glasa* piscu, nadići i suosjećajnost i uključiti argumentirano društveno-povijesno kontekstuiranje i analizu.

U kratkom opisu drugog priloga, teksta Marina Sopte pod naslovom “Prinos kanadskih Hrvata stvaranju i obrani Republike Hrvatske”, Čapo i Jurčević u svome uvodnom tekstu kažu da je on historiografsko-testimonijalne naravi i takvim bi ga, po svemu, valjalo i razumjeti unatoč tome što bi njegova forma autorskog priloga i činjenica da je tekst prenesen iz autorove knjige objavljene u izdanju znanstvenoga instituta mogle sugerirati drukčiji zaključak. Naime, argumentaciju unutar svoga priloga autor ne kontekstuirao kritički društveno-povijesno niti utemeljuje na što je moguće većem broju znanstveno relevantnih izvora i opsežnijoj povijesnoj građi, nego pripovjednim stilom, “s lica mjesta”, živim opisom jednog razdoblja u životu dijela hrvatske dijaspore u Kanadi rječito svjedoči o njezinoj (i svojoj) percepciji hrvatskoga društva, bivše Jugoslavije te svojoj percepciji dijaspore i njezine uloge u društvenim promjenama u Hrvatskoj. Na diskurzivno sličan način, iako u drukčijoj formi, autor progovara i u sljedećem poglavlju pod nazivom “Potreba strateškoga planiranja povratka: mišljenje povratnika Marina Sopte” (priredila Jasna Čapo) u kojem sa svojeg gledišta kritički govori o percepciji dijaspore u Hrvatskoj.

Slijedi prilog Caroline Hornstein Tomić u kojem autorica pod naslovom “‘Ovdje sam vječno Švabica’: o izgradnji identiteta u kontekstu migracijskih procesa” problematizira koncepciju povratka preko identifikacijskih procesa u transnacionalnom prostoru, a svoju interpretaciju zasniva na iskazima troje sugovornika, pri čemu su svo troje potekli iz hrvatskih migrantskih obitelji u Njemačkoj. Njihov je “povratak”, zaključuje autorica, ako i jest riječ o imigraciji u zemlju podrijetla predaka, ponajprije kompleksan i ambivalentan te ga je moguće shvatiti i kao potragu za dijelom identiteta koji je višeslojan i fragmentiran. Možda nije na odmet pripomenuti da je riječ o uglavnom, čini se, korektno prevedenom tekstu, ali da bi bilo poželjno rabiti pojmove koji su barem donekle standardizirani unutar društveno-humanističkih znanosti (primjerice, u stručnoj je literaturi ustaljen pojam “zemlja primitka”, a ne “prihvatna zemlja” kao što stoji u prilogu).

Iduća dva priloga donose kazivanja dviju osoba, također porijeklom iz migrantskih obitelji, koje su se doselile u Hrvatsku. Prvo kazivanje (na temelju razgovora) priredila je Valentina Gulin Zrnić pod naslovom “Nikad ‘nikad’, nikad ‘zauvijek’: hrvatsko-argentinska priča Miriam Ane Tadić Blažević”. Ono jednostavno ocrtava dinamičnost i otvorenost transkulturnog i transnacionalnog svijeta s pomoću različitih opisa transnacionalnog djelovanja obitelji povratnice-doseljenice iz Argentine. Drugo je kazivanje (na temelju razgovora) priredila Jasna Čapo, a i sam naslov “Dvostruki povratak: od Australije do Hrvatske i natrag” govori o kretanju njezine sugovornice Katarine Brozović-Bašić i upućuje na njezinu transnacionalnu angažiranost.

Prilog Katiche Jurčević “Od Brazila do Hrvatske: otkriće identiteta i životna priča B. R.” također pripada među one koje bi teško bilo svrstati u neki od u knjizi viđenih obrazaca. Naizgled se doima da ima strukturu autorskog priloga, ali ga se ne može smatrati analitičkim. Naime, ka-

zivanju useljenice iz Brazila koje čini većinu priloga, prethodi uvodni dio koji nije niti teorijski, niti problematizira sadržaj kazivanja s kojim cijeli prilog, bez neke vrste zaključka kao poveznice između ta dva dijela, i završava. K tome, autorica u prvome dijelu, nakon što navodi da useljavanje iz Hrvatske u Brazil nije sustavno istraživano, donosi kratak pregled tog useljavanja na temelju svojih uvida u literaturu te velikim dijelom, što se za potrebe potencijalnoga znanstvenog rada smatra neprikladnim, na temelju podataka s Wikipedije (str. 181-182) (o tome zašto ne bi trebalo koristiti Wikipediju u znanstvenome radu vidi npr. <http://isites.harvard.edu/icb/icb.do?keyword=k70847&pageid=icb.page346376>).

U svome prilogu “Čuo si da je Hrvatska kao raj! Između mašte i stvarnog života: Hrvati iz Argentine u Zagrebu”, Marijeta Rajković Iveta pokušava odgovoriti na pitanje “koji su motivi višegodišnjih procesa dolaska Hrvata iz Argentine u Hrvatsku nakon osamostaljenja” (str. 195). Pokazalo se da različite generacije imaju različite motive i različit način promišljanja budućnosti. Ipak, bilo da je dolazak motiviran nostalgijom ili znatiželjom, on je zasnovan na socijalizaciji u obiteljima čije su idilične predodžbe o Hrvatskoj nastajale u atmosferi posljedica prisilnih migracija i naposljetku prestanka tih okolnosti. Budući da se, kako autorica navodi u zaključku, unatoč obiteljski deklariranoj želji za preseljenjem, “uglavnom pojedinci ili uže obitelji preseljavaju sami” (str. 219), transnacionalnost njihova migrantskog iskustva ostaje, dok se mijenja samo njezina manifestacija u društvenoj stvarnosti.

Da je pojavnost migracije podjednako generacijski i društveno-povijesno određena vidi se i iz kazivanja sugovornika, nalaza Hornstein Tomić i Rajković Iveta, a osobito iz posljednjeg priloga u knjizi “Cijeli svijet je moj”: obrazovani australsko-hrvatski državljani u eri globalne mobilnosti” u kojem Jasna Čapo teorijski i empirijski utemeljeno problematizira ne samo središnju temu svoga rada, a to su motivi preseljenja hrvatskih migranata u Hrvatsku, nego i koncepciju migracija. Kao i sve, i obilježja migracija podložna su promjeni. Nalaze dosadašnjih sličnih kvalitativnih istraživanja transnacionalnih migracija potomaka talijanskih i grčkih imigranata koji govore da se te migracije ne može tumačiti samo kao “etnički povratak” ili “ukorjenjivanje”, autorica dopunjuje nalazom svoga istraživanja koje je pokazalo da je potrebno i moguće govoriti o globalnoj mobilnosti i avanturi kao motivima preseljenja. Naime, njezini sugovornici/e svjedoče, ne negirajući svoju osjećajnu povezanost, da “[u] jezgri njihova dolaska u Hrvatsku nije njihovo etničko podrijetlo i pripadnost” (str. 226) i da je ona, iako ne bilo koja, ipak samo jedna od zemalja u kojoj su pokušali živjeti. Privlačnost Hrvatske mladim visokoobrazovanim osobama hrvatskoga podrijetla rođenima u inozemstvu, mogla bi postati i veća, smatra Čapo, zbog ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Pragmatičnost, a ne emocionalnost sve su, čini se, izrazitiji motivi kojima se objašnjavaju “povratci”.

Davši prednost slobodnoj iseljeničko-povratničkoj naraciji koju nisu komentirale i interpretirale, a takvih je priloga nešto više nego onih autorskih analitičkih, urednice su na svojevrsan način pridonijele uvjerljivosti te naracije i time omogućile neposredniji uvid, iako bez generalizacijskih pretenzija, u neka obilježja hrvatske iseljeničke-povratničke populacije, dinamičnost njezinih promjena i u njezinu unutarnju raznolikost. Taj je uvid uslijed povlačenja dijela priloga bez sumnje u velikoj mjeri reduciran, a početna koncepcija knjige, nije u potpunosti ostvarena. Ipak, i u krnjem izdanju knjiga ne pridonosi samo produbljenom upoznavanju hrvatskog iseljeničtva-povratništva nego, možda čak i više, upućuje na stalnu važnost njegova istraživanja. Valja dodati i to da osim uvida na temelju etnografskog istraživanja, koje je dugo bilo zapostavljano u istraživanju migracija u Hrvatskoj, knjiga pridonosi i teoriji migracija jer se u nekim autorskim analitičkim priložima na temelju empirijskih podataka argumentira i tematski proširuje, u suvremenoj stručnoj literaturi već utvrđena, potreba deesencijalizacije razumijevanja migracijskih procesa. Sve rečeno knjigu *Didov san: transgranična iskustva hrvatskih iseljenika* preporučuje stručnoj i široj javnosti za čitanje, ali *cum grano salis* jer, kako rječito govore stihovi Branka Miljkovića, “[s]an je davna i zaboravljena istina / koju više niko ne ume da proveriti”. Stoga oni koji o njemu govore, moglo bi se reći, više

nego o snu svjedoče o sebi. S time pak u vezi čini se prikladnim podsjetiti na Gramscijevu bilješku iz *Zatvorskih bilježnica* u kojoj kaže da kritička elaboracija započinje sviješću o samome sebi, o tome da smo proizvod povijesnih procesa koji u nama pohranjuju nebrojene tragove te dodaje da je na nama da te tragove identificiramo.

Jadranka Čačić-Kumpes

Antropološko nazivlje, Anita Sujoldžić, ur., Hrvatsko antropološko društvo – HAD, Znanstveno vijeće za antropološka istraživanja, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2013., 341 str.

Terminološki rječnik *Antropološko nazivlje* rezultat je projekta “Izgradnja temeljnog naziva u antropologiji” (ANTRONA), a nastao je kao dio nacionalnog projekta “Hrvatsko strukovno nazivlje” što ga vodi i koordinira Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. ANTRONU je iznijela istraživačka skupina Instituta za antropologiju pod vodstvom Anite Sujoldžić, a rječnik su suizdali Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatsko antropološko društvo. Osmišljena kao “riznica” temeljnih pojmova, njihovih definicija, te pojašnjenja o kontekstima uporabe, knjiga *Antropološko nazivlje* svojim objavljivanjem postaje prvo hrvatsko referentno izdanje koje će koristiti studenti studija arheologije, etnologije i kulturne antropologije, kulturalnih studija, lingvistike, sociologije, ali će ona sigurno interesirati i brojne druge stručnjake čije su matične discipline ili istraživački interesi okrenuti razumijevanju društva i kulture.

Terminološki rječnik koncipiran je tako da donosi tri uvodna teksta kojima se autori i koordinatori pozicioniraju u okviru svojih dionica i nadležnosti u izradi rječnika. Slijedi dvojezični, englesko-hrvatski rječnik s pojašnjenjima, pregledno kazalo i popis korištene stručne literature iz engleskog i hrvatskog govornog područja.

Rječnik obuhvaća 1529 pojmova koji čine temelj razumijevanja strukovnog jezika antropologije shvaćene kao discipline sastavljene od četiriju grana: sociokulturne, lingvističke, arheološke i biološke antropologije. Njegov cilj nije preskriptivan, kako nam poručuju autori. On je ponuđen kao priručnik koji ocrtava obrise disciplinarnih interesa, ukazuje na potrebu oblikovanja terminološkog krajolika u kojem se odvija disciplinarna komunikacija. Rječnik želi usustaviti standardnu terminološku bazu koja će omogućiti jednostavniju reprezentaciju ideja i dosljedniju komunikaciju u specijalnim jezicima struka izraslim iz antropološke tradicije.

U prvom, pozicionirajućem, tekstu “Znanstvena komunikacija i terminologija kao izvor znanja” pažnja se okreće problematizaciji engleskog jezika kao dominantnog jezika suvremene znanosti. Objašnjavajući motive sastavljanja terminološkog rječnika, njegova autorica te ujedno i urednica knjige, Anita Sujoldžić, navodi kako se rječnik vodio pragmatičkim terminografskim pristupom pokušavajući donijeti višeznačna tumačenja pojmova kako bi se rječnikom obuhvatila sva složenost i različitost suvremenih paradigmatičkih pristupa u antropologiji. Kao dvojezična englesko-hrvatska baza pojmova, terminološki rječnik također podvlači važnost izgradnje hrvatskog strukovnog nazivlja čija sistematizacija i standardizacija omogućava vidljivost jezične posebnosti i raznolikosti, ali i održivost znanstvene komunikacije na hrvatskom jeziku.

Olga Orlić i Lucija Šimičić u drugom popratnom tekstu “Problemi prevodenja u terminografiji iz antropološke perspektive” naznačavaju komunikativnu svrhu terminografskog korpusa, kojemu je “prijenos znanja o specifičnom području” (str. 17) središnja uloga. Postavljanje problemskog čvorišta kroz pitanja kome služi terminološki rječnik, tko su ciljane publike, kada se

upotrebljava, što definira takav korpus, autorice osvješćuju potrebu za razumijevanjem šireg konteksta primjene.

Posljednji popratni tekst kojeg su sastavili Josip Lah, Anja Iveković Martinis i Mirna Jernej Pulić, "Izgradnja antropološkog nazivlja – klasifikacija područja i izvori", uvodi nas u način na koji je konstruiran terminološki korpus rječnika. Ukazavši na različite klasifikacijske strategije znanosti, pomirenjem kojih proizlazi odabir pojmovnog aparata koji se definira u rječniku, autori objašnjavaju kontingentnost predstavljenog pojmovnog korpusa. Isto tako objašnjena je strategija oblikovanja pojmovnog niza koji je nastao pregledom stručne literature u pojedinim područjima i izlučivanjem učestalih pojmova. Ista je tehnika provedena nad engleskim i hrvatskim rječničkim te leksikografskim izvorima. Cilj izrade rječnika autori predstavljaju kroz usustavljanje disciplinarnog nazivlja na materinjem jeziku te objašnjavaju terminološku standardizaciju kao prilog kvalitetnijoj komunikaciji u produkciji suvremene antropološke teorije.

Središnji dio knjige, "Englesko-hrvatski rječnik temeljnog antropološkog nazivlja", dvojezični je rječnik koji je proširen leksikografskim, odnosno enciklopedijskim pojašnjenjima. Ponudivši definicije pojmova i naznačivši kontekste njihove uporabe, koncipiran je tako da se u njemu susrećemo s "referentnim" engleskim pojmom pa prijedlogom prijevoda na hrvatski jezik, odnosno istoznačnicama u nekim slučajevima. Ta je odluka, u kojoj primat ima engleski jezik, vjerojatno posljedica suočavanja s okolnostima u kojima korisnici literature, dostupne u pravilu na anglosaksonskom jeziku, pokušavaju pojmove pretočiti u materinji jezik. U tom je smislu i postavljena dvojezičnost opravdava i jasna. Naime, tako koncipiran rječnik pruža temelj za komunikaciju dviju jezičnih tradicija u kojima su discipline stasavale i nudi prijedloge za stabilniju i sustavniju komunikaciju ideja u domaćoj znanosti.

Ono što može predstavljati problem u recepciji ovoga rječnika – čije je sastavljanje već samo po sebi velika znanstvena gesta – ne nalazimo u prijevodu pojmova, već u njihovom izboru i kontekstualizaciji. Čitatelj koji bi u rječničkom dijelu knjige izlučio sve etnološke ili socioantropološke pojmove (poslužiti ću se terminologijom sastavljača rječnika) imao bi problem s pojmovnim "viškom". Ako izaberem nasumice, to bi bili pojmovi poput: krvna osveta, otmica žena, konubij, služenje mladenke, postporodajni tabu itd., dok će s druge strane biti zakinut nečim što bih nazvala "pojmovnim manjkom" – izostankom određenih ključnih pojmova. Kako je jedan od ciljeva ovoga rječnika bio određen kroz želju da se knjigu promatra i upotrebljava kao "riznicu temeljnih pojmova i njihovih definicija kojima se služe antropolozi u svijetu", odnosno omogućiti kvalitetna komunikacija, posebice stoga što je koncepcija knjige proizašla iz analize korpusa koji "koriste stručnjaci u tom području", nejasno je zbog čega toliko teško u njemu nalazimo vezu s pojmovnim aparatom suvremene "sociokulturne antropologije". Tako će, na primjer, u rječniku izostati čak i pojmovi s kojima su se pokušali izboriti autori poput Jasne Čapo Žmegač, Valentine Gulin Zrnić i Gorana Pavela Šanteka (kao i niz suautora priloga) u, za hrvatsku znanost, iznimno važnoj metametodološkoj knjizi *Etnologija bliskoga: poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Ta je knjiga terminografskom sustavnošću i ozbiljnošću predstavila suvremene okvire bavljenja aspektima društvenosti i kulture u polju etnologije i kulturne antropologije već 2006. godine.

U vezi s posljednjim, kao *ad hoc* analizu knjige *Antropološko nazivlje*, predložila bih pregled korištene stručne literature na engleskom i hrvatskom jeziku. Izlučimo li, u sastavljanju rječnika korištene etnološke, odnosno socioantropološke referentne knjige, taj će korpus pokazati manjkavu komunikaciju s tom vrstom antropološke produkcije posljednjih dvadeset godina. Odabrani se korpus prije svega odnosi na izbor prijevodnih kulturnoantropoloških pregleda i neobičan izbor članaka koji, kako datumom objavljivanja ili pak tematski, pokrivaju maleni dio univerzuma suvremene "sociokulturne" antropološke produkcije u svijetu i Hrvatskoj. Zbog te će činjenice rječnik biti siromašniji za sve one pravce, probleme, teme i, u konačnici, pojmove koje je svjetska i hrvatska etnološka i kulturnoantropološka produkcija iznijela u posljednja dva desetljeća. Pa tako u rječniku nećemo naići na pojmove poput kritičke antropologije, evokativne etnologije,

etnologije bliskoga, antropološke defamilijarizacije, interkulturalnog supolaganja, epistemološke kritike, interpretativne antropologije, bikulturalnosti i otjelovljene hibridnosti, metnografije, militantne antropologije, antropologije krize, frikcije, kolaboracije, slučajnog aktivista, paraetnografije, fantomske epistemologije, da navedem samo neke od nezahvaćenih pojmova koji predstavljaju uobičajen i prihvaćen način određivanja predmetnog i pojmovnog svijeta antropologije.

Vratimo li se na sadržaj knjige, nakon rječničkog dijela, on se nastavlja "Kazalom hrvatskih naziva" kao praktičnim abecednim nizom koji olakšava korištenje jezika struke tako da u prvi plan stavlja hrvatsko jezično nazivlje i dodjeljuje engleski naziv upućujući na proširene rječničke natuknice.

Posljednji dio knjige, "Izvori za rječnik", donosi "Izvore na hrvatskom jeziku" i "Izvore na engleskom jeziku", kojima se oslikava, gore razmotren, okvir u sastavljanju rječnika *Antropološkog nazivlja*.

Kao prvi sustavni pokušaj zahvaćanja pojmovnog aparata i referentnog okvira antropologije na hrvatskom jeziku, prikazani je rječnik svakako pokazatelj iznimnog truda. U svojem knjižnom obliku *Antropološko nazivlje* služit će, prije svega, akademskim čitateljima. No njegov je značaj puno veći i to ponajviše kao teksta koji pokušava afirmirati znanstvenu komunikaciju na hrvatskom jeziku, a svojim prijevodima nudi pojmovni aparat na koji se osovljuje svaka znanstvena zajednica koja želi održati suvereni prijenos spoznaja o (vlastitom) svijetu, na vlastitom jeziku, vlastitim publikama. U tom smislu ovaj je rječnik važan za razvoj domaće znanosti ne samo stoga što pokazuje kako se recepcija angloameričkih disciplinarnih tradicija prihvaća, doraduje i kritički razrješuje u pokušaju oblikovanja samosvojne akademske komunikacije na domaćem tlu, već i stoga što ukazuje na obvezu domaće znanosti da se razvija u jeziku zajednice, razumijevanju čijih je problema primarno i posvećena.

Sanja Potkonjak

Avanture kulture. Kulturalni studiji u lokalnom kontekstu, Sanja Puljar D'Alessio i Nenad Fanuko, ur., Naklada Jesenski u Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2013., 294 str.

Unatoč tome što su kulturalni studiji na domaćoj znanstvenoj sceni prisutni već više od desetljeća, kao i činjenici da su stručnjaci koji u tome polju djeluju život kulturalnih studija učinili izrazito plodnim (monografije, članci, javna predavanja, preddiplomski i diplomski studij na Filozofskom fakultetu u Rijeci i dr.), u široj je javnosti, a djelomično i onoj (bliskoj) akademskoj, pitanje što su zapravo kulturalni studiji i dalje prisutno. Neki od problema koji se javljaju vezano uz (ne) razumijevanje kulturalnih studija mogli bi, formulirani pitanjem, izgledati ovako: u čemu se djelovanje stručnjaka koji svoj rad nazivaju kulturalnostudijskim razlikuje od, primjerice, sociološkog, književnoteorijskog ili kulturnoantropološkog? Kako se, bilo u odnosu na spomenute discipline, bilo mimo njega, definiraju kulturalni studiji? Imaju li kulturalni studiji, uz teorijsku, i praktičnu stranu svoga djelovanja? Što bi, konačno, u lokalnoj, hrvatskoj varijanti, trebalo biti područje istraživanja kulturalnih studija, osobito ukoliko se na umu imaju značajke razvoja kulturalnih studija u akademskim sredinama Zapada? Ova, ali i mnoga druga "sporna" mjesta kulturalnih studija eksplicitno su ili implicitno utkana u priloge koje okuplja zbornik *Avanture kulture: kulturalni studiji u lokalnom kontekstu*, a potpisuju ih djelatnici spomenutog Odsjeka za kulturalne studije s Filozofskog fakulteta u Rijeci.

“Što su kulturalni studiji?” pitanje je kojim urednici zbornika Sanja Puljar D’Alessio i Nenad Fanuko otvaraju uvodnički tekst u kojemu u kratkim crtama iznose ključne značajke kulturalnih studija (“mreža, inter-, trans- i anti-disciplinarno područje koje obuhvaća vrlo širok i ne uvijek skladan skup teorijskih i metodoloških pristupa”) osobito se pritom osvrćući na neka kritična mjesta toga akademskog polja. Među ostalim, otvaraju i obrazlažu i pitanje razlikovanja u “misi-ji” kulturalnostudijskoga djelovanja u domaćem i zapadnjačkom kontekstu te upućuju na neka od mogućih mjesta zanimanja kulturalnih studija u lokalnom, hrvatskom kontekstu (primjerice položaj manjina, tranzicijska i postsocijalistička “struktura osjećaja”, komercijalizacija medija, diskurs političkih elita, nacionalizam itd.). Kratkim pregledom priloga koji slijede urednici zbornika čitatelju uspijevaju približiti tematsku, teorijsku i metodološku raznovrsnost kulturalnostudijskog djelovanja (i) u domaćem kontekstu i zainteresirati ga za nastavak čitanja publikacije, među ostalim i zbog propitivanja ideje kako su kulturalni studiji “ono što napravimo od njih”, kako to ističu Puljar D’Alessio i Fanuko.

Prilozi koji slijede, njih ukupno jedanaest, tematski su grupirani u tri cjeline: *Teorija, Memorija i Praksa*. Prva cjelina zbornika, kako joj i naziv sugerira, okuplja radove koji o kulturalnim studijima progovaraju iz teorijske perspektive. Riječ je tu ponajprije o promišljanjima niza kritika koje se upućuju kulturalnim studijima (bilo da je ta kritika upućena (ne)mogućnosti jedinstvenoga definiranja polja kulturalnih studija, nedefiniranosti njihova odnosa prema drugim disciplinama i znanostima ili pak prema antidisciplinarnoj prirodi kulturalnih studija) koje autorima (ne)posredno služe kao povod da u argumentiranoj raspravi osvijetle relevantnost kulturalnih studija u istraživanju kulture i društva u kojima živimo. Predstavljajući kulturalne studije kao “nedvojbeno kritički pothvat koji propituje teorijske i epistemološke osnove tzv. normalne znanosti” Nenad Fanuko (“Sociogenesis, Fractality and Institutionalization: A Sociology of Cultural Studies”) bavi se teorijskom i historijskom dinamikom toga polja te obrazlaže kako je, unatoč nepostojanju konsenzusa oko definicije kulturalnih studija, iz niza radova s toga područja moguće uočiti postojanje dodirnih točaka, i to u analitičkoj, pedagoškoj i političkoj dimenziji. U prilogu koji slijedi, Sarah Czerny (“Cultural Studies as a “Non-discipline”: Producing Knowledge without Problems”) polazi od anti-disciplinarnosti koju u svome radu najčešće zauzimaju stručnjaci iz kulturalnih studija (a upravo je takva pozicija jedno od ključnih mjesta žestoke kritike usmjerene prema kulturalnim studijima) te potom, analizirajući koncept interdisciplinarnosti, preispituje potencijale kulturalnostudijskog angažmana koji bi umjesto anti- bio ne-disciplinarni. U tako postavljenom odnosu kulturalnih studija prema drugim disciplinama Czerny vidi mogućnost da kulturalnostudijsko djelovanje zauzme promatračku poziciju koja bi stručnjacima omogućila da istovremeno zadrže svoju kritičku oštrinu i da promoviraju dijalog među disciplinama. U prilogu koji zatvara cjelinu, Benedikt Perak i Sanja Puljar D’Alessio (“Kultura kao emergentno svojstvo otjelovljene spoznaje”) kulturu konceptualiziraju kao kompleksan sustav sačinjen od fizičkih, bioloških i simboličkih pojavnosti te ističu da je za razumijevanje takvog sustava važna integracija – temeljena na teoriji emergencije i utjelovljene spoznaje – inače tradicionalno odvojenih humanističkih, društvenih i prirodnih znanosti.

Duga cjelina zbornika sadrži priloge fokusirane na kulturu, odnosno politiku sjećanja u domaćem kontekstu. Nikola Petković (“The Practice of Rememberance: Between Present Continuous and Future in the Past”) analizira prakse obilježavanja povijesnih događaja i ličnosti posredstvom spomenika (Mili Budaku u Svetom Roku, dragovoljcima Domovinskog rata, Bruceu Leeju u Mostaru te Bobu Marleyu u Banatskom Sokolcu) osvjetljajući pritom problem vrebanja “sablasi” iz prošlosti, kao i pitanja protusjećanja i protupovijesti, odnosno borbe između sjećanja i zaborava. Promjene u politici sjećanja koje se događaju u Hrvatskoj – ponajprije u kontekstu komemoracija žrtvama Drugog svjetskog rata (Jasenovac i Bleiburg), ali i drugih (spornih) mjesta artikulacije sjećanja na bližu povijest – u središtu su zanimanja drugoga priloga ove cjeline, koji potpisuje Vjerran Pavlaković (“Croatia’s (New) Commemorative Culture and Politics of the Past”).

Avanture kulture shvaćene vrlo široko, i to ponajprije u svakodnevnom, lokalnom, domaćem kontekstu, zajedničko su obilježje tekstova koje okuplja posljednja cjelina zbornika. Tri su priloga ovdje fokusirana na medijsku kulturu: Boris Ružić (“Filmska i televizijska slika: od analogne simulacije vječnosti do digitalne stvarnosti trenutka”) u analizi filmske i televizijske slike osobitu pozornost usredotočuje na njezinu dijalošku prirodu, ideološku uvjetovanost i semantičku pluralnost; Hajrudin Hromadžić (“Đir po (riječkome) Korzu’: analiza medijske konstrukcije socijalne realnosti na primjeru novinske fotografije”) analizira vizualne i tekstualne dimenzije medijske konstrukcije (*Novi list*) društvene stvarnosti grada Rijeke te se, uz osobit fokus na reprezentaciju riječkoga Korza, bavi i simboličkim manifestacijama pojma skopofilije; Katarina Peović Vuković (“Novomedijski znak i njegova recepcija: dva novomedijska šoka”), pak, iznoseći primjer slučaja “virtualnog premijera” (intervju s navodnim premijerom Ivom Sanaderom koji je objavljen u *Jutarnjem listu*) i “virtualnog dara” (pornografske snimke pjevačice Severine Vučković), propituje osnovanost društvene kritike koja se, među ostalim, bazira na uvjerenju da su za devaluaciju društvenih vrijednosti umnogome odgovorni digitalni mediji i Mreža.

Na primjeru festivala “Melodije Istre i Kvarnera” Dijana Grgurić i Alida Lešnjaković (“O identitetu iz perspektive popularne glazbe”) preispituju identifikacijski potencijal popularne glazbe, naročito u kontekstu uloge koju u procesima identifikacije ima pojam autentičnosti te pritom skreću pozornost na važnost znanstvenog bavljenja popularnim diskursom. Na primjeru priručnika za samopomoć, točnije nerazmjera između njihove recepcije i znanstvenih, kritičkih studija koje se bave tim fenomenom u domaćem kontekstu, Iva Žurić (“Priručnici za samopomoć – tekst i kontekst (samo)pomoći”) raspravlja o prikladnosti kulturalne teorije te ističe nužnost interdisciplinarnoga istraživanja takvih manifestacija popularne kulture, tim više što je njihova industrija u stalnome porastu. Zbornik zatvara prilog Olgice Klepač (“Urbana politika: teorijski značaj i političke mogućnosti”) koja, baveći se glavnim značajkama radikalizirane modernosti, transformacijom gradova, globalnim ekonomskim utjecajima i socijalnim problemima preispituje transnacionalnu paradigmu u društvenim znanostima, ponajprije u kontekstu mjesta koju u njoj zauzima politička uloga urbanog-lokalnog.

Iznimno zanimljivi, tematski, teorijski i metodološki raznovrsni tekstovi usredotočeni na odbljeske bliske nam, suvremene kulture čine zbornik *Avanture kulture* dobrodošlim doprinosom boljem poznavanju kulturalnih studija općenito, a napose njihove domaće, lokalne inačice. Studentima, ali i drugim zainteresiranim čitateljima nesumnjivo će biti poticajan u razumijevanju i istraživanju nekih novih, unaprijed nepredvidljivih, avantura kulture.

Ana-Marija Vukušić

Aleksandar Bošković, *Antropološke perspektive*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2014., 152 str.

Aleksandar Bošković, redovni profesor Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i naučni savetnik Instituta društvenih nauka u Beogradu, objavio je nedavno žanrovski jedinstvenu monografiju *Antropološke perspektive* koja, zahvaljujući činjenici da je napisana srpskim latiničnim pismom i pitkim jugoslovenskim stilom, a distribuirana po pristupačnoj ceni (što je svakako prednost u vremenima devastacije srednje klase u regionu), neposredno zaslužuje pažnju koja prevazilazi i stručne i nacionalne okvire. Reč je o svojevrsnoj “skrivenoj” intelektualnoj autobiografiji kojom autor zaokružuje prvu fazu svoje dvodecenijske karijere u

sociokulturnoj antropologiji, impregnirane brojnim teorijskim i tematskim interesovanjima, kao i bogatim međunarodnim iskustvom. U ovom retkom ali dragocenom međužanru intelektualne autobiografije (upor. Karl Poper, *Traganje bez kraja. Intelektualna autobiografija*. Nolit, Beograd, 1991.; Peter Worsley, *An Academic Skating on Thin Ice*. Berghahn Books, New York, 2008.; Miloš Milenković, *An Academic Skating on Thin Ice by Worsley, Peter*. *Social Anthropology* 18, 1, 2010: 106-107), Bošković kroz niz strateški nekoherentnih eseja koji variraju od ogleđa o tome kako fenomeni popularne kulture postaju polje ozbiljne naučne rasprave (poglavlja o Edvardu Munku i Filipu K. Diku), preko predstavljanja pojedinačnih autora kao autora teorija (poglavlja o Džejsmu Klifordu i Polu Rabinovu) i preglednog naučnog članka širokog zahvata (o antropologiji i demografiji; o antropologiji i psihoanalizi), do udžbeničkog poglavlja (o pojmu javnog mnjenja u “tradicionalnim zajednicama”; o mitovima o državi) ili enciklopedijske odrednice (difuzionizam; kultura; klan i dr.), diskretno bira da govori o promenama jedne naučne discipline i sopstvenim, jednovremeno. Dosledno postmoderan u svom protivljenju postmodernizmu kojem a) odbija da prizna postojanje u antropologiji dok mu istovremeno b) negira značaj, a čije c) autorske strategije rado i često koristi, autor u argumentaciji po formi sličnoj koncentričnim krugovima koji se međusobno privlače i tek ovlaš presecaju da bi se potom ponovo međusobno udaljili, kroz tri funkcionalne celine (“Pojmovi”; “Događaji”; “Ljudi”) praktično demonstrira svoje autorsko i predavačko stanovište da je antropologija ono što antropolozi rade, da su antropološke perspektive u stvari perspektive antropologa, a da knjiga iz koje se može učiti, poput ovog skrivenog autobiografskog udžbenika (čije je elemente autor skrio i u nekim drugim svojim publikacijama, vidi npr. *Other people's anthropologies. Ethnographic practice on the margins*. Aleksandar Bošković, ur. Berghahn Books, New York, 2008.; Aleksandar Bošković, *Kratak uvod u antropologiju*. Službeni glasnik, Beograd, 2010.; *Kratak uvod u antropologiju*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2010.) ne mora imati formu učila niti biti formalno klasifikovana i objavljena pod takvim naslovom. Reč je, dakle, o implicitnom udžbeniku iz istorije antropoloških teorija, poglavito savremenih, u čiji tekst autor upisuje nepostojanost antropoloških teorija i postojanost antropološke perspektive za kakvu se zalagao kroz svoj dosadašnji fluksus.

Sam uvodni citat sugerise manifestno liberalnu poziciju autora (“In ethnology, all is individuality”, Boas), ali i ambivalentan stav prema tome da li se ova misao odnosi na proučavane ili na istraživače. Taj ambivalentni stav (prvi deo knjige “Pojmovi” depersonalizuje antropološki rad i predstavlja ga kao naučni, formalizaciji podložan diskurs; drugi deo “Događaji” već pokazuje ambivalenciju; dok treći deo naslovljen “Ljudi” u potpunosti zagovara personalistički pristup savremenim teorijama, uglavnom antropološkim) posebno će doći do izražaja na samom kraju ovog kolažnog argumenta, u kojem autor pesimistično (sasvim u skladu sa svojom opštom liberalnom orijentacijom) završava rečima: “simbolički završetak jedne epohe, vremena u kome se (možda pomalo naivno i idealistički) *verovalo* da je moguće učestvovati u izgradnji jednog novog, drugačijeg i *boljeg sveta za sve*, sveta u kome je *pripadanje* pre svega značilo *pripadanje ljudskom rodu*”, ovde namerno izvađenim iz konteksta, kako to dobra antropologija i treba da čini. Ambivalencija prema statusu autorstva uopšte, koju sam autor izražava nevoljan da se odluči da li je ovu ličnu istoriju napisao u dijalogu s brojnim prijateljima i kolegama iz različitih nacionalnih disciplinarnih tradicija, istražujući život antropološke teorije na akademskom terenu (poput klasičnog postmodernog etnografa koji dijalog s informantima na terenu pretpostavlja autoritetu objektivne distance), kulminira u poglavljima u kojima rekonstruiše antropološke teorije Kliforda i Rabinova – živih i aktivnih autora, koji relativno redovno objavljuju i menjaju svoja stanovišta – pišući crtice za istoriju jedne “nadrealne” teorije (Kliford) i jedne “secesionističke” teorije (Rabinov) u realnom vremenu, a u liberalnom ključu, koji po definiciji ne trpi nadrealizam i secesiju u pogledu ontoloških pitanja politike, o čemu svakako vredi napisati i opširnija istoriografska poglavlja koja bi u obzir uzela kontekst njihovog nastanka.

Da zaključim: Bošković ponovo uzima slobodu da piše jednostavnim i prijemčivim stilom, zrelo, informativno a polemički plodno, uz poigravanje skrivenim značenjima, slojevima asocijaci-

ja posvećenim širokoj čitalačkoj publici, od studenata do profesionalaca, bez bojazni od kritika da je njegov postupak nemoguće ponoviti i izvan polja disciplinarnе frustracije, koji, sudeći po argumentaciji iznetoj na više mesta, po njemu predstavlja pseudoproblem, povezan s dilemom da li je antropologija nauka i na koji način da legitimise svoju dalju egzistenciju u akademiji i javnosti balkanskih društava, posebno u svojoj na etnologiju istorijski i tematski oslonjenoj varijanti. Njegovo svesno narušavanje formalnih konvencija u pogledu izrazite žanrovske i tematske heterogenosti i naizgled haotične strukture argumentacije, uz istovremeno pridržavanje akademskih standarda kada je o stilu reč, instruktivno sugerišu kakvom disciplinom smatra antropologiju i kakvu je preporučuje ovom i neobičnom i neuobičajenom knjigom. Uz to, vredi istaći da je delo napisano s nemalom dozom postironičnog kryptoanarhizma, tipičnog za beogradsku kulturu, pa može predstavljati i trag u vremenu koji će istoričari ideja i književni kritičari "uloviti" ako se udube u njegove ne samo strogo profesionalne aspekte i otkriju vezivno tkivo argumenta koje lebdi između tehničkih problema teorije ("Nekoliko napomena o liberalizmu"), metoda ("Individualizam"), politike ("Etnologija") i etike ("Multikulturalizam u Norveškoj") discipline. Posebna vrednost ovog štiva leži u tome da nam za dalju diskusiju ostavlja nepoznicu – kako zasnovati autoritet discipline i transformisati je u profesiju, a potom i u regulisanu profesiju, ako je ne distanciramo od personalizma, tako jako prisutnog u antropološkim teorijama ali, vidimo, i u njihovim istorijama. S tim na umu, preporučujem ovu monografiju kao lepu za gledanje i držanje, interesantnu za čitanje, informativnu za učenje ali i kao "dobru za kritiku" – kao štivo koje svakako vredi uključiti u preko potrebnu debatu o politici discipline koja u našem regionu još uvek nije, kao ni akademska sfera u celini uostalom, definisala svoju poziciju između intrinzičnog i instrumentalnog.

Miloš Milenković

Etami Borjan, *Drugi na filmu. Etnografski film i autohtono filmsko stvaralaštvo*, Hrvatski filmski savez, Zagreb, 2013., 240 str.

Knjiga *Drugi na filmu: etnografski film i autohtono filmsko stvaralaštvo* prvi je domaći pokušaj prikaza razvoja etnografskoga filma u svjetskim okvirima, a proizašla je iz doktorske disertacije filmologinje Etami Borjan. Obuhvaćajući tradicionalno najznačajnije škole etnografskoga filma (anglo-američku, talijansku, francusku i njemačku), autorica problematizira njegovo definiranje i svrhu, a u izlaganju njegova razvoja posebno se osvrće na suvremene tendencije autohtonog filma u Australiji, sjevernoj i južnoj Americi.

U prvome dijelu knjige naslovljenom "Etnografski film: u potrazi za definicijom" naznačuje se prožetost poimanja funkcije i svrhe etnografskog filma u vizualnoj antropologiji s ključnim opće-antropološkim teorijskim pitanjima: subjektivnosti/objektivnosti, logocentričnosti/ikonofobije, refleksivnosti i autoreferencijalnosti. Prikaz problematike definiranja etnografskoga filma upotpunjuje se razmatranjem nekih pitanja zajedničkih studijima medija, kulturalnim studijima i vizualnoj antropologiji: performativnosti i recepcije. Autorica tako uspješno sažima i prikazuje debate koje se desetljećima vode oko toga koje bi elemente trebao sadržavati etnografski film kako bi pronašao svoje priznato mjesto u znanosti te na koji način znanstveno valorizirati značenja koje se nude u filmskoj vizualnoj formi.

Drugi dio knjige ("Razvoj etnografskog filma: pravci i metode") donosi pregled razvoja etnografskoga filma u svijetu u kojem se s posebnom pozornošću prikazuju anglo-američki počeci (Robert Flaherty, Margaret Mead, Gregory Bateson), De Martinova škola etnografskog dokumentarizma u Italiji, participacijski etnografski film i etno-fikcija u Francuskoj (Jean Rouch),

opservacijski etnografski film (John Marshall), reflektivni etnografski film (Timothy Asch), te opus Davida MacDougalla, od njegove opservacijske do interakcijske metode snimanja. Već se u ovome dijelu knjige autorica susreće s dva tipa *drugosti*: naime, De Martinova škola se svojim filmovima posvetila domaćem *drugom*, za razliku od kolonijalnog, stranog *drugog* kojim se knjiga u načelu bavi i koji je prisutan u ostalim navedenim pristupima. Ta se tendencija može zamijetiti u većini europskih zemalja koje nisu bile kolonijalne sile, pa tako i u Jugoslaviji – premda se ovdje ne može govoriti o sustavnom snimanju etnografskih filmova već samo o pojedinim, sporadičnim pokušajima. Izuzetak predstavlja produkcija isprva Televizije Zagreb, a onda Hrvatske televizije koja sustavno od ranih sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća snima polusatne dokumentarne/etnografske/folklorne filmove u okviru nekadašnje Redakcije za narodne običaje koju, premda je s vremenom reorganizirana, sada vodi etnolog. Bilo bi zanimljivo vidjeti kako se ta produkcija uklapa u širu sliku proizvodnje etnografskih filmova koju nam je prikazala Etami Borjan.

U trećem dijelu knjige (“Postkolonijalni etnografski film i mediji”) autorica se bavi suvremenim etnografskim i autohtonim filmom u kojem se, s jedne strane, znanje shvaća kao interaktivni i interpretativni diskurzivni proces, a s druge strane se, zahvaljujući demokratizaciji medija, dotadašnji hijerarhijski odnos između snimanih i snimatelja neminovno ruši. Posljedica tih novih društvenih i tehničkih uvjeta su neke tendencije u etnografskome filmu kao što su u knjizi obrađeni *kolaborativni film*, *film zajednice* i *Četvrti film*. Svjedoci smo procesa autohtonizacije etnografskoga filma koji nam autorica prikazuje navodeći najvažnije projekte koji su mu prethodili i možda ga pokrenuli (*Video u selima*, *Videoprojekt Kayapo*) te navodeći mnoge filmove snimane u nekomercijalne svrhe koji cirkuliraju na festivalima ili na lokalnim televizijskim postajama. Upoznajemo se s transnacionalnom mrežom festivala, udruga, konferencija i koprodukcija koja omogućuje razvoj autohtonog filma. Autorica u predgovoru objašnjava da koristi termin *autohtoni* film kao prijevod engleskih termina *native* i *indigenous*, a koji se u anglosaksonskoj literaturi spominju za filmove koje su samostalno snimile autohtone zajednice kao što su Sami, američki Indijanci i drugi. Dalje objašnjava kako autohtoni filmovi mogu imati etnografsku vrijednost, ali nisu ih radili antropolozi, nisu snimani po pravilima “tvrdokorne vizualne antropologije” i ne nužno sa svrhom da budu klasični etnografski filmovi, a nastali su u produkciji članova starosjedilačkih zajednica koji su u početku bili obučeni u sklopu kolaborativnih projekata s vizualnim antropolozima (str. 14). Time priča o *drugima* u knjizi ispunjava puni krug baveći se načinom na koji etnografski film premošćuje jaz između euro-američke kulture i marginalnih, autohtonih zajednica. Međutim, antropologija je oduvijek bila majstor u izgrađivanju *drugosti* / u izgradnji objekta istraživanja, pa to inercijom radi i unutar vlastitih kultura. Tome smo svjedoci i u domaćoj etnologiji: na našem se području ne radi o tome da moramo ispraviti nekad uspostavljeni kolonijalni pogled na našu kulturu (budući da još od tridesetih godina dvadesetog stoljeća snimamo filmove o našem drugom – o selu), kako se to zbiva sa zajednicama o kojima piše Etami Borjan, već da bi trebalo izgraditi prostor u kojem ćemo iskazivati svoju perifernu poziciju u svjetskom poretku. Valjalo bi razmisliti o uspostavljanju etnografskog filma ovoga područja koji svjesno analizira i iskazuje njegove kompleksne zbilje (suvremenost, perifernost, urbano, ruralno, balkansko, mediteransko, srednjoeuropsko...). U takvim prilikama složenost filmske forme bila bi prožeta složenošću fenomena koji obrađuje. Etami Borjan u svojoj knjizi zauzima perspektivu prvoga svijeta, a ova druga, nama bliža perspektiva bit će, nadamo se, predmetom njenog daljnjeg interesa.

Knjiga *Drugi na filmu: etnografski film i autohtono filmsko stvaralaštvo* domaćoj je publici omogućila uvid u povijest, prijepore i razvoj etnografskoga filma do njegovih suvremenih formi u postkolonijalnom filmskom stvaralaštvu. Svojom interdisciplinarnošću, jasnoćom, preglednošću i uspješnim izdavanjem i komentiranjem najznačajnijih teorijskih pitanja iz polja interesa (uz njihovo oprimjerenje u brojnim filmskim djelima), knjiga će zadovoljiti studente i istraživače vizualne kulture, antropologije, sociologije, kulturalnih studija, filmologije i šire medijskih studija.

Izbrisani, Uršula Lipovec Čebren i Jelka Zorn, ur., prijevod ShuraPublikacije, Mirovne sveske, godina IV, broj 7, ShuraPublikacije, Opatija, 2013., 250 str.

Knjiga pod naslovom *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*, objavljena 2011. godine u Ljubljani, urednica Uršule Lipovec Čebren i Jelke Zorn, prevedena je na hrvatski 2013. godine, pod naslovom *Izbrisani*. Na hrvatskom je objavljena kao jedan od brojeva *Mirovnih sveski*, serijske publikacije koja od 2009. godine, kada je objavljen prvi broj, nastoji žanrovski raznorodnim priložima pridonositi osnaživanju "mirovne civilne scene i mirovne kulture na Balkanu", kako je to u intervjuu na portalu *cunterview.net* svojedobno formulirala njihova osnivačica, dugogodišnja aktivistkinja Šura Dumanić. "Mirovno-aktivistički" izdavački kontekst u kojem se pojavljuje prijevod "priča izbrisanih stanovnika" upućuje na društveno-angažirani karakter zbornika, koji je za hrvatskog izdavača zasigurno bio i poticajem za objavljivanje. Na isto upućuje i predgovor zborniku koji potpisuje Neža Kogovšek Šalomon, voditeljica nekoliko projekata o *izbrisanim* Mirovnog instituta iz Ljubljane. Društveni je angažman ovdje eksplicitno izražen: "Suradnici i suradnice Mirovnog instituta, skupa s istraživačima i zaposlenima, s drugim nevladinim organizacijama, već niz godina nastoje iznijeti u svijet glas izbrisanih. Želimo spriječiti da se zaboravi kršenje ljudskih prava koje su vlasti prouzročile oduzimanjem pravnog statusa. Želimo postići da oni koji su ta prava kršili, za svoja djela odgovaraju. Želimo postići također da ovi pojedinci dobiju zadovoljtinu za proživljene nepravde" (str. 7). Slovenska aktivistička scena bila je, naime, dugi niz godina, ponajprije kroz 2000-te, a i još uvijek je, angažirana oko "problema izbrisanih" koji traje od početaka 1990-ih kada je nova slovenska država odlučila iz registra stanovnika Republike Slovenije izbrisati one stanovnike koji nisu na vrijeme podnijeli zahtjev za dobivanje državljanstva, ili ga nisu ni imali namjeru podnijeti, ili im je pak zahtjev za državljanstvo odbijen. Riječ je mahom bila o ljudima rođenim u drugim jugoslavenskim republikama koji su dugi niz godina živjeli i radili u Sloveniji te u njoj ostvarivali svoja prava ili su čak u Sloveniji i rođeni, ali su zbog nekadašnjih zakona, a u vezi s republičkim državljanstvima svojih roditelja, bili upisani u knjige državljana u drugim republikama. Činom brisanja, koji se događao gotovo u tajnosti i za koji su izbrisani građani često slučajno saznavali nastojeći primjerice u državnim službama doći do potrebnog dokumenta, izbrisana su i sva ili većina njihovih temeljnih ljudskih i građanskih prava: od onoga na socijalno i zdravstveno osiguranje, na stambeni prostor, na školovanje, pa sve do prava na kretanje. Urednice zbornika, koji je sada dostupan i hrvatskom čitateljstvu, *brisanje* smatraju posljedicom "materijaliziranja mržnje prema takozvanim ne-Slovincima" te "jednim od najupečatljivijih primjera nejednakosti i isključivanja u današnjoj Europi" (str. 9). *Izbrisani* su u tom svjetlu jedan od pokušaja suprotstavljanja takovome isključivanju.

No osim što je prijevod *Izbrisanih* vrijedan tekstualni prilog aktivističkoj sceni u Hrvatskoj, on bi također, uspije li doći do publike, mogao biti – iako je, dakle, njegova prvotna namjena drukčijega tipa – vrijedan prilog etnološko/antropološkoj literaturi u našoj sredini, ponajprije po pitanju odnosa prema *građi* prikupljenoj etnografskim intervjuima. Naime, kako to ističu urednice zbornika Lipovec Čebren i Zorn, inače autorice brojnih znanstvenih radova koji se bave temom izbrisanih iz različitih aspekata, one su se, u suradnji sa studenticama i studentima etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta te studenticama i studentima Fakulteta za socijalni rad u Ljubljani, odlučile za osobiti način predstavljanja životnih *priča* izbrisanih stanovnika ili njihovih bližnjih, koji se ponajprije oslanjao na rad istraživačke skupine *Colectivo situaciones* iz Argentine, a koji uključuje, s jedne strane, prenošenje integralnih priča, a s druge eksplicaciju pojedinih njihovih dijelova, pojmova, spominjanih zakonskih odredbi i sl. te teorijsku obradu koja se, koliko je to moguće, nenametljivo ispisuje u fusnotama uz tekst. Za razliku od uvriježenog načina predstavljanja etnografskog *materijala* koji se u konačnim pisanim proizvodima uglavnom

javlja kao dopuna autorskom, *znanstvenome* tekstu, ovdje je tome materijalu dano središnje mjesto i u sadržajnom i u formalnom smislu. Naime, on čini samo tijelo teksta, te predstavlja osnovu iz koje u fusnotama ishodi interpretacija ili okvir za nju. Slični načini predstavljanja u kojima *građa* čini temelj, nisu nepoznati ni u hrvatskoj etnološkoj produkciji, ali je specifičnost takva načina u *Izbrisanimi*, uz još neke elemente poput uloge fusnota, da je dosljedno proveden kroz čitav tekst. Treba ovdje napomenuti da se pod *integralnim pričama* ne podrazumijevaju transkripti govorenih iskaza, već *pisane* životne priče, kojima se u središtu nalazi čin brisanja, nastale na temelju razgovora, u čijem su konačnom oblikovanju ravnopravno sudjelovali s jedne strane istraživači a s druge pripovjedači ili kazivači od kojih su se neki, po vlastitoj želji, potpisali vlastitim imenom ili imenom i prezimenom, a većina pseudonimima. Tako se kroz zbornik niže dvadeset i sedam priča od kojih svaka donosi neke s drugim pričama nužno zajedničke, ali i za svaku priču i pripovjedača ili pripovjedačicu jedinstvene elemente.

Na kraju, treba napomenuti da povremena ponavljanja u fusnotama, koja su posljedicom izabranog načina predstavljanja građe i njezina kombiniranja s teorijskim i informativnim elementima, u kojem se uz svaki tekst iznova daju informacije potrebne za razumijevanje iznesenog te se upućuje na moguće teorijske razrade, kao i vjerojatna nenaviknutost etnoloških čitatelja na ovakav tip teksta, donekle otežavaju ili usporavaju čitanje. No izneseno zasigurno ne umanjuje vrijednost knjige o kojoj je ovdje riječ, ni onu koja je povezana s njezinim društveno-kritičkim angažmanom, niti onu koja se odnosi na specifičnosti u domeni odnosa prema etnografskoj građi i njezinom predstavljanju. Zaključno, radi se ovdje o štvu koje se, dakle, može čitati na različite načine, s fusnotama ili bez njih, i iz različitih pobuda – i onih aktivističkih, i onih metodoloških, znanstvenih, ali i onih povezanih s potrebom za razumijevanjem trenutka u kojem živimo kao i dopiranjem do glasova raznih utišanih, ušutkanih, nevidljivih ili izbrisanih.

Iva Pleše

Maša Grdešić, *Cosmopolitika*. Kulturalni studiji, feminizam i ženski časopisi, *Disput*, Zagreb, 2013., 292 str.

Knjiga *Cosmopolitika: kulturalni studiji, feminizam i ženski časopisi* Maše Grdešić prerađena je verzija autoričinog doktorskog rada "Kulturalni studiji i feminizam: reprezentacije ženskosti u hrvatskom izdanju *Cosmopolitana*" te ujedno predstavlja rezultate njezinog dugogodišnjeg akademskog interesa za žensku popularnu kulturu. Organizirana u tri glavna poglavlja te zaključak, ova knjiga, s jedne strane, donosi pregled osnovnih teorijskih problema povezanih s proučavanjem ženskih popularnokulturnih žanrova iz rakursa feminističkih kulturalnih studija dok, s druge strane, nudi autoričinu tekstualnu analizu hrvatskog izdanja časopisa *Cosmopolitan*.

U prvom dijelu knjige naslova "Kulturalni studiji i feminizam" autorica nudi kratak pregled osnovnih teorijskih postavki kulturalnih studija, osobito kulturalnostudijskog inzistiranja na političkoj dimenziji proizvodnje i recepcije (popularne) kulture. Relativna usuglašenost oko osnovnih postavki kojima se polje kulturalnih studija vodilo pri odabiru tema i pristupa njihovom istraživanju (paradigme francuskog strukturalizma i britanskog kulturalizma) uvelike je uzdrmana kada se 1970-ih počinje formirati područje feminističkih kulturalnih studija. Primjenom feminističkih teorija te posljedičnim inzistiranje ne samo na pitanjima klase, već i na pitanjima roda otvoren je put analizi ženskih žanrova popularne kulture kao politički relevantnog polja kulturalne proizvodnje i recepcije. Daljnjom teorijskom razradom Grdešić propituje dimenzije i kritički potencijal ženskih žanrova unutar sustava kapitalističke ekonomije. Prostor "ružičastog geta" (Catherine

Kirkland) u koji patrijarhat smješta žensku popularnu kulturu na prvi pogled može djelovati kao prostor u kojem je ženama moguć susret i uživanje u zajedničkim, “ženstvenim interesima”, no unutar sustava kapitalističke ekonomije “ružičasti geto” prvenstveno funkcionira kao tržišna niša koja, time što artifičijelno odvaja “ženske” od “muških” prostora popularne kulture, reklamnim industrijama nudi pojedinke/pojedince čiji su identiteti već konstruirani kao ženski ili muški te koje/koji time posjeduju određeni kulturni kapital s kojim marketinška industrija može računati.

Drugi dio knjige, pod naslovom “Hrvatski Cosmopolitan, ženstvenost i feminizam”, započinje osvrtno na specifičnosti povezane s početkom izlaza hrvatskog izdanja *Cosmopolitana*. Prema Grdešić, iznimna politička važnost i kritički potencijal ženskih časopisa počiva na činjenici da su oni jedini ženski žanr koji je u potpunosti posvećen proizvodnji suvremenih ženstvenosti. Međutim, tip “reprezentacija ženstvenosti” (Charlotte Brunson) proizvedenih časopisom uvelike ovisi o kontekstu u kojem časopis izlazi. Tako su za razumijevanje specifičnih artikulacija reprezentacija ženstvenosti u hrvatskom izdanju *Cosmopolitana*, kao i domaćih varijanti kontradikcija inače karakterističnih za ženske časopise najzaslužnija dva faktora: “socijalistička crijevna podloga” (Dean Duda) na kojoj je 1990-ih stvarano novo društveno i ekonomsko uređenje te feministička orijentiranost prvih urednica i novinarki *Cosmopolitana*.

Dok se važnost “socijalističke crijevne podloge” realizira ulogom *Cosmopolitana* kao savjetnika koji je nekadašnje drugarice upoznao s radostima potrošnje, naklonjenost feminizmu prvih dviju urednica ogleđa se, kako u kontradikciji između tradicionalno poimane ženstvenosti i feminizma, tako i u upravo bolnoj kontradikciji između želje urednica za feminističkim aktivizmom i nadosobnih zadanosti samog žanra koje od časopisa traže uljepšavanje života njegovim čitateljicama bez većeg upliva realnosti “vanjskog svijeta” u *Cosmopolitanov* ružičasti svijet fantazije.

Drugi dio knjige završava Grdešićinom analizom recentnijih izdanja *Cosmopolitana*. Autorica uočava kako se hrvatsko izdanje sve više približava matičnom američkom izdanju, gotovo posve lišenom bilo kakvog aktivnog političkog angažmana te zaključuje kako su današnji ženski časopisi (domaći i strani) obilježeni jednom drugačijom kontradikcijom, onom između feminizma koji je shvaćen kao kolektivni društveni pokret utemeljen na ženskoj solidarnosti te “lažnog”, odnosno “aspiracijskog feminizma” (Janice Winship) čvrsto utemeljenog u “kapitalističkoj ideologiji kompetitivnog individualizma” (kurziv V.L.) koji prvenstveno služi kao poticaj na potrošnju te obilato koristi parole feminizma (poput slobode, jednakosti i samopouzdanja) kako bi korisnicama “ružičastog geta” prodao trake za depilaciju i kreme protiv bora.

Treći dio knjige: “*Cosmopolitan* i *Elle*: konkurencija, potrošnja i čitanje” posvećen je analizi konkurencije na hrvatskom tržištu ženskih časopisa, osobito konkurenciji između *Cosmopolitana* kao prvenstveno ženskog časopisa koji nuka čitateljice na stalno samopoboljšanje i *Ellea* kao prvenstveno modnog časopisa koji čitateljicama naglašava njihovo pravo, odnosno dužnost užitka. Uklopljenošću u kapitalistički ekonomski sustav te zapošljavanjem velikog broja istih suradnika, konkurencija dvaju časopisa svodi se na simboličku igru blago modificiranih prezentacija istih i/ili sličnih tema i proizvoda namijenjenih potrošnji (potrošnji kao preduvjetu “rada na sebi” ili potrošnji kao činu hedonizma). Imperativ potrošnje tako uklanja svaku bitnu razliku između dvaju časopisa te zatumljuje njihov kritički i politički potencijal.

U zaključnom dijelu knjige pod naslovom “Budućnost ženskih časopisa” autorica propituje budućnost ženskih časopisa, kao i prednosti i mane njihovog eventualnog susreta s feminizmom te raspravlja o svom viđenju uloge feminističke teoretičarke popularne kulture. Zahvaljujući svojoj često ambivalentnoj poziciji (istovremeno obožavateljica i proučavateljica određenog žanra), Grdešić smatra kako bi feministička teoretičarka morala zadržati kritičku oštrinu, ali i zamijeniti pokroviteljski ton obraćanja poštovanjem prema konzumentima popularnokulturnih proizvoda.

Iako predstavlja, kako i sama Grdešić napominje, analizu tek jednog (tekstualnog) aspekta ženskog časopisa, ova knjiga je bitna zato što funkcionira kao svojevrsan priručnik i/ili usustavljanje građe iz područja feminističkih kulturalnih studija te je stoga pristupačna na više razina: za

čitatelje neupoznate s područjem feminističkih kulturalnih studija ona može poslužiti kao dobar uvod, dok oni upoznati s dotičnom tematikom mogu "ponoviti gradivo" i polemizirati s autoričinom analizom hrvatskog izdanja *Cosmopolitana*.

Vedrana Lovrinčić

Elissa Helms, *Innocence and Victimhood. Gender, Nation, and Women's Activism in Postwar Bosnia-Herzegovina*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2013., 325 str.

Knjiga *Innocence and Victimhood: Gender, Nation, and Women's Activism in Postwar Bosnia-Herzegovina* autorice Elisse Helms, rezultat je dugogodišnjeg istraživanja ženskih udruga na području Bosne i Hercegovine. Elissa Helms profesorica je i voditeljica Odsjeka za rodne studije na Central European University u Budimpešti. S istraživanjem je počela 1997. godine za potrebe svog magistrarskog rada, a ono se nastavilo, s manjim ili većim pauzama, sve do 2012. godine. Objavi knjige prethodili su brojni znanstveni članci u kojima rasvjetljava mnoge aspekte kompleksne teme djelovanja ženskih udruga – nevladinih organizacija, kroz perspektivu rodni studija.

Na preko tristo stranica autorica objašnjava promjene u diskurzivnim praksama te reprezentacijama pripadnica bošnjačkog naroda u Bosni i Hercegovini, kao žrtava rata 1990-ih, njihovu ulogu u etno-nacionalističkim okvirima aktualnih rasprava o mogućnosti suživota i pomirenja naroda Bosne i Hercegovine. Svoje istraživanje temelji na analizi medijskih izvora, radu u nevladinim organizacijama (udruženjima žena), na pisanim izvorima, intervjuima – formalnim i neformalnim, druženju sa ženama te sudjelovanju na brojnim konferencijama. Veći dio istraživanja proveden je na području Sarajeva i Zenice kao dva najveća grada u kojima je koncentrirana većina postojećih udruženja.

U uvodnom poglavlju knjige autorica pozicionira istraživanje u odnosu na svoje znanstvene interese, promatranu zajednicu, međunarodne aktere povezane s djelovanjem nevladinih organizacija te postojeće (feminističke) teorijske rasprave povezane s ulogom rodni odrednica žrtve u konstruiranju nacionalnog identiteta postsocijalističkih, posebno tranzicijskih zemalja jugoistočne Europe, odnosno Balkana. Osjetljivost istraživane teme ilustrira iskustvom s jednog predstavljanja na kojemu je dovedeno u pitanje njezino pravo propitivanja žrtava i nevinosti bošnjačkog naroda. Iako pomalo obeshrabrena takvim (očekivanim) tumačenjima, autorica uočava da je upravo to jedan od znakova koji upućuje na važnost problematike reprezentacije na političkoj i svakodnevnoj razini, jer uočava velike diskrepancije između načelnih političkih dogovora i stvarne koristi koje donesene odluke imaju na život žena žrtava rata.

Uz uvodno, knjigu čini šest poglavlja posvećenih pojedinim aspektima unutar kojih se reproduciraju (i koriste) rodni diskursi. Prvo poglavlje donosi kratki opis rata i postratne demografske situacije u Bosni i Hercegovini, posebno se referirajući na posljedice izazvane Daytonskim sporazumom. Etno-nacionalističke odnose koji nastaju raspadom Jugoslavije, osim služeći se feminističkim teorijama, pojašnjava i provlačenjem postavki orijentalizma, balkanizma i teorija o Mediteranu kroz rodnu perspektivu. U prvom poglavlju naznačen historijat nacionalizama i rata dodatno je razrađen u drugom poglavlju. Ideja rodne jednakosti koja je bila propagirana i ozakonjena u jugoslavenskom društvu, polako se rastočila u novim ratnim okolnostima devedesetih. Tome je svakako pridonijelo rodno usmjereno nasilje koje je uvelike utjecalo na konstrukciju poslijeratnih rodni diskursa o žrtvama i počiniteljima. Već za vrijeme rata, uglavnom na poticaj stranih medija, počelo se govoriti o silovanjima žena kao ratnoj strategiji. Domaći političari nerado se

prihvaćaju te teme, no uvidjevši da ona donosi pomoć, počinju govoriti o njoj. Tijelo žene u tom kontekstu postaje ne samo žrtva, već i simbol za patnju i nevinost cijele zemlje, što se temelji na već otprije poznatim povezivanjima ženskih uloga majčinstva, rađanja i odgajanja djece s idejama održavanja i ostvarivanja pojedine nacije.

Uspostava demokracije nakon rata devedesetih bila je poziv brojnim međunarodnim nevladinim organizacijama da u novim državama potpomognu razvoj civilnog društva, što je tema trećeg poglavlja knjige. Osim izgradnje civilnog društva, organizacije su nastojale smanjiti etno-nacionalne podjele te pripremiti Bosnu i Hercegovinu za skoro priključivanje Europi. Autorica nastoji pokazati širi povijesni, kulturni i društveni pogled na pojavu nevladinih organizacija, odnosno raznih udruženja, te kako su svojim radom otežavali ili olakšavali lokalni aktivizam za ženska prava i rodnu jednakost. Predstavlja pritom i neke od organizacija s kojima je surađivala. Spomenute organizacije međusobno se razlikuju prema načelima djelovanja i pristupu pitanju rodno usmjerenog nasilja te tako autorica da obuhvaća širok spektar organizacija – od onih koje problemu pristupaju s antinacionalističkih stajališta do religijskih udruženja žena.

Četvrto poglavlje donosi osvrt na odnos nacionalizma i rodnih uloga. U procesima pomirbe nakon rata žene su dobile značajnu i vrlo simboličnu ulogu. Kao majke, žene/supruge i udovice bile su simbol ranjene i nevine nacije. Tradicionalno odvojene od politike, javnosti i moći, predstavljale su apolitične agense za ostvarenje budućih suživota. Postojeća su se udruženja, ovisno o profilima njihova djelovanja, manje ili više uklapala u takve postavke, što im je uvjetovalo mogućnosti financiranja od strane međunarodnih fondacija i lokalnih vlasti. Dok su međunarodne organizacije imale za cilj financiranje projekata koji ostvaruju međunacionalnu suradnju između ženskih udruga, lokalne su vlasti bile naklonjene udrugama koje su potencirale nacionalnu pripadnost žena kao važnu odrednicu u objašnjavanju i simboličkoj ulozi njihove žrtve.

U petom poglavlju, autorica analizira mogućnosti i oblike participacije žena u političkom životu. Javna rasprava o zakonskom priznanju žrtve žena koje su u ratu bile silovane, pojašnjena je u posljednjem, šestom poglavlju knjige. Dugi put od prvih inicijativa i prihvaćanja zakona je prošao, no mnoga pitanja o provođenju samog zakona bila su neriješena.

U zaključku autorica naglašava važnost rasvjetljavanja povezanosti nacionalističkih diskursa s etnicitetom i rodnim ulogama. Brojni su pomaci ostvareni djelovanjem ženskih udruga na području Bosne i Hercegovine, no svako esencijalističko shvaćanje temeljeno na rodu, etnicitetu ili nacionalnoj ideologiji treba uzimati s kritičkim odmakom. Na području država nastalih raspadom Jugoslavije, tema reprezentacije prošlosti i žrtava aktualna je kako u humanističkim znanostima, tako i širem medijskom (političkom) diskursu. Iako je autorica fokusirana na područje Bosne i Hercegovine, knjiga obiluje konceptima i teorijskim analizama koje mogu poslužiti i u drugim istraživanjima društvenog sjećanja, aktivizma, rodnih uloga, istraživanjima unutar postkolonijalnih i postsocijalističkih studija itd. Jednostavnost izričaja autorice čini knjigu zanimljivom i široj javnosti zainteresiranoj za srodne teme.

Kristina Uzelac

Jana Bacevic, *From Class to Identity. The Politics of Education Reforms in Former Yugoslavia*, CEU Press, Budimpešta, 2014., 235 str.

Knjiga Jane Bačević *From Class to Identity: The Politics of Education Reforms in Former Yugoslavia* rezultat je autoričinih višegodišnjih istraživanja i rada na brojnim projektima na temu politike obrazovanja. Prema riječima autorice, kroz priču o politici obrazovanja u bivšoj Jugoslaviji i u nekima od zemalja koje su nastale nakon njezina raspada, knjiga nastoji dati odgovor na pitanje zašto su stvaraoči obrazovnih politika određenog vremena stvarali baš takve politike i koji su dugoročni efekti njihovih odluka.

U uvodnom poglavlju Bačević propituje tvrdnju da edukacija na području bivše Jugoslavije služi kako bi pomogla ljudima u regiji da prevladaju traume nedavnih konflikata i u smislu omogućavanja ekonomskog rasta i smanjenja siromaštva, i u smislu prenošenja znanja i vještina koje će zacijeliti društvene raskole i smanjiti tenzije tako što će, primjerice, imenovati uzroke i posljedice konflikata. Upravo suprotno, autorica smatra da su neke od najambicioznijih obrazovnih reformi od Titove Jugoslavije pa do danas reproducirale i ojačavale društvene podjele i kroz čitavu knjigu opisuje ne samo kako je obrazovna politika stvarala socijalne nejednakosti, već i kako je oblikovala, definirala i kanalizirala političke subjektivitete i pojedine grupne identitete, onemogućujući istodobno formiranje nekih specifičnih zahtjeva i borbi. Nakon kratkog opisa povijesti obrazovnog sustava u zemljama bivše Jugoslavije, Bačević zaključuje kako visoki stupanj obrazovanja građana neke regije ne daje garanciju nenasilnog rješavanja konflikata, a linearna i jednodimenzionalna uzročna objašnjenja kako obrazovni diskursi stvaraju isključene identitete i na taj način potiču konflikte prema Bačević su naivna i beskorisna u pokušaju razumijevanja dinamike između obrazovanja i konflikata. Za razumijevanje konflikata potrebna je rekonstrukcija socioloških mehanizama koji su doprinijeli stvaranju uvjeta za sukobe među različitim društvenim skupinama, smatra autorica. Konflikti nisu intrinzični, već bar djelomično društveno konstruirani i zbog toga obrazovne politike zaslužuju posebnu pažnju istraživača, upozorava Bačević.

Drugo poglavlje bavi se analizom politike obrazovanja u socijalizmu od sredine šezdesetih godina dvadesetog stoljeća do raspada Jugoslavije, s posebnim naglaskom na reformu povezanu s usmjerenim obrazovanjem, koja je uvedena sedamdesetih godina. Autorica smatra da ta reforma nije provedena samo zato da bi riješila probleme unutar obrazovnog sustava kao takvog, već da je bila sastavni i važan dio općih promjena unutar političkih i društvenih institucija koje su (p) održavale jugoslavenski socijalizam, a nastojale ublažiti ili poništiti njegove brojne kontradikcije. Politike razvijene na federalnoj razini nastojale su ukinuti postojeću klasnu podjelu društva, koju su političari smatrali ključnim društvenim problemom koji je stvarao raskol u tadašnjem društvu realsocijalizma, a promjene unutar obrazovne politike jedan su od segmenata koji je trebao omogućiti brisanje klasnih razlika. Socijalističko obrazovanje stremilo je formiranju svestranih građana koji će aktivno doprinositi razvoju socijalističkog samoupravnog sistema i zbog toga je osobni razvoj bio važan element reforme. Nadalje, reformu je obilježilo naglasak na ekonomskoj funkciji kao primarnoj funkciji obrazovanja (za kojom slijede humanistička i kulturalna funkcija), te pozitivan odnos prema radu i tržištu rada. Smatralo se da raniji obrazovni sustav nije uspijevaio pripremiti mlade ljude za tržište rada, a glavni krivac za to bila je upravo dualistička podjela srednjoškolskog obrazovanja na obrazovanje za rad i obrazovanje za daljnju edukaciju. Nadalje, gimnazijsko obrazovanje, koje je trebalo pripremiti mlade ljude za studij, prema prosudbi ondašnjih političara, istodobno je proizvodilo jednu odvojenu društvenu skupinu koja se obrazovala za više društveno-ekonomske položaje i koja je imala veću društvenu moć. Stoga je rano stručno usmjeravanje, navodi Bačević, trebalo spriječiti reprodukciju inteligencije i neutralizirati glavno područje proizvodnje društvene nejednakosti. Cilj reforme bio je i promijeniti društvenu percepciju vrijednosti stručnih zanimanja koja je društvo manje cijenilo od intelektualnog rada.

No, kako zaključuje autorica, ni u jednom od tih ciljeva edukacijska politika nije uspjela, što se ne može reći i za političke ciljeve obrazovne reforme koje je Bačević detektirala kao istodobno prisutne. Naime, analizirajući reformu obrazovnog sustava u kontekstu triju društvenih pokreta: demonstracija na beogradskom Sveučilištu od 1966. do 1968. godine, demonstracija studenata u Prištini 1968. godine i demonstracija na zagrebačkom Sveučilištu 1970. i 1971. godine, autorica primjećuje da osnovni cilj obrazovne reforme nije bio što brži prijelaz iz polja obrazovanja u polje rada, već održavanje ispravne ideološke usmjerenosti mlade populacije tijekom srednjoškolskog obrazovanja. Demonstracije na različitim sveučilištima ukazale su vladajućim strukturama da ona mogu biti centri kritičkog promišljanja političkog sustava i time glavna prijetnja uređenju pa je uvođenje usmjerenog obrazovanja i glorifikacija proizvodnog rada imala za cilj i smanjiti interes za studij i neproizvodni rad te dovesti do studija mlade ljude koji neće propitivati dogme vladajućeg političkog uređenja. Iako je već napomenuto da reforma nije uspjela uvjeriti mlade ljude da je proizvodni rad za njih bolji od intelektualnog, s druge strane su, nakon spomenutih demonstracija i čistki koje su uslijedile, sveučilišta postala depolitizirana, a izrazi nezadovoljstva studenata i profesora ušutkani na duže vrijeme. Drugi važan moment na koji ukazuje autorica u ovom poglavlju je način na koji su vladajuće strukture reagirale na zahtjeve albanskih studenata u Prištini i njegove dugoročne posljedice. Albanskim studentima, koji su zahtijevali nezavisno nacionalno sveučilište na albanskom jeziku u Prištini, ono je na kraju i omogućeno, što je na simboličkom nivou doprinijelo jačanju nacionalnih identiteta te predstavlja presedan jer je potvrdilo da se čak i nacionalistički politički zahtjevi mogu uvažiti ako istodobno ne diraju u strukturu federacije i vrhovnu moć Partije. Time se, smatra Bačević, etnički nacionalizam uspostavlja kao legitimni način političke identifikacije, dok se istodobno potiskuju svi drugi oblici političke diferencijacije (koji su posebno došli do izražaja u beogradskim protestima). Ustav iz 1974. godine, koji predstavlja odgovor na krizu unutar federacije, također uspješno utjelovljuje taj princip identifikacije, primjećuje Bačević. Nadalje, kao spontanu posljedicu usmjerenog obrazovanja autorica izdvaja to da se srednjoškolsko strukovno obrazovanje oblikovalo u skladu s potrebama za kadrovima poduzeća i tvornica u neposrednoj geografskoj blizini, zbog čega se razmjena između obrazovanja i rada događala na lokalnoj razini pa kvalificirana radna snaga, kao ni politička elita, nije migrirala unutar federacije, već su zajednice ostajale vrlo homogene. Stoga su se geografske ili republičke granice ubrzo izjednačile s etničkim, pa se nije govorilo o dobrobiti stanovnika Hrvatske ili Srbije, već o dobrobiti Hrvata ili Srba. To postaje problematično u trenutku kada se postojeći sustav počeo urušavati: tada je fragmentacija bila samo korak udaljena od represije koju je dominantna etnička grupa vršila nad manjinama ili od etničkog čišćenja, kada nije postojala etnička većina kao, primjerice, u Bosni, zaključuje Bačević.

U trećem poglavlju autorica ukazuje na drugu spontanu posljedicu obrazovne reforme: zbog svoje ideološke rigidnosti i anti-intelektualizma, ona je stvorila plodno tlo za konzervativne stavove koji su došli do izražaja nakon raspada Jugoslavije i za vrijeme stvaranja novih država. Ovo poglavlje daje dubinsku analizu obrazovne reforme koju je pokrenula prva Vlada nakon Miloševića u Srbiji i opisuje kako se određeni razvoj obrazovne politike, koji istodobno uvodi vjerski i građanski odgoj u javne škole u Srbiji, koristi kao politička strategija za dobivanje izbornih glasova različitih skupina glasača. U nastavku poglavlja Bačević opisuje kako obrazovne politike nastoje odgovoriti na ono što smatraju političkim preferencijama glasača i kako se u tom procesu strukturiraju i kanaliziraju određeni politički, društveni i klasni identiteti.

Četvrto poglavlje nastavlja raspravu o pitanjima politike identiteta unutar politike obrazovanja. Pod utjecajem raznih međunarodnih institucija poput MMF-a, Svjetske banke, UN-a, Vijeća Europe, OSCE-a, brojne promjene su zahvatile sva područja javnih politika, potičući razvoj demokracije i post-konfliktni razvoj. U obrazovnom sustavu, promjene su najvidljivije na razini visokog obrazovanja gdje se uvodi Bolonjski proces. No Bačević se u ovom poglavlju više posvećuje pozadinskoj, slabije uočljivoj strani procesa europske integracije koji se tiče fragmentacije visokog

obrazovanja, odnosno trenda stvaranja sveučilišta specifičnih etničkih, vjerskih ili jezičnih skupina, tzv. etničkih sveučilišta (npr. u Sarajevu i Mostaru, na Kosovu, u Makedoniji, na Sandžaku). Tu se ne radi nužno o etnički homogenim sveučilištima u smislu etničke pripadnosti studenata ili zaposlenog osoblja, već o sveučilištima koja imaju važnost za, ili ukorijenjenost u konkretne projekte etničke mobilizacije (npr. tako što se nastava održava na jeziku određene etničke skupine), što ih ponekad čini problematičnima, navodi autorica. Analizirajući primjer Kosova, Makedonije i Sandžaka, Bačević nastoji rekonstruirati procese razvoja visokog obrazovanja koji su rezultirali dvojnim, "etničkim" sveučilištima kako bi se zadovoljila potreba za akomodacijom manjinskih prava i zahtjeva u tim post-konfliktnim područjima. Pri tim etničkim nagodbama veliku ulogu igraju intervencije raznih međunarodnih institucija, koje nastoje kroz obrazovne politike i institucije kreirati nove i višestruke kanale i prostore za oblikovanje i izražavanje pojedinačnih identiteta.

U završnom, petom poglavlju autorica sumira rezultate istraživanja iznesene u ranijim poglavljima i iznosi neka svoja razmišljanja o obrazovanju. Obrazovanje samo po sebi nije ni emancipacijsko niti reproduktivno, smatra autorica. Kao i sve druge javne politike, ono ima potencijal da reproducira ili mijenja postojeće uređenje. Obrazovanje nikako nije jednostavna praksa prijenosa znanja, već podrazumijeva aktivnu izgradnju i strukturiranje političkih identiteta i subjektiviteta, a ukoliko želi služiti kao progresivna silnica društva, mora biti sposobno kritički obuhvatiti sve društvene prakse, pa i sebe samo, zaključuje Bačević.

Sanja Đurin

Language, Culture and Tourism. Reflections on Europeanization and Identity in Post-socialist Countries, Anita Sujoldžić, ur., Institut za antropologiju – Hrvatsko antropološko društvo, Zagreb, 2013., 187 str.

Zbornik radova *Language, Culture and Tourism: Reflections on Europeanization and Identity in Post-socialist Countries* rasvjetljava veze i međusobne utjecaje turizma, jezika i identiteta. Zbornik sadrži sedam tekstova domaćih i inozemnih znanstvenica, koji su proizašli iz sesije u sklopu međunarodne konferencije posvećene izazovima višejezičnosti u Europi. Baveći se raznim vidovima, ponajprije jezične, konstrukcije turističke destinacije, autorice razmatraju metode i strategije promidžbenih aktivnosti i brendiranja. Dok te procese zahvaćaju u opsegu različitim geografskim lokacijama – Europe, postsocijalističkih država, pojedinačnih država, gradova – ključne im riječi i analitičke smjernice čine pojmovi iz naslova zbornika: europeizacija i identitet. Europa pritom, ona geografska i ona politička, čini i prostorni okvir i rakurs iz kojeg se čitaju pojedini turistički projekti: zajedničku nit koja povezuje tekstove zbornika čine njezini dokumenti i kulturno-turistički programi, njezine granice i prekogranične suradnje, njezine raznolike (postsocijalističke) stvarnosti i složeni politički, društveni, gospodarski i kulturni odnosi, njezine strategije stvaranja zajedničkog europskog identiteta i sl.

Anita Sujoldžić u svom radu naslovljenom "Promotional Culture in International Tourism: The Language of Country Branding" analizira loga i slogane dvadeset i četiri postsocijalističke države, izdvajajući motive te upotrijebljene boje i tipove slova na logu pojedine zemlje, bilježeći vlastite konotacije vizualnog materijala loga te iščitavajući značenja slogana. Iz podastrtog materijala autorica donosi zaključke o jasnoći i jedinstvenosti pripisanih atributa te o raznolikim strategijama – među kojima su, prema autorici, najvidljivije ona povratka idealiziranoj, predkomunističkoj

prošlosti i ona pozapadnjenja/europeizacije – kojima te zemlje ponovno izgrađuju svoj nacionalni identitet i pozicioniraju se na široj (turističkoj) karti. U radu “Europeans as Tourists of Their Own History” Senka Božić-Vrbančić o europskom kulturnom turizmu progovara kao o areni za provođenje moći i vladanja, odnosno kao o neutralizaciji europske povijesti kojom se dokida njezina kompleksnost i konfliktnost. Europljani putem programa kulturnoga turizma, prema pisanju autorice, postaju turisti vlastite povijesti, konzumenti europskih vrijednosti i europskoga načina života. Materijal promišljanja Vesne Muhvić-Dimanovski i Anite Skelin Horvat u radu pod naslovom “Croatia – the Insider’s and the Outsider’s Perspective” čine turistički materijali – brosure i vodiči. U šest vodiča o Hrvatskoj (te uz dodatak jednog vodiča o Zagrebu), koji su objavljeni na engleskom jeziku, a pisali su ih domaći i inozemni autori, autorice analiziraju pojedina zajednička mjesta (primjerice povijest, jezik, gastronomija, način života i dr.). Pritom se osvrću na razlikovne momente između vodiča koje potpisuju domaći i onih koje potpisuju strani autori, naglašavajući kako se najveće razlike mogu iščitati u prostoru koji vodiči daju načinu života (pri čemu domaći autori, za razliku od stranih, ne navode neke od aspekata kulture svakodnevice) te u različitom smještanju Hrvatske na široj karti (pri čemu domaći autori idu linijom isticanja povijesti i pripadnosti zemlje Europi, dok se strani autori ne libe povezivanja s Balkanom i evociranja stereotipa). Kako to sugerira i naslovom “The Intercultural Dimension of Tourism Discourse”, Vesnu Mikolić u njezinu tekstu i širem istraživačkom projektu zanimaju sociolingvistički aspekti turizma kao polja međukulturne komunikacije, odnosno zrcaljenje kulturnih razlika u upotrebi (turističkog) jezika. Supostavljajući turističko oglašavanje u slovenskom i talijanskom jeziku, autorica pokazuje fine razlike koje takva analiza može otkriti. Mislava Bertoša u tekstu “So Beautiful and So Close: Slogans in Tourism Advertising and Their Impact on Social Discourses in the Semiosphere” izvodi sociosemiotičku analizu dvaju slogana promidžbene kampanje Hrvatske turističke zajednice iz 2009. godine. U hrvatskim inačicama slogana “Tako lijepa, tako naša.” i “Kad srce kaže ljeto, kaže... Hrvatska!” te u njihovim prijevodima autorica detaljno analizira pojedinačne riječi i sintagme zanimajući se za razlikovne elemente koji su uvedeni u odnosu na ciljane grupu (domaće turističko tržište; međunarodno tržište; tržište Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore) te donoseći ocjenu uspješnosti kampanje. Dodatno, autorica u razmatranje uvodi i parafraze tih slogana, negativno i pozitivno konotirane, pokazujući time i druge živote toga, u začetku turističkog, diskursa. U radu “Language and Cultural Identity in the Europeanization Process of Tourism in Poznań (Poland)” Agnieszka Błażek svoja promišljanja smješta u poljski grad u kojem kroz intervju s akterima kulturno-turističkog razvoja i analizu turističkih materijala prati institucionalnu podršku razvoju kulturnog turizma, potencijalni utjecaj Europske unije te jezičnu politiku u ovome polju. Iščitava pritom nekoliko identifikacijskih strategija isticanja: naglašavanje jedinstva europskih kultura, sličnosti i razlika između zemalja, nacionalne/regionalne jedinstvenosti/različitosti, modernizacije kao faktora europeizacije kulturnog turizma. Dodatnu pozornost autorica daje i jezičnim pitanjima, ponajprije pitanju prijevoda. Zbornik zatvara tekst Olge Orlić naslovljen “Cultural Tourism in the City of Pula: Between Hosts and Guests” koji u domaćem kontekstu progovara o pojedinim strategijama turističkog pozicioniranja, osvjetljavajući pulske poteze uključivanja u međunarodne projekte kulturnog turizma i akcije brendiranja. Autoricu, što najavljuje i naslovom, posebno zanimaju razlike u percepcijama pulske kulturne baštine između domaćina i gostiju/turista, pri čemu zaključuje kako ni kod jednih ni kod drugih većinom ne postoji svijest o nastojanjima izgradnje “proeuropskog” kulturnog turizma u Puli.

Vrijednost ovoga zbornika leži u tome što on nadopunjuje korpus tekstova o turizmu pisanih iz perspektive društveno-humanističkih znanosti. Zadirući u neke od žarišnih točaka zanimanja za turizam – poput gradnje posebnosti turističke destinacije, kontakata i komunikacije kroz turizam, (pre)ispisivanja identitetskih strategija, geopolitičkog smještanja država putem turističkih promotivnih akcija i sl. – radovi ilustriraju složenost turističkih diskursa i praksi te potiču na promišljanje o brojnim analitičkim mogućnostima. U kompleksnom polju turizma autorice ovoga zbornika pozornost posvećuju ponajprije jeziku, identitetu i njihovoj vezi. Pritom svoja razma-

tranja smještaju u kontekst europskih postsocijalističkih zemalja, želeći doprinijeti znanstvenom bavljenju turizmom specifičnim postsocijalističkim trenutkom ili, pak, naglašavaju upregnutost turizma u stvaranje nadnacionalnog, europskog identiteta. Većina radova u središte svoga zanimanja postavlja strateške poteze nositelja kulturno-turističkih politika (projekte i promidžbene akcije), odnosno tekstualne materijale koji oblikuju turističke destinacije (vodiče, brošure, loga i slogane). U pojedinim tekstovima prisutni su i glasovi onih koji s turizmom žive na drugačiji način: koji mijenjaju tekstove turističkih kampanji puneći ih novim značenjima ili svjedoče o tome koliko su naponi turističkih i kulturnih djelatnika vidljivi stanovnicima gradova i njihovim gostima. Stoga će, nadam se, ovaj zbornik dobiti svoj nastavak u daljnjim istraživanjima posvećenima čitateljima turističkih vodiča, slušateljima i gledateljima turističkih slogana, sudionicima turističkih projekata, ili ukratko, brojnim i raznolikim turističkim akterima.

Petra Kelemen

Ildiko Erdei, *Čekajući Ikeu*. Potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega, Srpski genealoški centar i Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd, 2012., 267 str.

Knjiga Ildiko Erdei *Čekajući Ikeu: potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega*, objavljena 2012. godine, već je svojim naslovom najavila bavljenje dvjema vibrantnim temama suvremene antropologije u regiji. S jedne strane, naslov nas uvlači u studije (post)socijalizma i tranzicije; s druge, u lokalno zanemareno područje antropoloških studija potrošnje; s treće, u mali čitateljsko-istraživački pothvat otkivanja što znači čekati Ikeu, tko je i zašto čeka, što je postsocijalizam i što je točno bilo prije njega.

Jedna od glavnih kvaliteta ove knjige jest jednostavnost kojom nam autorica razlaže sve svoje pristupe: uklopljeni u širem tekstu, jasno su prepoznatljivi, čitki i razumljivi, te vrlo brzo shvaćamo višedimenzionalnost autoričina pristupa. Erdei u svojoj knjizi kreće od konstatacije da je za antropološko promišljanje suvremenog srpskog društva (od 2000. godine nadalje) ključna njegova socijalistička povijest. S tom je tezom postavljen vremenski okvir u kojem se izlaže platforma antropologije potrošnje za provedbu triju etnografskih popularno-kulturnih studija slučaja.

Knjiga *Čekajući Ikeu* podijeljena je na dva dijela. Prvi dio, naslovljen "O socijalizmu i potrošnji", usmjeren je na razumijevanje svakodnevnog socijalizma i socijalističke potrošnje. U njemu je Erdei usredotočena na objašnjavanje socijalističke potrošačke kulture, te analizira socijalističku orijentaciju na proizvodnju (i to ne samo robe, već i na proizvodnju kontrole i značenja), povijest jugoslavenske ekonomije te karakterističnu jugoslavensku potrošnju prije, tijekom i poslije ekonomskog "zlatnog doba" 1970-ih. Svakodnevni socijalizam promatra kao proizvod interakcije, prožimanja i konflikata svjetskih političkih i ideoloških predložaka i lokalnih povijesti, odnosno kroz lokalne oblike i prakse nastale u okviru ključnih socijalističkih institucija. Nadasve privlačan i inovativan, njezin pristup nov je i po tome što se bavi socijalističkom potrošnjom usmjerenom na djecu/pionire.

Na prvi mah, uvodni dio čini se konceptualno nespojiv s drugim dijelom, domišljato naslovljenim "Lokalni život globalnih ikona" pa je vrlina ove knjige ujedno i u načinu na koji ih autorica povezuje. Već u prvom dijelu Erdei nam predstavlja svoj pogled na antropologiju potrošnje. U istraživanju i teoretizaciji onoga što dolazi "posle socijalizma", Erdei u svojim studijama ne razmatra ekonomiju i ekonomsku transformaciju kao autonomne procese izolirane od društva. U okviru ekonomskih promatra društvene i kulturne promjene u tranzicijskoj Srbiji. Teorijski okvir

kojim je promatrala svakodnevni socijalizam dosljedno će primjenjivati i u adresiranju suvremenih tema. U tranzicijskom društvu i njegovim društvenim i kulturnim promjenama Erdei proučava svakodnevnu interakciju i iskustva određena lokalnom (socijalističkom) povijesti, i oblikovana “u kontaktu s idejama, projektima, zakonskim normama, politikama koje čine tranzicijski paket” (str. 45), ali i neoliberalnom i kapitalističkom ideologijom (globalnim ikonama).

Studija privatizacije Pančevačke pivovare tako prikazuje kako privatizacija nije samo “svojniska i vlasnička transformacija preduzeća” (str. 147) iz “firme” u “kompaniju”. Erdei zapravo pokazuje kako se kroz susrete različitih organizacijskih i radnih kultura transformiraju i mnoge kulturne kategorije, osobito one vremena, prostora i osobe. Pa se tako privatizacija poduzeća može promatrati i kao privatizacija osoba, nastojanje da se kroz ekonomske, socijalne i kulturne promjene transformira kako pojedinac, tako i konceptualizacija rada. Svojim fokusom na radnike skreće pozornost na to kako su, kulturno (za)ostajući u socijalističkoj ideologiji rada i poretku samoupravljanja, u novom stanju (kulturnih vrijednosti “zapadnjačke” ekonomske kulture) radnici lišeni samopoštovanja, te su koristili socijalističku ideologiju za kritiku promjena oblika poslovanja.

Promatrajući projekt podizanja spomenika holivudskom liku Rockyju Balboi u Žitištu (tada najnerazvijenijoj vojvođanskoj općini), autorica se ne odlučuje na semantičku analizu pop-kulturne intertekstualne transplantacije. Erdei zanima što spomenik čini za lokalnu zajednicu, koji su sve njegovi učinci i što su lokalni akteri kroz spomenik američkom filmskom heroju željeli pokrenuti svojim djelovanjem. Erdei nam pokazuje kako kip Rockyja funkcionira kao višestruko simbolički predmet u javnom prostoru, no s nekonvencionalnim svojstvom da služi kao medijator društvene i ekonomske aktivnosti u lokalnoj sredini. Spomenik, objašnjava Erdei, služi kao pokušaj da se ukorači u Povijest i da se pokrene razvojni kotač normativne modernosti. Njegovo podizanje otvara mogućnost zamišljanja budućnosti i barem dijelom doprinosi tjeranju tranzicijske dosade.

U studiji političkog i svakodnevnog diskursa o otvaranju poslovnice Ikea u Srbiji, autorica pažnju usmjerava na “genealogije modernosti koje mogu biti praćene i kontekstualizovane u svakom od tranzicijskih i još-uvek-ne-europskih društava” (str. 222). S obzirom na to da je Srbija/Jugoslavija bila jedini primjer zatvaranja Ikeine poslovnice (1991), čekanje otvorenja nove poslovnice postaje simboličkim izrazom čežnje i simbolom prijašnje normalnosti kojoj se želi vratiti. Erdei pokazuje kako Ikea funkcionira kao ogledalo i stalna metafora za osobnu i kulturnu samoprosudbu. No, svojoj pažnju usmjerava i na one koji odbijaju Ikeu i njezine konotacije, pozivajući se na koncept vlastite modernosti, prije svega na onu oslonjenu na ideju socijalističkog moderniteta.

Iz njezinih studija proizlazi i shvaćanje da se istraživanje potrošačke kulture postsocijalističke, tranzicijske Srbije ne iscrpljuje u istraživanju potrošačkih navika (npr. kupnje dugo čekane police Ikea, što nam priznaje da je i sama učinila u “šatro-Ikea” prodavaonici) i potrošačke ideologije. Erdei nam pokazuje kako “socijalizam” (ono prije postsocijalizma) i “kapitalizam” (ono poslije socijalizma) nisu samo ekonomsko-političke analitičke kategorije i demarkacije vremenskih perioda, već i kulture s vlastitim koncepcijama rada, vremena i prostora. Kao takve, one su živi i vernakularni koncepti koji imaju različitu recepciju. One žive kao pojmovi kojima u postojeći inventar upisuju nova značenja različiti subjekti koji će se njima služiti u različite svrhe. Ti su pojmovi kontingentni, nedovršeni i heterogeni. Iz toga proizlazi i nov pristup proučavanju “potrošnje” koncepta kulture. Naime, čini se da biti u tranziciji između socijalizma i postsocijalizma znači biti između dvije potrošačke i proizvođačke kulture, pa i u kulturnoj krizi i krizi identiteta. Štoviše, Erdei pokazuje da je i period postsocijalizma svojevrsna tranzicija iz ovotrenutne ambivalentnosti u buduću imaginiranu modernost. Pristupajući tako, čini nam se da u svojim studijama vješto objedinjuje i ulogu društvene analitičarke i advokata istraživanja.

Knjiga Ildiko Erdei štivo je koje valja preporučiti najširem krugu publike, a ne samo znanstveno-istraživačkoj zajednici. Potonjima će Erdei svojom knjigom svakako pružiti metodološki i teorijski uzor i novu istraživačku perspektivu potrošačke kulture te i snažan poziv za slična istraživanja u regiji. No, možda je najveća prednost ove knjige što nam pored jasne analize i konkretnih

zaključaka omogućuje prostor za vlastite interpretacije i poziva na aktivnu komunikaciju sa sadržajima knjige, i, barem dijelom, s njezinom autoricom. Možda je vještim naslovom Erdei pozvala i nas u propitivanje vlastitog društva u ovom razdoblju dok poslije socijalizma (i izvan radnje romana) čekamo "Ikeu".

Tomislav Augustinčić

Trevor J. Blank, *The Last Laugh. Folk Humor, Celebrity Culture, and Mass-Mediated Disasters in the Digital Age*, The University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 2013., 162 str.

Unatoč početnom skepticizmu i otporu, suvremena folkloristika prepoznala je i prihvatila internet kao novo, iznimno plodno područje istraživanja. Dio zasluga za širenje folkloristike na virtualni teren valja pripisati američkom folkloristu Trevoru Blanku, uredniku dva pionirska zbornika: *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World* (2009) i *Folk Culture in the Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction* (2012). Ovoga puta Blank nam se predstavlja kao autor, i to u monografiji posvećenoj humoru, celebrity-kulturi i katastrofama posredovanim masovnim medijima (*mass-mediated disasters*). U sedam poglavlja uokvirenih predgovorom, uvodom i pogovorom, te upotpunjenih glosarom, *The Last Laugh* otvara i zasijeca u uglavnom nepoznato i neistraženo polje, lačajući se relativno neafirmiranog problema vernakularne kulture u digitalnim medijima i humora kao njezinog izražajnog sredstva. Konkretno, u središtu Blankovih interdisciplinarnih promišljanja nalazi se verbalni i vizualni internetski humor koji nastaje kao reakcija na smrti, katastrofe i skandale o kojima se obilno izvještava u masovnim medijima.

Bez obzira na to jeste li kritični (ili barem skeptični) prema internetu ili (poput Blanka) bezrezervno entuzijastični, nema sumnje da je *World Wide Web* nepovratno promijenio suvremeni način života, osobito međuljudsku komunikaciju. Razlog tomu, tvrdi Blank, leži u njegovoj rasprostranjenosti i pristupačnosti, jedinstvenoj kombinaciji "trenutačnosti, simultanosti i heterogenosti" (str. xi) koju pruža, te sposobnosti premošćivanja udaljenosti među pojedincima. Kao jedinstveni prostor simboličke interakcije, internet omogućava brzu i jednostavnu razmjenu informacija, stvaranje emotivnih i inih veza s drugim korisnicima/cama, te (zahvaljujući anonimnosti koju nudi) slobodno izražavanje nerijetko kontroverznih i/ili društveno neprihvatljivih stavova i razmišljanja. Polazeći od utjecajne tvrdnje Alana Dundesa da tehnologija ne samo da nije prijatelj folkloru, već stimulira i pomaže njegovu transmisiju, Blank se okreće internetu kako bi istražio "kako i zašto ljudi koriste tehnologiju" (str. 56) u stresnim, neizvjesnim i emocionalno iscrpljujućim situacijama poput katastrofa ili smrti. Iako se možda doima neprimjerenim, pribjegavanje humoru u takvim situacijama služi kao obrambeni mehanizam i sredstvo povezivanja s drugima te ublažavanja straha i tjeskobe.

Koristeći metodološki aparat folkloristike i teorijski okvir studija novih medija, autor na temelju podataka prikupljenih s raznih web-stranica, blogova, foruma itd., istražuje "kreativne reakcije" (str. xxv) na skandalozne i tragične događaje iz druge polovice 20. i s početka 21. stoljeća, koristeći kao konkretne studije slučaja nesreću u nuklearnoj elektrani na otoku Three Mile Island, tragediju lansiranja NASA-inog *space shuttlea* 1986. godine, terorističke napade na Svjetski trgovački centar, skandale povezane s igračem golfa Tigerom Woodsom i smrt pjevača Michaela Jacksona. Kao što se da zaključiti iz navedenog popisa, autor piše iz/o američkog/om konteksta/u, oslanjajući se na korpus koji je produkt američke kulture. U tom smislu, knjiga se može doimati

pretjerano jednostranom, no njezini pristupi i zaključci, smatra autor, primjenjivi su i izvan američkog konteksta.

Osim što kratko predstavljaju temu i teorijsko-metodološki aparat knjige, predgovor i uvod donose i sažetu povijest interneta te pregled ključnih pojmova (digitalno/analogno, digitalni domoroci/digitalni imigranti, hibridnost itd.). Prvo poglavlje, koje istraživanje smješta u povijesni kontekst, započinje kratkim pregledom razvoja tehnologije i prenošenja znanja, od tiskarskog stroja do interneta. Slijede promišljanja o normalizaciji smrti u masovnim medijima i popularnoj kulturi koja se manifestira kao “pretjerano izvještavanje o šokantnim novostima” i “emocionalni novinarski *blitzkrieg*” (str. 22), i čije začetke Blank prepoznaje u opsežnim i učestalim medijskim izvještajima o Vijetnamskom ratu. Na primjeru Three Mile Islanda i tragičnog lansiranja NASA-inog shuttlea, drugo poglavlje istražuje vrste i načine transmisije humora (odnosno, tzv. nastranih ili bolesnih šala (*sick jokes*)) u predinternetsko doba, i to u (manje-više) lokalnom (Three Mile Island) i nacionalnom kontekstu (NASA). Nakon kratkog osvrta na Web 2.0, treće poglavlje okreće se analizi reakcija na terorističke napade 11. rujna, te, u nešto manjoj mjeri, uništenje uzrokovano uraganom Katrina, BP-ov izljev nafte u Meksičkom zaljevu i smrt Osame bin Ladena. Poseban naglasak je na vizualnom, konkretno tzv. *photoshop*-humoru.

Budući da se o skandalima i drugim (nesretnim) događajima iz života poznatih u medijima često izvještava u maniri katastrofa i tragedija, oni nerijetko izazivaju slične reakcije kao i katastrofe i tragedije. Stoga su upravo *celebrity*-kultura i “imaginarne pseudoveze” (str. xxv) koje “obični” ljudi stvaraju sa slavnima, tema četvrtog poglavlja Blankove knjige. Autor se osobito zanima za reakcije na skandalozno ponašanje i smrt (kontroverznih) javnih osoba, što detaljnije istražuje na primjerima Tigera Woodsa (5. poglavlje) i Michaela Jacksona (6. poglavlje). Sedmo poglavlje posvećeno je diskusiji o ritualiziranoj i hibridnoj naravi *cyber*-prostora. Ovo je ujedno i poglavlje u kojem samoprovzani tehnološki entuzijast Blank priznaje da “internet nije uvijek sretno niti *sigurno* mjesto” (str. 109), no nakon samo nekoliko redaka promišljanja o potencijalnim opasnostima virtualnih prostora, prelazi na kritiziranje kritičara/ki interneta, koje uglavnom percipira kao relikte prošlosti koji u digitalnim medijima vide prijetnju “tradicionalnim” vrijednostima i načinu života. Studiju zaključuje pogovor u kojem se iznose nagađanja i pitanja povezana s budućim razvojem digitalnih medija kao izražajnog sredstva vernakularne kulture.

Inovativno promišljanje građe autor komunicira jednostavnim jezikom na granici neformalnog (doduše, povremeni izleti onkraj te granice, kao u slučaju primjedbi na račun “užasnog” pop pjevača Justina Biebera (str. 127, bilj. 3) ili boy bandova koje, prema vlastitom priznanju, ne napada zato što je “razdražljivi kretan” (str. 131, bilj. 4), već naprosto zato što je njihova glazba “grozna” (str. 85), čine se neprimjerenima u akademskom diskursu). Pristupačnosti izraza pridonosi i činjenica da su svi stručni pojmovi (naročito oni povezani s tehnologijom) dobro i sustavno objašnjeni. Osim šalama i humorističnim vizualijama (primjeri iz korpusa istraživanja), tekst je premrežen i autorovim osobnim uspomjenama i impresijama.

Blank je doista nepopravljivi optimist, što je u određenoj mjeri i velika vrijednost i jedan od glavnih nedostataka ove knjige. Neprikriveno oduševljenje temom istraživanja plijeni čitateljsku pozornost, pa se knjiga brzo i lako čita. Međutim, odbacivanje svakog prigovora kao produkta “staromodnog” načina razmišljanja raspravu čini odveć jednostranom, a nerijetko ostavlja dojam da autor internet promatra kroz ružičaste naočale (ironično je da kritičare i skeptike optužuje da su toliko usredotočeni na negativne strane interneta da zatvaraju oči pred njegovim blagodatima). Čitatelje koji dijele Blankovo oduševljenje ovo vjerojatno neće previše zasmetati, no oni koji očekuju dijalog suprotstavljenih mišljenja i uravnoteženu raspravu, mogli bi ostati razočarani.

Zahvaljujući aktualnoj i atraktivnoj tematici te razumljivom jeziku koji plijeni čitateljsku pozornost, *The Last Laugh* djeluje i kao lektira i kao priručnik, to jest ima potencijala da bude podjednako zanimljiv i “običnom” čitatelju i stručnjacima s područja folkloristike, etnologije, sociologije itd. Prema vlastitom priznanju, autor ovom knjigom nastoji “otvoriti vrata budućim

istraživanjima ovog rastućeg i važnog područja folklorističkog interesa” (str. 14). Usudili bismo se reći (a s obzirom na dominantan ton same knjige, nije zgrega i ovaj osvrt završiti u prigodno optimističnom tonu) da je u tome i uspio.

Nada Kujundžić

Ana Hofman, *Socijalistička ženskost na sceni. Rodne politike u muzičkim praksama jugoistočne Srbije*, preveo Savo Romčević, ZRC SAZU i Evoluta, Ljubljana i Beograd, 2012., 172 str.

Knjiga Ane Hofman *Socijalistička ženskost na sceni: rodne politike u muzičkim praksama jugoistočne Srbije* prijevod je autoričine knjige *Staging Socialist Femininity: Gender Politics and Folklore Performance in Serbia* objavljene 2011. godine u Amsterdamu kod izdavača Brill Academic Publishing. Kao što u predgovoru srpskom izdanju navodi autorica, namjera knjige je prikazati muzičke aktivnosti jednog područja (Niškog Polja, gdje je autorica radila terensko istraživanje) kao “višedimenzionalnu pojavu koja je uticala i na muzički i na društveni život u jugoistočnoj Srbiji, i to na više nivoa”. U tome autorica vješto i uspijeva.

U uvodu knjige autorica upozorava na nešto s čime se susreće većina istraživača čiji je predmet interesa socijalistička Jugoslavija u bilo kojem svom segmentu, a to su kompleksnost i kontradiktornost iskustva socijalizma. Između “autoritarne socijalističke države” i “lokalnih praksi” nema jasne ni oštre granice, već je na djelu stalno ispreplitanje i uzajamno (pre)oblikovanje, a rezultat tog ispreplitanja su “dinamična, raznovrsna, ali i suprotstavljena i kontradiktorna osobna iskustva socijalizma”, primjećuje Hofman.

U prvom poglavlju autorica nas upoznaje s metodologijom i epistemološkim okvirom vlastitog istraživanja. Svjesna uloge istraživača kao su-tvorca, više nego kao objektivnog prikazivača društvene stvarnosti, autorica prokazuje koje su ideologije i agende imale utjecaja na njezin rad, njezino mišljenje i pisanje pa s time u skladu stalno propituje svoju poziciju i svoje interpretacije. Budući da su fokus istraživanja bila individualna iskustva socijalizma, Hofman se služila metodom usmene i/ili životne povijesti, koja je nije primoravala na homogenizaciju različitih iskustava niti na uokvirivanje interpretacija u unaprijed zadane teorijske okvire što je, prema autorici, novija pojava u ovoj disciplini. S obzirom na to da su temeljni fokus autoričina istraživanja individualna iskustva, u nastavku poglavlja autorica daje prikaz različitih tumačenja koncepta iskustva, sama zastupajući konstruktivističku paradigmu prema kojoj je iskustvo “koncept oblikovan diskursom unutar kojeg je pripovedan, izražen ili konceptualizovan”. Stoga i pojam sjećanja postaje važan za istraživanje pjevačica iz Niškog Polja. Citirajući Geoffreya Cubitta, Hofman upozorava da “su sećanja artikulirana u dinamičnim odnosima između ličnih iskustava i društvenog i kulturnog okruženja, osvetljavajući, pritom, načine na koje se na socijalističke odnose moći, uključivanja i isključivanja gleda iz sadašnje perspektive”. Na kraju prvog poglavlja Hofman opisuje postojeća tri vala rodni istraživanja etnomuzikoloških diskursa, a sebe pozicionira unutar trećeg vala koji zastupa mišljenje da su “rodni, kao i svi drugi identiteti diskurzivno i kulturno produkovani i predstavljaju samo jednu od mogućih socijalnih uloga i jedan od nivoa društvene diferencijacije (sa rasom, nacijom, generacijom, klasom itd.)”. Stoga autorica za svoje interpretacije vrlo korisnom nalazi i teoriju performativnosti Judith Butler i u skladu s njome zaključuje da su žene uključene u muzičke aktivnosti bile i akteri vrlo važnih promjena ruralnog djela srpskog društva, odnosno da su njihove prakse imale performativni karakter i utjecale na destabilizaciju “postojeće rodne hijerarhije u Niškom Polju”.

Drugo poglavlje uvodi čitatelja u patrijarhalni svijet ruralne Srbije, gdje se do kraja Drugog svjetskog rata obiteljski život uglavnom bazira na instituciji proširene obitelji, tzv. kućnoj zadruzi, i u takvom sustavu mlade žene zauzimaju podređeni položaj. Takvom rodno hijerarhijskom svijetu pripadaju i sugovornice s kojima je autorica razgovarala tijekom svog terenskog rada na području Niškog Polja. Pripadnost ženskom spolu određivala je i njihove društvene uloge koje su uglavnom bile povezane s domaćinstvom i zahtijevale podređivanje vlastitih želja i aktivnosti dobiti obitelji i zajednice. U ovom poglavlju autorica želi upozoriti na to da su i dosadašnji dominantni znanstveni, etnomuzikološki diskursi koji opisuju život i muzičke prakse Niškog Polja i one, naoko subverzivne, strategije samih muzičkih praksi “često u stvari samo prakse koje ojačavaju dominantne maskuline kodove i osiguravaju kontinuitet muške dominacije”. Što se tiče etnomuzikološkog znanstvenog diskursa, Hofman kroz iskaze svojih sugovornica propituje neke ustaljene istine o muzičkim praksama ruralne Srbije kako bi ukazala na to da ontološki pristup i esencijalističke paradigme kojima se služe teoretičari muzičke prakse rezultiraju rodnom segregacijom muzičkog izvođenja koja po autorici nikako ne može biti interpretirana kao “jednostavna refleksija rodnih odnosa na terenu”. Citirajući Judith Butler, Hofman smatra da je takva segregacija “reiterativna i citatska praksa kojom diskurs proizvodi učinke koje imenuje”, odnosno da znanstveni diskurs samo doprinosi i ojačava rodnu segregaciju, zanemarujući bitne momente muzičke prakse u kojima segregacija ne postoji. Što se tiče samih muzičkih praksi, za koje se na prvi pogled čini da imaju emancipatorski potencijal i subverzivnu moć potkopavanja hijerarhijskih struktura, autorica daje primjer četiriju narodnih običaja: lazarica, kraljica, đurđevdana i sedenjki – sijela u kojima su jedine izvođačice žene. Iako su svi ti obredni nastupi značajni za izražavanje ženskog identiteta, autorica smatra da “centralna uloga žena u tim ritualima u stvari prikriva strategije kontrole kojima se opravdava ili učvršćuje dominantni poredak” i “štite postojeće rodne hijerarhije”.

U trećem poglavlju autorica opisuje razvoj novog koncepta narodne kulture i kulturne politike, koji se razvija u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Za razliku od prijeratnog shvaćanja prema kojemu je narodna kultura obilježavala ruralne kulturne prakse, u novijoj, socijalistički obojanoj inačici ona podrazumijeva “seosko stanovništvo, radnike i tzv. pošteni inteligenciju” koji se na amaterskoj razini spontano bave kulturnom djelatnošću kako bi zadovoljili svoju potrebu za kulturno-umjetničkim izrazom. U skladu s novom kulturnom politikom, država je poticala osnivanje kulturno-umjetničkih društava, domova kulture, zadružnih domova i sl. Nakon pedesetih i šezdesetih godina koje su obilježene brojnim kontroverzama, kada je službenu kulturnu politiku trebalo provesti u djelo na terenu i kada je trebalo pomiriti profesionalne i amaterske umjetnike, odnosno visoku i masovnu kulturu, u sedamdesetim godinama je konačno oživio interes istraživača za tradicionalno stvaralaštvo. Rezultat te promjene pokretanje je brojnih kulturnih događaja koji su pomalo od događaja za narodne mase prerasli u manifestacije predstavljanja autentičnih kulturnih izražaja pojedinih sela ili krajeva. Tako 1973. godine u Srbiji nastaju i “Susreti sela” (puni službeni naziv manifestacije bio je “Takmičenja sela Srbije”). Glavni cilj manifestacije bilo je “podizanje obrazovnog i kulturnog nivoa seoskog stanovništva i poboljšanje kulturnog života seoskih područja”, navodi Hofman. Susreti se održavaju do raspada Jugoslavije kada pomalo gube na snazi, ali se ipak uspijevaju zadržati do kraja devedesetih godina dvadesetog stoljeća, nakon čega se proglašavaju nepoželjnima zbog svoje zastarjele koncepcije i ukidaju se. U nastavku poglavlja autorica iznosi osobne utiske i sjećanja nekih od sudionika čiji su osjećaji prema spomenutoj manifestaciji često kontradiktorni i ambivalentni: dok s jedne strane poriču prošlost, s druge strane prisjećaju je se s nostalgijom. Na kraju Hofman zaključuje da “Susreti sela” imaju značajno mjesto u sjećanjima sudionika koji smatraju da je ta manifestacija uvelike doprinijela razvoju sela, povezivanju starijih i mladih generacija unutar sela i povezivanju sa žiteljima susjednih sela. Susreti sela imali su ulogu socijalizacije, povezivanja, pomirenja i nikako nisu predstavljali, kao što neki tvrde, umjetno nametnuti oblik kulturnih aktivnosti, tvrdi autorica.

Što se tiče razbijanja tradicionalne spolne hijerarhije i segregacije u izvedbi pojedinih točaka, muzičke prakse na “Susretima sela” po mišljenju autorice u tome se nisu nimalo iskazale. Nai-

me, programski zahtjevi često su prisiljavali izvođačice da modificiraju izvedbu i time naruše autentičnost točaka koje su izvodile, a te su modifikacije uvijek bile moguće do određene (rodno obilježene) granice. Na primjer, iako su izvorno u ritualne svrhe lazarice mogle pjevati isključivo djevojčice, na javnim nastupima pjevale su ih i starije djevojke; za nastupe su se pjesme skraćivale, modificirale, izostavljao se antifoni stil višeglasnog pjevanja, dvoglasno pjevanje pretrpjelo je značajne promjene, u nekim izvedbama čak su muškarci i žene pjevali zajedno, što prije nije bio slučaj. No, unatoč brojnim modifikacijama koje su nastajale kako bi se udovoljilo prohtjevima žirija, žene su i dalje hijerarhijski ostale u podređenoj ulozi, primjećuje autorica.

U petom poglavlju Hofman ukazuje na emancipacijsku snagu glazbe i javnih nastupa nakon Drugog svjetskog rata, kada novi politički program žensko pjevanje izmješta iz sfere privatnog u javni prostor. Pri tome autorica daje detaljnije objašnjenje dihotomije javno/privatno u okvirima teorije Susan Gal koja “tu razliku smatra komunikativnim fenomenom kao proizvodom semiotičkog procesa” koji služi kako bi se naglasile neke druge dihotomije, poput službeno-neslužbeno i vidljivo-nevidljivo, a koje su mnogo važnije u ovom slučaju. Naime, ono što, prema Hofman, razlikuje javne nastupe žena na manifestacijama poput “Susreta sela” od njihova pjevanja u kolektivnim godišnjim običajima poput lazarica, ili na neformalnim okupljanjima poput sijela, jest da su u “Susretima sela” njihovi nastupi javni tako što postaju službeni jer se izvode pred širom, nepoznatom publikom, komisijom i partijskim dužnosnicima te što izvođačice čine vidljivima “van okvira njihove lokalne zajednice”. Time njihovo pjevanje u očima zajednice postaje “prava” muzička aktivnost. S druge strane, u zatvorenom ruralnom društvu kakvo je tada bilo Niško Polje, “pravo” pjevanje i profesionalno bavljenje glazbom nije bilo primjereno čestitim ženama i bilo je percipirano “kao specifični akt kršenja postojećih normi i kaljanja obiteljskog imena”, što žene dovodi u ambivalentan položaj, ali upravo zato i ima performativnu moć izgradnje novih subjektiviteta i osobnih identiteta žena. Prije postojanja javnih nastupa poput “Susreta sela”, identitet žene u ruralnim krajevima gradio se uglavnom kroz njezinu biološku funkciju majke, dok se kroz javne nastupe artikulira jedna potpuno nova ženskost. Kako primjećuje Hofman, zbog poznavanja narodnih pjesama, žene su postale predstavnice lokalne kulture i muzički autoriteti u zajednici, a zbog njihove važnosti u realizaciji pjevačkog dijela programa, transformirao se i njihov društveni položaj, što je utjecalo na kraju i na njihovu samopercepciju, samoreprezentaciju te na njihovo uključivanje u svijet. U tom smislu je i socijalizam emancipacijski: “nove uloge dovele su do toga da se stare destabilizuju, čime je otvorena mogućnost za njihova buduća (ili daljnja) politička preispitivanja”, zaključuje Hofman.

Sanja Đurin

Grimms' Tales around the Globe. The Dynamics of Their International Reception, Vanessa Joosen i Gillian Lathey, ur. Wayne State University Press, Detroit, 2014., 312 str.

Brojni predgovori zbirci priča Jacoba i Wilhelma Grimma *Kinder- und Hausmärchen* (u nas se najčešće prevodi kao *Dječje i kućne bajke* ili *Bajke za djecu i dom*) i studije o istoj započinju navodima o njezinoj golemoj popularnosti i međunarodnoj dimenziji, te isticanjem činjenice da se radi o jednom od najprevođenijih književnih djela na svijetu (svakako najprevođenije djelo njemačkog govornog područja). Stoga ne čudi da je proučavanje prijevoda i recepcije Grimmovih zbirke u cjelini, odnosno izbora najpopularnijih priča koje uživaju status “globalnog klasika dječje književ-

nosti” (str. 1), jedna od tema unutar tzv. *Grimm studies* (studije o braći Grimm). No ono što najnovije izdanje u seriji posvećenoj istraživanju bajki (s Donaldom Haaseom kao glavnim urednikom) sveučilišnog nakladnika Wayne State University Press, zbornik radova *Grimms’ Tales around the Globe*, razlikuje od postojeće literature o spomenutoj temi jesu iskorak iz dominantnog anglo- i europskog kruga te istinski globalna perspektiva. Kao što se iz naslova (“Grimmove priče oko svijeta”) i podnaslova (“Dinamika njihove međunarodne recepcije”) daje zaključiti, zbornik je posvećen prijevodima, adaptacijama i recepciji Grimmovih priča u raznim jezičnim i kulturnim kontekstima širom svijeta. Iako naizgled odveć ambiciozan, zbornik, kako ističu urednice Vanessa Joosen i Gillian Lathey, geografskoj sveobuhvatnosti pretpostavlja tematsko-metodološku širinu, s primarnim ciljem otvaranja novih pitanja i ukazivanja na slabo ili nimalo istražena područja. Umjesto perpetuiranja “apstraktnog koncepta međunarodnog kanona Grimmovih” (str. 54), *Grimms’ Tales around the Globe* već i svojim vizualnim identitetom (naslovna ilustracija tako uključuje prizor iz japanskog manga stripa) “najavljuje otvaranje novih perspektiva u istraživanju Grimmovih bajki, a možda i promjene nekih ustaljenih dogmi i pretpostavki” (ibid.).

Zbornik se sastoji od 14 radova podijeljenih u dva tematska bloka. Na primjeru osam zemalja (Hrvatska, Poljska, Španjolska, Kolumbija, Koreja, Kina, Indija i Japan) radovi u prvom tematskom bloku (“Kulturni otpor i asimilacija”) istražuju prevoditeljske prakse i lingvističke, društvene, literarne i ideološko-političke aspekte procesa asimilacije Grimmove zbirke i/ili odabranih priča, odnosno promjene “statusa, konteksta, medija, oblika i žanra Grimmovih priča” (str. 8) do kojih dolazi uslijed prenošenja tekstova iz jednog jezičnog, kulturnog i/ili medijskog konteksta u drugi. Velika pozornost posvećuje se ulozi Grimmove zbirke kao poticaja za slične projekte prikupljanja i čuvanja “narodnog blaga”, važnosti Grimmovih ideoloških i državotvornih impulsa u drugim kontekstima otpora i tvorbe/jačanja nacionalnog identiteta, statusu i funkciji dječje književnosti unutar pojedinih nacionalnih književnosti, te već spomenutim prevoditeljskim i adaptacijskim strategijama kao što su izostavljanje Grimmovih imena i stapanje njihovih tekstova s pričama lokalne usmene tradicije, lokalizacija (odnosno, riječima urednica, “kulturalna domestikacija”, str. 10), isticanje/dodavanje moralnih pouka i didaktičnih momenata, te cenzuriranje nasilnih i seksualno sugestivnih elemenata (“moralne prilagodbe”, str. 10) itd. Šest radova koji čine drugi tematski blok (“Ponovna uokvirivanja, paratekstovi i multimedijski prijevodi”) istražuju posljedice smještanja Grimmove zbirke, to jest pojedinih priča u nove jezično-kulturne i medijske okvire (film, TV serije, strip), te paratekstualne elemente zbirke.

Prvi rad u zbirci, djelo Marijane Hameršak, bavi se najranijim prijevodima Grimmovih priča na hrvatski jezik. Raspravljajući o autorskim pravima, dječjoj književnosti, te statusu i praksama prevođenja u devetnaestom stoljeću, autorica pokazuje da “Sedam gavranova” (1895), prva priča izrijekom označena kao prijevod teksta Grimmovih, nije i prvi prijevod Grimmovih na hrvatski jezik; naprotiv, postoji stotinjak ranijih tekstova objavljenih bez imena autora i napomene da se radi o prijevodu. Kao poticaj i osnova za daljnja istraživanja, naročito je vrijedna iscrpna bibliografija hrvatskih prijevoda i/ili aproprijacija Grimmovih priča prije 1895. godine koju je priredila Hameršak. Monika Wozniak ponudila je povijesni pregled prijevoda (ili, bolje reći, adaptacija) Grimmove zbirke i priča na poljski, dok Isabel Hernández i Nieves Martín-Rogero povijest prijevoda na španjolski prate usporedo s poviješću socio-političkih previranja u Španjolskoj. Španjolski prijevodi, naročito oni u nakladi izdavačke kuće Calleja, važan su predložak za kolumbijska izdanja Grimmovih priča kojima se bavi tekst Alexandre Michaelis-Vultorius. Analizirajući dva utjecajna prijevoda Grimmovih priča s japanskog na korejski, Dafna Zur istražuje njihovu društvenu (prostor otpora japanskoj kolonizaciji i slavljenja vlastite nacionalne tradicije) i književnu ulogu (platforma za stvaranje modernog jezika i književnog izričaja) u Koreji u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. U svom prilogu, Dechao Li piše o važnosti prijevoda Grimmove zbirke za djelovanje i razvoj Pokreta za kinesku narodnu književnost, dok Malini Roy nudi postkolonijalno čitanje prijevoda iz pera indijskog znanstvenika i književnika za djecu Harikrishne Devsarea. Prvi

tematski blok zaključuje Mayako Murai tekstem o pomami za senzacionalističkim zbirka "originalnih", "necenzuriranih" i "zastrašujućih" Grimmovih bajki krajem prošloga stoljeća u Japanu (tzv. *Grimm boom*).

Drugi tematski blok otvara tekst Cyrillea François koji prijevode Grimmovih priča na francuski tumači kao prijevode na "jezik Perraulta" (str. 179). Utjecaj Perraultovih tekstova kao paradigmatkog "jezika bajke" (str. 180) autor pokazuje kroz analizu odabira priča koje se prevode, njihovih naslova, stila, te konkretnih riječi i izraza korištenih u francuskim prijevodima. Ruth Bottigheimer i Sara Hines pozabavile su se recepcijom braće Grimm u britanskom kontekstu. Analizirajući četiri predgovora engleskim prijevodima Grimmovih bajki (E. Taylor, J. E. Taylor, J. Ruskin i A. Lang), Bottigheimer prati promjene stavova i raspoloženja prema Grimmovima koji variraju od skepticizma i zahtijevanja konkretnih dokaza o navodno drevnom porijeklu priča, do entuzijazma i bespogovornog prihvatanja Grimmovih tvrdnji o usmenom porijeklu i transmisiji priča. Hines, pak, proučava ilustracije devetorice umjetnika (A. Rackham, G. Cruikshank, W. Crane i dr.) za bajku "Zlatna ptica" u širem kontekstu tehnoloških inovacija. Filmskim prilagodbama Grimmovih bajki u produkciji istočnonjemačkog studija DEFA bavi se tekst Bettine Kümmerling-Meibauer, dok Marianna Missiou analizira dvije stripovske inačice bajke o Ivici i Marici: francuski *bande dessinée* strip Philipa Petita i već spomenutu japansku mangu Mizuno Junko. Posljednji tekst u zbirci, onaj Sung-Ae Lee, istražuje elemente bajki (odnosno, riječima autorice, "bajkovite scenarije", str. 275) u korejskom horor filmu i dramskim TV serijama.

Lokalizirani fokusi pojedinih radova na razini zbornika povezuju se u širu, globalnu (odnosno, globalnu) perspektivu, otkrivajući i "fenomene svojstvene pojedinim kulturama i one koji se manifestiraju u svim kontekstima i povijesnim okolnostima" (str. 54). Ova vrsta komparativnog pristupa djeluje kao polazište za nova tumačenja i pristupe ovim pričama koje posjeduju izvanrednu sposobnost prilagodbe "bilo kojem mediju i bilo kojoj zemlji, jeziku i kulturi" (str. 94). Širok raspon tema i pristupa te pristupačan i razumljiv jezik neopterećen prekomjernim žargonizmima, zacijelo će privući raznoliku publiku, ponajprije folkloriste i istraživače (dječje) književnosti, ali i one koji se bave kulturnim i medijskim studijima, popularnom kulturom i teorijom prevođenja, itd. Godina 2015. kao dvjestota obljetnica objavljivanja drugog sveska Grimmove zbirke, zacijelo će iznjedrati velik broj prigodnih publikacija. Ako nam ovaj zbornik može poslužiti kao pokazatelj onoga što nas čeka, tada se doista imamo čemu veseliti.

Nada Kujundžić

Dragoljub Acković, Tradicionalna kultura Roma u Srbiji, Rrominterpress – Muzej romske kulture, Beograd, 2013., 314 str.

Većina znanstvenih i drugih istraživanja o povijesti i kulturi Roma u Srbiji i na prostorima zemalja bivše Jugoslavije započinje s jednim od romoloških djela Dragoljuba Ackovića. Acković je autor brojnih znanstvenih radova o povijesti, kulturi, jeziku i običajima Roma, a posebno je analizirao stradanje Roma u Jasenovcu, povijest Roma u Beogradu (i Srbiji) i razvoj romskog pokreta. Neka od njegovih važnijih djela su *Romi u Beogradu* (Rrominterpress, Beograd, 2010), *Ubili su istinu o nama* (Rrominterpress, Beograd, 2001), *Nacija smo a ne Cigani* (Rrominterpress, Beograd, 2001), *Stradanja Roma u Jasenovcu* (ABC Glas, Beograd, 1994).

Djelo *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji* podijeljeno je na tri poglavlja, a praćeno je popisom korištene literature (str. 299-301) i bibliografijom radova o Romima (str. 301-307). Uvodni dio knjige autor je podijelio na nekoliko priloga u kojima navodi kako ovim radom nastoji "portre-

tirati” Rome kao jedan nedovoljno poznati narod, to jest izraditi retrospektivni prikaz romske tradicijske kulture.

Acković je prvu veću cjelinu podijelio na osam dijelova. U prvom prilogu “Romska tradicionalna kultura” (str. 13-14), problematizira pitanje romske tradicijske kulture koju shvaća kao “staretinarnicu” ili “muzej”, a koja je nastala kao posljedica njihovih migracija. U prilogu “Predrasude o Romima u Enciklopedijama i Leksikonima” (str. 21-25), autor na temelju analize nekoliko engleskih, jugoslavenskih i njemačkih leksikografskih izdanja iz dvadesetog stoljeća ukazuje na prisutnost brojnih predrasuda o Romima kao “lukavim varalicama”, “kukavicama”, “nečistim”, “svadljivim”, “intelektualno zaostalima” i sl. U prilogu “Društvena organizacija Roma” (str. 26-33), ističe romsku porodicu kao osnovnu jedinicu društvene organizacije, donoseći primjere iz povijesti u kojima se opisuje njezin oblik i funkcioniranje. U slijedećem prilogu “Kako su Romi očuvali svoj identitet” (str. 34-40), autor analizira pitanje konstrukcije romskog identiteta, navodeći kao oznake pripadanja romskom društvu “krv, jezik i običaje. U petom prilogu “Postoji li romska kultura” (str. 41-60), vraća se na pitanje o postojanju romske kulture, navodeći kako ona postoji kroz očuvanje posebnosti u jeziku, običajima, zakonima, simbolima i dr. U slijedećem prilogu “Doseljavanje i prvi pomeni Roma u Srbiji” (str. 61-70), Acković analizira povijest doseljavanja Roma u Srbiju od prve polovine šesnaestog stoljeća, a posebice njihov položaj u sklopu Osmanskog Carstva unutar kojeg su bili pravno zaštićeni zbog čega je ta zajednica bila jako brojna. U sedmom prilogu “Tradicionalna podela romskih grupa u Srbiji” (str. 71-73), opisuju nekoliko romskih skupina koje se razlikuju po jeziku, zanimanjima, načinu života i običajima. U osmom prilogu “Kultura Roma u Srbiji poslije turskih osvajanja” (str. 74-82), autor analizira povijest Roma na srpskim područjima u osamnaestom i devetnaestom stoljeću, kada su Romi plaćali poseban porez vlastima.

Drugi dio Ackovićevog djela je najopširniji i sastoji se od dvadeset i dva priloga (potpoglavlja), a započinje prilogom “Usmena tradicija kao deo nematerijalne kulture Roma” (str. 83-97), u kojem analizira usmenu kulturu Roma. Usmena književnost Roma temelji se na legendama i pričama, koje su sakupljali većinom ne-Romi. U prilozima “Tradicionalne priče i legende o nastanku Roma” (str. 98-102) i “Romske priče i legende o potopu” (str. 102-106), autor donosi neke od romskih priča i legendi, poput onih o postanku Roma, razlozima njihovih lutanja, te romskim “carevima”. U prilogu “Romska narodna poezija” (str. 107-109), ističe kako narodna poezija čini značajni dio romske usmene književnosti, a ponajviše su zastupljene balade i romanse. Autor se u prilogu “Drugi oblici romskog narodnog stvaralaštva” (str. 110-114) osvrće na romske poslovice, zagonetke i varalice (dosjetke) koje čini značajan dio romske književnosti. U prilogu “Tradicionalni nematerijalni romski zanati i zanimanja u Srbiji – priče i legende o tim zanatima” (str. 115-138), donosi priče i legende o Romima kao glazbenicima i plesačima. U slijedećem prilogu “Mečgarsko zanimanje” (str. 139-144), opisuju se romski vodiči medvjeda i majmuna, koji su na taj način zabavljali stanovništvo. Acković u prilogu “Džambasko zanimanje” (str. 145-147) opisuje romsku trgovinu konjima, ističući kako je upravo romsko dobro poznavanje i trgovanje konjima postalo tema brojnih poslovice. U slijedećem prilogu “Tradicionalni zanati i zanimanja Romkinja” (str. 148-153), opisuje se vraćanje i gatanja koje su koristile Romkinje kao izvor prihoda. U prilogu “Kako su i zašto Romi počeli da prose” (str. 154-155), autor donosi nekoliko priča i legendi koje opisuju razloge prošnje Roma, npr. kao oblik njihova kažnjavanja ili društvenog zapostavljanja. Autor u prilogu “Bibija i drugi tradicionalni romski praznici” (str. 156-177) analizira romsko slavljenje Bibije – Tetkice, koja se slavi u Srbiji, Kosovu i Bosni i Hercegovini kao najveći romski praznik, a slave je pravoslavni i muslimanski Romi. U slijedeća dva priloga “Karakteristični tradicionalni običaji i vjerovanja Roma” (str. 178-185) i “Druga romska verovanja” (str. 186-189), navodi neke od romskih običaja i vjerovanja, poput onih u duhove, ili u posebna mjesta i određene biljke poput raznih vrsta drveća. Slijedi prilog “Tradicionalne veštine i zanimanja Roma” (str. 190-192), koji opisuje korištenje magije kod Romkinja, posebno kao načina ozdravljenja i otklanjanja stra-

ha, ili za bacanje uroka. Zanimljivo je kako Acković navodi da je prva žena na Balkanu spaljena kao vještica u Zagrebu 1497. bila Romkinja. Autor u prilogu "Brak i bračni odnosi kod Roma" (str. 193-212) analizira ulogu braka kod Roma, primjećujući kako je to pitanje i dalje neistraženo. Unutar ovog priloga, Acković se osvrće na pitanje (nasilnog) pokrštavanja ili pravoslavizacije Roma nakon odlaska Osmanlija u devetnaestom stoljeću. U slijedećem prilogu "Oblici tradicionalnog samoorganizovanja Roma u Srbiji" (str. 213-223) navodi primjere organiziranja Roma u Beogradu s početka dvadesetog stoljeća. U romskom organiziranju posebno se ističe uloga romskog studenta prava Svetozara Simića koji je vodio organizaciju za opismenjivanje Roma i izdavač je prvih romskih novina "Romano Lil" u Srbiji. Acković u prilogima "Običaji i običajno pravo kod Roma" (str. 224-244) i "Tradicionalni romski običaji u Srbiji" (str. 245-251) analizira običaje poput pitanja odnosa prema krađi, pravu (uloga romskog suda), rođenju i krštenju djece, vjenčanju i braku i dr. U slijedeća dva priloga "Tradicionalni zanati i zanimanja u oblasti materijalne kulture" (str. 252-262) i "Nekadašnja najčešća zanimanja Romkinja" (str. 263) opisana su druga romska zanimanja poput kovaštva, kotlarstva, koritarstva, pletarstva, zanimanja povezanih s izradom kućanskih pomagala i prijevoza, te gatanja kod Romkinja. U prilogu "Tradicionalna romska odeća i obuća" (str. 264-272), autor analizira romsku odjeću i obuću, ističući mušku i žensku romsku narodnu nošnju i ukrase na njoj. U prilogu "Tradicionalni načini pripremanja hrane kod Roma" (str. 273-279), Acković opisuje odnos Roma prema hrani i pitanje njihove konzumacije strвина. U posljednjem prilogu "Tradicionalna prevozna sredstva i staništa Roma" (str. 280-292), autor analizira način stanovanja Roma.

U posljednjem, trećem, dijelu knjige, "Zaključna razmatranja" (str. 293-298), Acković ističe Rome kao narod vlastite kulture i identiteta, izgrađene u suočavanju s "istorijom i civilizacijom". Razumijevanje suvremenog položaja Roma gotovo je nemoguće bez cjelokupnog razumijevanja njihove povijesti, kulture i identiteta. Acković s pravom ukazuje kako je ono što Rome čini posebnima, njihova kultura i s njom povezani jezik, običaji i zanimanja. Njegovo djelo zasigurno može pridonijeti svakom znanstveniku u istraživanju te i dalje nedovoljno istražene tematike.

Danijel Vojak

Marijeta Rajković Iveta, *Česi u Jazveniku, Jednota, Daruvar, 2013.*, 128 str.

Knjiga Marijete Rajković Iveta *Česi u Jazveniku* jedna je u nevelikom nizu knjiga koje su se pojavile posljednjih nekoliko godina, a bave se etnološkim i kulturnoantropološkim, lingvističkim, demografskim te povijesnim istraživanjima nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Budući da statistički podaci popisa stanovništva ukazuju na kontinuirani trend pada broja pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj (s izuzetkom dviju od ukupno dvadeset i dvije, koliko im taj status priznaje i garantira Ustav Republike Hrvatske), te budući da se već poduze vrijeme govori o njihovoj ubrzanom asimilaciji, a napose zamiranju i nestanku njihove kulture, tradicije i identiteta, zanimljivo je upoznati se s poviješću, tradicijom, ali i suvremenim životom male češke zajednice u selu Jazvenik nedaleko Siska. Kako je, naime, rukopis knjige nastao prije desetak godina, uredništvo knjige, kao i sama autorica, osvrnuli su se na to što se eventualno promijenilo u proteklom razdoblju te ima li indicija koje upućuju da spomenuti trendovi i ne moraju nužno imati tijekom događanja kakav je u knjizi opisan.

S obzirom na to da se glavne teme koje su autoricu zanimale protežu u širokom rasponu (migracijska kretanja, prilagodba i gospodarsko situiranje na doseljenom području, društveni i

kulturni život, akulturacijski i asimilacijski procesi, promjene u tradicionalnom načinu života, transformacije individualnih i kolektivnog identiteta na lokalnoj i nacionalnoj razini i sl.), važno je napomenuti da je knjiga rezultat studijskoga istraživanja, pri čemu su korišteni relevantna literatura i izvori, no i terensko istraživanje metodom intervjua koje je autorica provela sa stanovnicima Jazvenika.

Polazište i cilj rada bili su istražiti kako se povijesne promjene na makrorazini odražavaju na mikrorazinu, dotično na kulturu i svakodnevicu te češke manjinske skupine. Stoga je autorica ponajprije prikazala migracijska kretanja. Prema povijesnim i statističkim podacima, kao i podacima iz osobnih i obiteljskih sjećanja, uspjela je rekonstruirati geografsko porijeklo migranata, to jest njihovo domicilno područje u Češkoj, rekonstruirati vrijeme i uzroke doseljavanja, kao i odrediti tipologiju migracija. Pri tome je ustvrdila da se radilo o nekoliko selidbenih valova, da je to bila ekonomska migracija, homogena i lančana. Uočila je također slučajeve remigracija kao i, doduše, rjeđe, ali ipak prisutne slučajeve povratka u Češku te njihove uzroke.

Potom je opisala organiziranost zajednice koja im je omogućila razvoj društvenoga i kulturnoga života, koji je pak zasigurno znatno utjecao na održanje brojnih kulturnih elemenata, kao što je, primjerice, materinji jezik.

Autorica se, također, zanimala za procese promjena nacionalnoga identiteta. Učinila je to analizom političkih, gospodarskih i spolnih/rodnih razlika, te ženidbenih veza. Iscrpnim terenskim istraživanjem kroz razgovore s kazivačima, pripadnicima češke zajednice, prikazala je proces promjena i njihove uzroke, a ukazala je i na sadašnje stanje, npr. slučaj dvojnih imena i kroatiziranih prezimena.

Uputila je na očuvanost pojedinih segmenata kulturnoga identiteta istraživane zajednice, prije svega na primjeru specifičnih godišnjih i životnih običaja. Ustvrdila je nadalje koje kulturne elemente Česi smatraju posebno "svojima", to jest distinktivnima u odnosu na druge narode, te prikazala jezično-govornu situaciju. Cijelo poglavlje posvetila je tradicionalnoj narodnoj nošnji (ženskoj, muškoj i dječjoj), u čijoj je ne/očuvanosti primijetila da je nekadašnje stvarno nošenje nošnji u kojima su doselili iz domicilnih područja postupno trpjelo prilagodbu okolišu u koji su se naselili. To je u konačnici rezultiralo napuštanjem te prakse, ali se značenje nošnje nakon toga počinje ostvarivati na simboličkoj razini. Nošnja danas svojim "životom" na sceni postaje sredstvo prezentacije i isticanja identiteta.

Istraživanje Čeha u Jazveniku Marijete Rajković Iveta ima najmanje dvije važne dimenzije. Jedna je znanstvena, pri čemu je primijenivši primjeren znanstveni aparat utvrdila razine i transformacije identiteta na više razina: individualnoj, kolektivnoj, lokalnoj, nacionalnoj, pa i međunarodnoj tijekom dvadesetog stoljeća. Utvrdila je zanimljiv fenomen višestrukosti identiteta. Utvrdila je da je usprkos svim promjenama u zadnjih stotinjak godina (prije svega političko-gospodarske prirode) koje su poticale asimilacijske procese, ta mala zajednica uspjela unutarnjim resursima ipak očuvati, održati, a s obzirom na različitost konteksta života, mijenjati, ali i razvijati svoj identitet. S druge strane, istraživačko iskustvo na terenu pokazalo joj je značenje osjećaja identiteta što ga pojedinci i kolektivi imaju, a koje se u ovom slučaju pokazalo: veliko. Tome u prilog ide i činjenica da je poticaj objavljivanju knjige došao iz redova same lokalne zajednice te, općenito, češke zajednice u Hrvatskoj. Budući da se radi o dvojezičnom (hrvatsko-češkom) izdanju, u promicanju identiteta Čeha u Hrvatskoj knjiga će doista puno doprinijeti. Napokon, bit će korisno štivo znanstvenicima koji se bave manjinskom problematikom.

Jadranka Grbić

Sandi Blagonić, *Od Vlaha do Hrvata. Austrijsko-mletačka politička dihotomija i etnodiferencijski procesi u Istri*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2013., 174 str.

Knjiga Sandija Blagonića *Od Vlaha do Hrvata. Austrijsko-mletačka politička dihotomija i etnodiferencijski procesi u Istri* iz 2013. godine još je jedna u nizu zanimljivih knjiga objavljenih u izdanju izdavačke kuće Jesenski i Turk. Autor o kompleksnim identifikacijskim procesima u Istri, koji su se zbivali i zbivaju se i danas, piše detaljno, argumentirano i jasno, ali istodobno čitko i zanimljivo.

Kolektivni identiteti u Istri bili su u prošlosti predmetom čuđenja i egzotiziranja brojnih putopisaca i etnografa, između ostalog i zbog kompleksnosti određivanja odnosa među pojedinim grupama. Koliko je teško strancu ustvrditi njihove odnose vidljivo je npr. iz Czoernigovog opisa, koji je, uz brojne druge, analizirala Lidija Nikočević. Autor u knjizi nastoji rasplesti taj identitet-ski čvor, posebice na onoj razini identiteta koju naziva subetničkom. Knjiga *Od Vlaha do Hrvata* organizirana je u niz tematskih poglavlja. Nakon uvodnog dijela, prvo je poglavlje posvećeno definiranju dugotrajne povijesne podjele Istre između Venecije i Austrije kao važnog momenta za konstruiranje istarskih identiteta, odnosno učinka te političke dihotomije na kreiranje tzv. banderijskih identiteta u Istri (prema konceptu *banderijska svijest* Miroslava Bertoše). Dihotomizirani banderijski identiteti Kraljevaca (podanika austrijskog kralja) i Benečana (podanika Venecije) temeljili su se na osjećaju pripadnosti političkim tvorevinama srednjega vijeka koje danas pripadaju prošlosti, ali su i dalje upisane u poneke općinske granice.

Drugo je poglavlje posvećeno Vlahima i Bezakima/Bezjacima, jednoj od najznačajnijih i dugotrajnijih identitetskih opreka u Istri. Analiza pokazuje da je razlika između starosjedilačkog (Bezjaci ili Bezaki) i novodoseljenog (Vlahi) slavenskog stanovništva važna, komplicirana i nikada jednoznačna. Autor prati etimologije etnonima, povijest doseljavanja pojedinih grupa, pokušava odrediti područja Vlaha ili Bezaka te njihove međusobne granice. Te granice najčešće prate austrijsko-mletačku granicu, ali uz određena odstupanja, koja zahtijevaju daljnju analizu koju autor i donosi (primjer Tinjanštine, str. 22). Ponekad u razgraničenjima na površinu isplivaju drugi subetnički identiteti, poput onih Labinjana ili Sutivančana. To potvrđuje činjenicu da je lokalna razina identiteta ponekad naprosto važnija te da binarne opozicije mogu imati više smjerova (ovisno o tome tko imenuje). Važnu ulogu u razlikovanju Vlaha i Bezaka/Bezjaka imali su i/ili imaju markeri identiteta. Neki od tih markera još su uvijek aktualni, poput govora ("Bezaki govore 'ja', mi 'da'", str. 32), a drugi pak žive samo u povijesnim izvorima ili fundusima muzeja (poput tradicijske odjeće), često neprepoznati i od samih stručnjaka (poput bijele kapice od konca čije se nošenje pripisivalo Fučkima (str. 100-101), a danas ju je u reprezentacijama "potisnula" smeđa suknena kapica). Stereotipne predodžbe o mentalitetu i ponašanju također su važan marker identiteta, pa su tako Vlahi u većini opisa agresivniji i lukaviji, gotovo razbojničkog karaktera, a Bezaki/Bezjaci mirniji i lakovjerniji.

U trećem poglavlju autor razmatra utjecaj austrijsko-mletačke granice na kreiranje brojnih subetničkih identiteta na području Bužeštine i sjeverne Pazinštine poput onih Bazgona, Fučki, Bezjaka te analizira njihove međusobne odnose, koji se čine još zamršenijima kad se uključi i jezični element (kajkavsko-čakavski prijelazni dijalekt, prema Ribarić 2002: 30).

U četvrtom poglavlju autor objašnjava kako je naziv Čić od naziva za vlaško, neslavensko stanovništvo postao ne samo naziv za cjelokupnu visoravan već i za sve njezine stanovnike. Ali ni ovdje situacija nije posve jednoznačna – naime, naziv Čić se koristi u širem smislu za sve stanovnike Čićarije, ali u užem smislu i za govornike istrorumunjskog idioma iz Žejana (što je prema mišljenju autora donekle krivo jer se, izuzev Žejana, većina ostalih sela u kojima se taj idiom koristi/o uopće ne nalazi na Čićariji). Evidentno je da Čić može, ovisno o kontekstu, imati dva posve različita značenja.

Kako je teško s kirurškom preciznošću pisati o subetničkim identitetima pokazuje nam autor u sljedećem poglavlju posvećenom analizi mogućih načina na koje dolazi do grešaka koje se onda nekritički prenose dalje u literaturi. Tako, na primjer, autor uspješno razrješava i logički objašnjava način na koji je do greške došlo (ili moglo doći) kada su u Bezjake svrstani tzv. kajkavski Bezjaci s područja općina Oprtalj, Draguč, Sv. Petar u Šumi i okolice Pazina, a taj se podatak onda nastavio (uz dorade) provlačiti kroz literaturu (str. 108-111). Kako pak "situacija na terenu" može lako zavesti odlično pokazuje primjer "smještanja" Bazgona. Sugovornik iz sela Kras smješta ih na Humščinu, ali ne i u Ročko Polje "jer je to Roč". S druge strane, sugovornik iz Ročkog Polja Bazgone smješta u Ročko Polje, dok, prema njegovom mišljenju, stanovnici Krasa nisu Bazgona, "jer su oni Humljani" (str. 90-91).

Teško je razmrsiti mrežu različitih izvora iz prošlosti, odrediti njihovu točnost i relevantnost te ih onda usporediti s postojećim podacima prikupljenim u okviru kontekstualno izmijenjenih suvremenih terenskih istraživanja. Ali autor svemu tome pristupa oprezno, imajući na umu tezu Emila Heršaka da se razgovor o etnicitetima u prošlosti uvijek kreće na terenu hipoteza (str. 9).

Kada se na cijelu tu kompleksnu identitetsku "zbrku" sredinom devetnaestog stoljeća nadograđi i proces nacionalnog preporoda, kojemu autor duhovito daje ulogu princa čiji je zadatak da probudi usnulu Trnoružicu (koja bi u ovom slučaju trebala simbolizirati nacionalnu svijest Istrana), situacija se dodatno komplicira. Pogotovo što kod buđenja nacionalne svijesti treba voditi računa, kako kaže Dunja Rihtman-Auguštin, a autor naglašava, da uvijek postoji mogućnost da se "nacionalna integracija dogodila u kulturi gospode", a da je drugi, seoski dio Trnoružice nastavio spavati, odnosno identificirati se po svome. Sličan se zaključak možda može primijeniti i na konstruiranje regionalnog identiteta u Istri nakon 1990-ih, a autor toj problematici posvećuje dio zadnjeg poglavlja u kojem konstatira kako su procesi modernizacije doveli do gubitka važnosti subetničkih identiteta, ali i do njihove transformacije. Naime istarski subetnički identiteti našli su svoje mjesto i u suvremenoj politici, pa makar i krivo imenovani (str. 143). Posebice je zanimljiva uporaba svih istarskih identiteta u konstruiranju, po mojem mišljenju, glavnog istarskog brenda (ma kakav boškarin ili tartufl!) – istarskog regionalnog identiteta. Mišljenja sam da je istarski regionalni identitet svojevrsni rezultat kombinacije onoga što Manuel Castells naziva identitetom otpora i projektnim identitetom. Taj projektni identitet Blagonić na samom kraju knjige također dekonstruira, analizirajući elaborat "Istrijanstvo kao kolektivni plurikulturalni identitet" (čiju svrhu ne navodi, ali elaborat je dan na čitanje znanstvenim, političkim i kulturnim krugovima u Istri sredinom 1990-ih) i njegovo oslanjanje na multikulturalizam i plurietničnost. Ukazujući na manipuliranje subetničkim identitetima prema političkim potrebama Blagonić nije nimalo blag u kritici dvostrukih pravila koja iščitava u navedenom elaboratu.

Iako se možda čini da je fenomen subetničkih istarskih identiteta dobro poznat svima ili barem svima iz Istre, smatram da je autor u pravu kad naglašava da se ipak radi o pojavi koja nije dovoljno dobro poznata niti u samoj Istri, a pogotovo ne u svim detaljima koje autor donosi. To se vidi iz pitanja novinara: "Di si molim te, našao Bezjake na sjeveru?" (str. 110). Stoga ova knjiga uistinu može poslužiti kao vodič za razumijevanje nastanka subetničkih kolektivnih identiteta te njihovo zemljopisno i vremensko smještanje na karti Istre. Autor prati transformaciju tih identiteta kroz povijest do sadašnjosti, koristeći pritom dostupne pisane izvore (uključivo i književnost), ali tako da čitatelja ne zamara ni u jednom trenutku. Brojni iskazi ili osobne priče, pa čak i pjesme, također ne opterećuju tekst već prate autorovu argumentaciju. Autor propitkuje i ulogu pojedinih istarskih književnika u petrifikaciji stereotipa koji prate većinu kolektivnih identiteta, ali zaključuje da je vjerojatnije da su ti stereotipi ušli u književna djela zbog svoje važnosti, a ne obratno.

Od sugovornika u istraživanju saznajemo puno o stereotipnom načinu reprezentacije tih identiteta nekad i danas, ali autor uvijek donosi i objašnjenja koja nisu u skladu s prevladavajućim stereotipom (vidi str. 47, vezano uz tzv. vlašku agresivnost). Ova knjiga i sve u njoj uistinu potvrđuju stav Waltera Lippmanna, koji je 1922. godine u knjizi *Public Opinion* prvi upotrijebio

riječ stereotip u suvremenom značenju, da je: “potreba za ekonomiziranjem pažnje (...) toliko neizbježna, da bi napuštanje svih stereotipa zbog potpuno nevinog pristupa iskustvu osiromašilo ljudski život”. Knjiga je odlično štivo za svakoga tko se bavi Istrom ili je naprosto voli.

Olga Orlić

Ivona Orlić, *Istra kroz tri generacije. Između svakodnevne konstrukcije identiteta i turističkog proizvoda, Etnografski muzej Istre / Museo etnografico dell'Istria, Pazin, 2013., 235 str.*

Knjigu *Istra kroz tri generacije: između svakodnevne konstrukcije identiteta i turističkog proizvoda* autorica Ivona Orlić započinje objašnjavanjem motivacije za odabir teme. Osim znanstvenih ističe osobne, gotovo intimne poticaje povezane s vlastitim osjećajem identiteta, privrženosti zavičaju koji joj je i mjesto življenja, pro/življenim iskustvom i profesijom (autorica je pedagoginja i etnologinja). U predgovoru postavlja niz pitanja koja se koncentriraju oko glavnog interesa: promjene odnosa prema turistima u proteklih pola stoljeća, promjena navika i načina življenja rezidentnoga stanovništva, promjene u identifikacijskim strategijama i praksama na različitim razinama, a osobito regionalnoj. Odgovore je tražila kroz višegodišnja znanstvena istraživanja koja su u konačnici završila izradom doktorske disertacije. Knjiga zapravo i jest verzija disertacije, ali znatno skraćena, donekle izmijenjena i prilagođena za objavljivanje. Podijeljena je na pet velikih cjelina. U uvodnoj autorica razlaže zadatke i ciljeve istraživanja te, oslanjajući se na relevantnu literaturu i izvore, objašnjava “kako sam i što istraživala”, odnosno upućuje čitatelja u metodološki okvir. Teorijska ishodišta iscrpno je razradila u poglavljima o identitetu (etničkom, regionalnom, kulturnom, turističkom) i turizmu (turist i turizmi: masovni, suvremeni ili novi, regionalni, odnos tradicije i turizma, autentičnost, antropologija turizma, posljedice turizma). Prezentaciju i analizu istraživanja razradila je u potpoglavljima o stanovanju, odgojnim obiteljskim vrijednostima, jeziku/lokalnim idiomima, glazbi i plesu te prehrani.

Razvidno je da je riječ o istraživanju promjena koje su zahvatile Istru u zadnjih pet desetljeća, ili kako to autorica kaže: “u novom poglavlju u istarskoj povijesti”, i posljedica koje su te promjene imale na regionalni istarski identitet. S obzirom na to da je središnja tema problematika turizma s pozicija posebne znanstvene discipline – antropologije turizma, autorica se fokusirala na promjene koje je turizam donio domicilnom stanovništvu na razini cjelokupnoga načina života s posebnim naglaskom na navedene segmente. Istraživanje je smjestila u široki društveni i politički kontekst, budući da Istru u tom novom povijesnom poglavlju nisu zahvatile samo ekonomske promjene koje su se događale usporedno s razvojem turizma, nego i velike društvene i političke promjene. Tako su, primjerice, raspad Jugoslavije, državno osamostaljenje Hrvatske i jačanje regionalizma, pri čemu je značajnu ulogu odigrala istarska regionalna politička stranka, utjecali na pomake u identifikacijskim procesima i praksama. Sve je to u ovoj knjizi uzeto u obzir ne bi li se dokućilo: “kako se izmijenjena ili neizmijenjena svakodnevica Istre koristi i promovira u turističke svrhe kada se turizam želi naslanjati na regionalni istarski identitet?”. Da bi dobila odgovore koji iz istraživačke namjere proizlaze te da bi se oni ispravno interpretirali autorica je istraživanju pristupila interdisciplinarno. Konzultirala je, naime, relevantnu literaturu iz više znanosti i znanstvenih disciplina (dakako i druge izvore, što se vidi iz istraživanja samoga, ali i iz impozantnoga popisa literature). Terenski dio istraživanja obavila je nizom intervjua s pripadnicima triju generacija istarskih obitelji (no, pretežno se radi o području Poreštine). Metodološki, bio je to

zahtjevan posao, jer je autorica istodobno bila insajder i autsajder. Pa ipak, uz respektabilno veliku dozu subjektivnosti (ali tko bi zamjerio?), zaključci su impresivni. Naime, utvrđeno je činjenično stanje, odnosno promjene koje su se dogodile u navedenim sferama življenja: od stanovanja koje je pretrpjelo velike promjene, ne samo u pogledu potrebe za komforom, jer stambeni prostor osim što je ostao dom, postao je i izvor prihoda u turističkoj sezoni, do jezika / lokalnih govora, te glazbe, plesa i prehrane koji su za potrebe turističkoga tržišta prihvatili tradicijska obilježja i čak ih ponovno popularizirali, do promjena na razini obiteljskih vrijednosti i odnosa u obitelji, npr. promjena uloge oca u odgoju djece ili pak ponovno uvažavanje zajedničkog obiteljskog rada kroz ruralni turizam. Utvrđeno je, također, kako su dotična tradicijska obilježja inkorporirana u turističku ponudu i kako promoviraju regionalni istarski identitet. U tome smislu, a temeljem autoričinoga promišljanja o korelaciji izvornosti, autentičnosti i identiteta zaključuje se o podjednakoj važnosti kolektivnoga i individualnoga poimanja autentičnosti i identiteta. Autentičnost se, naime, pokazala kao istovremeno tradicijsko i suvremeno obilježje identiteta, ali i kao odraz spleta osobnih slika tradicijskih vrijednosti uklopljenih u isto tako osobnu autentičnu sadašnjost.

Rezultatima svoga rada autorica je postigla uspjeh na više razina. Jedna je znanstvena, jer istraživanjem potvrđuje ispravnost modernističkih teorija o interakciji pojedinaca kao ključu svih procesa konstrukcije realnosti. Nadalje, pokazala je da tradicija, karakteristična za Istru, "pečati kontekst vremenski... obiteljski... i predmetni". Uvažavanjem postavki antropologije turizma dokazala je ispravnost razmišljanja o izvornosti, autentičnosti i istinitosti i njihovoga značenja u interpretaciji autentičnosti u turizmu te da je iskrenost ključ autentičnosti i kvalitetnoga etničkog, regionalnog ili bilo kojega drugog oblika turizma, ali i identiteta. Ukazala je, također, na važnost etnoloških istraživanja u realizaciji turističkoga sadržaja koji se temelji na tradiciji.

S druge strane, ova knjiga jest znanstveno djelo, ali je pisana tečno i čitljivo, stoga će čitateljsku publiku naći i u akademskoj zajednici i izvan nje. Osobito mislim da će biti korisna kulturnim i turističkim radnicima u kreiranju njihovih projekata koji bi, dakako, trebali biti dio strategije razvoja Istre.

Jadranka Grbić

Lidija Nikočević, *Zvončari i njihovi odjeci*, Naklada Kvarner, Institut za etnologiju i folkloristiku i Etnografski muzej Istre / Museo etnografico dell'Istria, Novi Vinodolski, Zagreb, Pazin/Pisino, 2014., 377 str.

Ako ste ikada imali priliku susresti zvončare, zasigurno ih se dobro sjećate. Njihova se slika, zajedno sa zvukom, bukom koja je prati, utisne duboko u pamćenje. Budući da njihova pojava potiče veliko zanimanje, za očekivati je da će slično biti i s knjigom *Zvončari i njihovi odjeci* koja će svoju publiku zasigurno naći među zvončarima (neki će se u njoj i prepoznati) i ljubiteljima tradicijskih tema, dok će struku privući specifična tema, ali i način provođenja istraživanja, gusti opis i čitanje između redaka.

Na visoko profesionalnoj razini autorica prezentira hrvatski pokladni običaj uvršen na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, kao i njegov put od statusa lokalnog, do nacionalnog, a zatim i svjetskog nematerijalnog kulturnog dobra.

Zvončari Lidije Nikočević plod su tridesetogodišnjeg istraživanja višeznačnog fenomena koji autorica analizira i interpretira iz različitih perspektiva, pa gotovo da nema *zvončarske* teme koju nije dotaknula, opisala i istražila.

Knjiga je sadržajno podjeljena u nekoliko poglavlja. Uvodno prezentira istraživačku poziciju autorice, središnje je posvećeno zvončarima i njihovim (prostornim, vremenskim i organizacijskim) manifestacijama, dok se u poglavlju naslovljenom “Prema globalnom” analiziraju zvončari u kontekstu suvremenosti. Slijedi prikaz izvora i ranijih istraživanja. Na kraju se provjeravaju teorijska polazišta i predstavlja pozamašna bibliografija.

Promišljajući o svojoj istraživačkoj poziciji u odnosu na sam običaj, autorica predstavlja osobnu priču i iskustvo “od *male z rucakon* do članice povjerenstva za nematerijalnu kulturu”, koje svjedoči o prijelazu iz autsajderske uloge (“nije uvijek bilo ugodno”) na početku etnološke karijere 1983. godine u insajdersku ulogu i aktivnu participaciju u samom običaju, kao i o autoričinom doprinosu u postizanju posebnog statusa zvončara kao nacionalnog nematerijalnog kulturnog dobra (2007.) i njihovog upisa na UNESCO-ovu listu (2009.).

O percepciji autorice, njezine uloge i mjesta među zvončarima (nekad i danas) iskreno govori jedan od njih: “Čuda si za nas storila. Spočetka te nismo baš dobro prijeli, misleli smo – ka je ta sada? Ja sačega si provala z nami i grdo i dobro, ali sad si kako naša, ni kuće ka te ne pozna. Sakamo moreš prit i si znaju ka si” (str. 20).

Od prvog studentskog istraživanja zvončara i upitnika s fiksnim pitanjima, autorica je prešla na intervjue i neformalne razgovore kojima pripisuje dobivanje najvažnijih podataka. Većinu intervjua napravila je od 2010. do 2012. godine. Prikupljene podatke povezala je s postojećom građom prethodnih (ne samo osobnih) istraživanja specifične teme, a sinkronijsko i dijakronijsko istraživanje zvončara srasli su u skladnu cjelinu. Primijenjena metoda aktivne participacije (i istraživačka pozicija promatrača sudionika) interaktivna je, kreativna, selektivna i interpretativna. Rezultirala je gustim opisom, uključujući više raznih stavova i mišljenja unutar lokalne sredine (obuhvaćajući i druge, a ne samo zvončare). Težeći i ostvarujući multivokalnost i multilokalnost, odražava se višestruka stvarnost same pojave.

Zahvaljujući dugogodišnjem “životu s temom”, čvrstoj teorijskoj podlozi i ostvarenoj bliskosti sa zvončarima kao nositeljima tog običaja, autorica kompetentno analizira i interpretira specifičnu tradicijsku pokladnu praksu, kao i društveni i kulturni kontekst u kojem ona živi transformirajući se i dobivajući suvremena značenja koja reflektiraju specifični lokalni identitet, ali i determinirajući društveni, kulturni, ekonomski i politički kontekst.

Inicijalni interes za zvončare kao običaj, za njegovu morfologiju, značenje dijelova opreme i postupaka magijskog ishodišta s vremenom se proširio na sve razine. Autorica je uvidjela, a zatim pratila i istraživala, sve veću kompleksnost te običajne prakse, umnožavanje značenja i funkcije zvončara Kastavštine, predstavljajući nam kao rezultat ovu opsežnu, proživljenu i dobro strukturiranu studiju. Istraživanjem zvončara željela je odgovoriti na brojna pitanja. Uz osnovno pitanje: “Zašto su se neki pokladni običaji zadržali do danas, a neki drugi ne?”, autoricu je zanimalo i što se događa (na individualnoj i na grupnoj razini) “kad muškarci stave na sebe ovčju kožu i zvona”? Zašto se ujednačena funkcija običaja na širem području Kastva s vremenom izgubila, usklađujući se s individualnim potrebama manjih lokalnih zajednica? Zašto nastaju nove grupe i raste popularnost zvončara i što se mijenja s UNESCO-ovim priznanjem? Rad se dotiče i brojnih binarnih opozicija kroz koje se pojava može promatrati, od standardnih opozicijskih parova: muško-žensko, staro-mlado, mi-drugi (domaći-*prišlići*), ruralno-urbano, nekad-sad, do nešto rjeđe proučavane opozicije sklad-sukob. Upravo sukobi, animoziteti i konflikti (bilo oni intimni, unutar grupe, ili javni, između grupa i prema vlasti) karakteriziraju zvončarske grupe, no ipak se uočava suvremena tendencija njihovog ublažavanja. Danas je važno ostaviti dobar dojam. Tome su pridonijela gostovanjanja, ali i stečena svijest o predstavljanju kulturnog dobra. Unutrašnji konflikti nastoje se ublažiti kako bi grupa prema van djelovala jedinstveno i složno, prezentirajući svoj lokalni identitet kao simboličku konstrukciju kojom se revalorizira i idealizira konkretni lokalni običaj, ali i tradicija uopće, distancirajući se od drugih (sličnih grupa) na temelju brojnih binarnih opozicija.

Središnji dio rada posvećen je samom običaju i njegovim nositeljima, a obuhvaća oblik, tijelo, vrijeme, teritorij i organizaciju zvončara kao muške pokladne skupine. Oblik se predstavlja

kroz tipove zvončarskih skupina, specifičnu opremu (zvona, maske, oglavlja, ovčju kožu, *baltu* i odjeću), pojedine grupe i njihove ophode. Autorica je obuhvatila sve postojeće zvončarske grupe (njih petnaestak), bez obzira na duljinu njihova postojanja, a nije zanemarila ni one nekadašnje. Razradila je tipologiju zvončarskih grupa na temelju njihovog izgleda i ophoda, a donekle i prema njihovoj geografskoj lociranosti.

Biti zvončar znači pripadati svojevrstnoj elitnoj grupi koja ističe i promiče lokalni kulturni identitet i čuva njegov dignitet i vrijednosti. Neke grupe to doživljavaju jako intimno, ograničavajući svoju aktivnost i ophode na domaći teren, dok druge gostovanjima šire svijest o svome postojanju.

Tijelo i njegove manifestacije analiziraju se u kontekstu odnosa pojedinca i društva, a posebno se razmatraju teme poput naravi, krvi i srodstva, snage, stila, discipline i ushita. Proučeno je i rivalstvo unutar grupe, žestina koja karakterizira zvončare, kao i naglašena seksualnost, a nije zanemaren ni drugi spol koji u samom običaju ne sudjeluje, osim u pripremnoj fazi. Analizirana je ženska perspektiva, ideja inverzije spolova, kao i (muški, ženski i zajednički) prostori društvenosti, te mjesto i uloga hrane i pića. Vrijeme kao posebno analizirana tema obuhvaća vrijeme pusta, njegov početak i kraj, primijećenu tendenciju produživanja pusnog razdoblja i junačka vremena (od Turaka do Domovinskog rata). Vrijeme je bitna odrednica u kontekstu nastanka zvončara, odnosno pojedinih zvončarskih grupa, a služi i za distinkciju i uspostavljanje hijerarhije između starih i novih grupa, odnosno starih i mladih zvončara. *Teritorij* predstavlja zvončare kroz kategoriju prostora, odnosno mikroprostore Kastavšine kao zvončarska područja s posebnim lokalnim identitetom, a utvrđuje se njihova specifična funkcija "mentalnog *mapiranja* Kastavšine". Analizira se snaga stare granice pri uspostavljanju novih odnosa, istražuje se vječni antagonizam ruralnog i urbanog, propituje se odnos prema novom stanovništvu, utjecaj gostovanja u drugim mjestima na zvončare, predstavljanje njihovog kraja i identiteta koji odražava i novu zavičajnost primjetnu kroz upotrebu čakavskog govora, plesanja *potresuljke* i općenito afirmativnog percipiranja tradicija. Organizacija zvončara obuhvaća njihove grupe i formalne udruge čiji nastanak i postojanje nalaže državni administrativni aparat kako bi se njihov rad uskladio sa zakonskim regulativama.

Autorica predstavlja zvončare i u globalnom kontekstu, te u kontekstu baštine shvaćene kao novi, suvremeni način kulturnog stvaralaštva ukorijenjen u prošlosti. Analizirane su i interpretirane pojave retradikalizacije, "izuma" tradicije, prikazivanja običaja na (karnevalskoj i turističkoj) "sceni", uloga medija i proces baštinfikacije (kao institucionalizacije), dakle suvremeni konteksti, funkcije i značenja zvončara. Njihovo otkrivanje i interpretiranje savršeno se uklapa u opći, globalni trend zanimanja za lokalno i zavičajno, to jest autohtono i autentično, pa su se zvončari i u ovom smislu pokazali kao izuzetno plodna tema za proučavanje.

Na kraju slijedi prikaz izvora i ranijih istraživanja. Istraživački pristup iznutra dao je prednost autoričinoj obilnoj osobnoj građi, ali nisu zanemareni ni brojni drugi izvori, stručna literatura: rukopisna građa i objavljeni radovi (posebno djelatnika Instituta za etnologiju i folkloristiku), tiskovine i drugi mediji: filmovi, foto dokumentacija (velikim dijelom autoričine fotografije) i internet. Svi su ovi izvori podrobno analizirani i interpretirani ušli u korpus knjige koja završava provjerom teorijskih polazišta na primjeru zvončara. Autorica promišlja o utjecaju drugih znanstvenika (Van Gennep, Turner, Geertz, Foucalut, Marcus, Rodman, Eriksen) na njeno istraživanje i zaključuje da se zvončarima kao slojevitom fenomenu, može pristupiti s različitih stajališta, koristeći različite metode i provjeravajući različite teorije.

Zvončari su višeznačan fenomen, stara (magijska) i nova (društvena) značenja međusobno se isprepliću, neka se gube, a nova nastaju. Fokus interesa istraživanja pomaknuo se s magijskih na suvremene teme. Istražuju se transformacije koje prate zvončare (kao živi običaj), a uzrokuju ih društvena i politička situacija, dominantne vrijednosti lokalne zajednice, proučavaju se nova značenja kao i strukturiranje novih međusobnih odnosa mjesta i mikrokulturnih oblasti, koji su često konkurentne prirode. Zvončari imaju naglašenu kohezivnu funkciju unutar zajednice, pa se svake

godine, tijekom pusta, lokalne zajednice okreću same sebi i jačaju unutarnje veze. Istovremeno preispituju i uređuju odnose sa susjedima, novodoseljenim stanovništvom i vlasti.

Zadivljujuća duljina trajanja istraživanja i dokumentiranja zvončara dovela je do sveobuhvatnog djela koje iscrpno predstavlja izuzetan primjer hrvatske *etnologije kod kuće* i svepožimajućeg terena koje mijenja sve sudionike istraživanja, podjednako istraživača kao i pojave i osobe koje istražuje. Posebnu kvalitetu i važnost ove knjige predstavlja zaokruženost teme, suvremeni pristup, proučavanje značaja i funkcija zvončarskog fenomena primjenom analize na različitim razinama: osobnoj, na razini lokalne zajednice, šireg zavičaja i globalnog društva.

Knjiga može biti korisna i inspirativna različitoj (više ili manje stručnoj) publici, može se koristiti u didaktičke svrhe, a zasigurno će poslužiti kao polazište i/ili inspiracija za neka nova istraživanja, ne isključujući druge teme.

Zrinka Režić Tolj

Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi, Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić, ur., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2013., 467 str.

Zbornik *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, nastao pod uredništvom Marijane Hameršak, Ive Pleše i Ana-Marije Vukušić, sadrži četrnaest prethodno objavljenih tekstova koji se bave pitanjima nematerijalne kulture/baštine i UNESCO-ove politike te njima pridodan urednički uvodnik. Originalno su tekstovi objavljeni u posljednjih deset godina te tako pružaju uvid u recentne diskusije kojima smo svjedoci, a pojedini su istodobno već uvelike zaslužili svoje mjesto u popisima bibliografskih jedinica drugih autora i postali svojevrsna obavezna lektira za one koje zanima baština. Okupljeni na jednom mjestu u hrvatskom prijevodu (pri čemu su urednice čitateljima olakšale probijanje kroz sintagme na engleskom jeziku s kojeg su tekstovi prevedeni i time, vjerujem, postavile referentni okvir za buduće prijevode i pozivanja na UNESCO-ove dokumente) radovi domaćoj publici približavaju razvoj i današnje stanje UNESCO-ovih nastojanja povezanih s nematerijalnom kulturom/baštinom. Zahvaljujući tekstovima domaćih autora čitatelji, pak, mogu vidjeti kako su strategije zacrtane u svjetskim okvirima zaživjele na domaćem baštinskom tlu.

Zbornik otvara uvodni tekst urednica Marijane Hameršak i Ive Pleše koji svjedoči o poticajima za okupljanje radova sažetima u lik "uznemirujućih nuspojava" UNESCO-ovih projekata (str. 9) te umješta zanimanje za UNESCO-ove politike nematerijalne baštine u okvire domaće etnologije i folkloristike. Tekst Valdimara Tr. Hafsteina koji slijedi podsjeća na performativnu snagu kategorije baštine i na upotrebu baštine za mobilizaciju ljudi i resursa, govori o režimu vlasništva kojim se kultura definira kao imovina te pokazuje kako je zajednica temeljna nematerijalna baština koju UNESCO-ova *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* želi zaštititi. Barbara Kirshenblatt-Gimblett progovara o tome kako se baština stvara metakulturnim postupcima, odnosno kako metakulturni artefakti, poput lista baštine ili festivala na kojima se ona predstavlja, materijaliziraju pojam globalnog kulturnog dobra. Tekstovi koji slijede opisuju pojedinačne nacionalne/regionalne/lokalne baštinske putove i slijepe ulice, na temelju kojih donose dalekosežnije zaključke o akterima i procesima stvaranja baštine. Walter Leimgruber pokazuje implementaciju UNESCO-ovih namjera u švicarskom kontekstu. Markus Tauschek razmatra postupke pravne regulative karnevala u Bincheu, dok Chiara Bortolotto promišlja diskurs vlasništva koji se ne

stvara na pravnoj razini, kao što je to slučaj u prethodnom tekstu, već na simboličkoj, pri čemu se teritorijalnošću i materijaliziranjem nematerijalnoga zauzdava diskurs o baštini. Nino Tsitsishvili, osvrćući se na primjer Gruzije, upozorava kako se UNESCO-ove politike mogu upregnuti u hegemonijski diskurs kojim etnička i kulturna većina legitimira svoje djelovanje i zatamljuje raznolikost, dok Amy Mountcastle, polazeći od primjera Tibeta, na sličan način pokazuje, kako kaže, cinično iskorištavanje svjetskih programa baštine radi provođenja dominacije i pokoravanja. Dorothy Noyes, služeći se svojim uvidima u društvene dinamike u Bergi, problematizira pojam zajednice i upozorava na opasnosti koje esencijalizirajući diskurs o zajednicama sa sobom nosi. Autori triju tekstova koji slijede domaći su znanstvenici koji su svojim stručnim angažmanom i kritičkim osvrtom iz prve ruke (po)pratili domaće baštinske poteze, uspjehe i nedoumice, istovremeno ih ulazeći u šire rasprave o pojedinim konceptima bitnima za UNESCO-ova nastojanja. Tako Naila Ceribašić izdvaja nekoliko važnih momenata: pitanje autoriteta i odgovornosti zajednica, konceptualizaciju tradicije te proces brendiranja kao vidljiv rezultat ulaska na liste. Tvrtko Zebec upozna je nas među ostalim s nastojanjima hrvatskih stručnjaka povezanim s nematerijalnom kulturom, iskustveno progovara o neoperativnosti teorijskih rasprava, problemima terminologije i prijevoda koji mogu dovesti do kratkih spojeva i nerazumijevanja te podvlači odgovornost stručnjaka. Taj domaći sklop tekstova zatvara rad Lidije Nikočević koji oslikava ponekad i vrlo zategnute rasprave i sukobe koje je opis zvončara iz Kastavštine na UNESCO-ovu listu potaknuo i/ili ojačao, a u kojima je i sama autorica imala višestruke uloge. Zajednička tema triju tekstova zadnjeg dijela zbornika jest pitanje vlasništva. Regina Bendix u svome radu ističe nedovoljnu preciznost zadatka brige za baštinu nakon što ona dospje na neku od lista – autorica se pita tko je zadužen, čija je odgovornost i čija su prava vezana uz vlasništvo nad baštinom. Michael F. Brown, razlažući problematiku vlasništva i kulturnog prisvajanja, na kraju svoga rada upozorava na potencijalnu nesvršishodnost pravne regulative ako ona u konačnici ne učini ništa bitno za najranjivija društva. Koristeći primjer indijanskih maskota na sveučilištima u Sjedinjenim Američkim Državama koje iščitava kao hibridne produkte, Naomi Mezey pokazuje kako popularna logika vlasništva nad kulturnim dobrom stavlja znak jednakosti između određene skupine ljudi i kulture čime se proizvodi dojam da su one koherentne i podudarne, što autorica vidi kao problematično i potencijalno štetno.

Brojni se podudarni motivi javljaju u više tekstova koji, s jedne strane, daju udžbenički uvid u nastanak i razvoj UNESCO-ovih programa (te zbornik stoga vidim dijelom obvezatne studentske literature), dok s druge pružaju izvrsnu sliku kompleksnosti pitanja koje su ti programi donijeli sa sobom, čime u nastavku svoje udžbeničke i šire uloge mogu poslužiti kao provocirajući tekstovi za raspravu. Etnografski bogat podacima odozdo, to jest iz onih zajednica koje UNESCO stavlja u svoje središte, u onim trenucima kada autori opisuju nastojanja, dileme, uspjehe i sukobe oko baštine te kritički naoštren u onim situacijama u kojima se pokazuje da su implementacije UNESCO-ovih politika donijele nove sukobe ili pojačale stare – ovaj zbornik stoga pruža izuzetnu i neizostavnu polaznu točku za stručnjake kojima je baština u opisu posla, za entuzijaste kojima baština zaokuplja njihovo slobodno vrijeme, za znanstvenike kojima će baština poslužiti kao ulaz u razmatranja dinamičnosti kulture i složenosti društvenih odnosa te, vjerujem, i za one koje pitanja baštine zanimaju zbog toga što svoju baštinu žele vidjeti na nekom od popisa. Radovi zbornika pretresaju ključne riječi UNESCO-ovih dokumenata i pitanja koja UNESCO-ov program za sobom poteže: kultura, nematerijalnost, tradicija, baština, zajednica, lista, vlasništvo, kulturno dobro, pravo i odgovornost, ideologija, moć itd. Zbornik u cjelini tako preispituje brojne procese, mišljene strategije te nepredviđene stranputice i ambivalentnosti UNESCO-ovog globalnog programa, potpomoćnog velikim administrativnim aparatom i pravilima te razgrananoj i bezbrojnoj rukavci nacionalnih, lokalnih, individualnih iščitavanja: cjepkanje kulture na odvojive elemente koji će se upisati na listu; standardi koje ti elementi moraju dostići da bi njihova nominacija uspješno završila; prestiž, kompetitivnost i hijerarhija unutar država i na međunarodnom

planu među državama; definiranja (granica) zajednica koje UNESCO postavlja u središte (a koje nastaju pregovaranjima i prestrojavanjima koja se olako prevede te se zajednice nasuprot tome promatra kao unaprijed dane i postojane); potencijalna trenja između autoriteta zajednica, s jedne strane, te nacionalnih popisa i zadnje riječi države, s druge strane, s obzirom na činjenicu da baština da bi dospjela na međunarodnu pozornicu mora proći kroz državne kanale; preispisivanja baštine na njezinu putu od lokalno/nacionalno prepoznate do zajedničke svjetske baštine.

Odluku urednica da krenu u pothvat izbora i prijevoda tekstova vidim iznimno vrijednom već i zbog toga što je zbornik na jednom mjestu okupio radove koji su postali nezaobilaznim temeljcima u znanstvenim raspravama, a svojim obimnim bibliografijama bogato šire popise zanimljivih referenci. No, njihovu odluku smatram bitnom i zbog još jednog razloga: u trenucima u kojima baština čini jednu od legitimacija i atributa discipline (baš kao što su to, da se poslužim paralelom koju urednice povlače u uvodnom tekstu, dugo vremena činile, i još uvijek čine, folklorne smotre) te nišu u koju i sami (ponekad) gledamo s nadom da će nam osigurati istraživačke projekte i radna mjesta, zbornik pokazuje da se uloga stručnjaka, školovanih etnologa i kulturnih antropologa i znanstvenika srodnih disciplina, nikako ne zaustavlja na ispomoci u pisanjima opisa kulturnih elemenata i njihovim nominacijama za nacionalne i međunarodne liste. Naime, svojim detaljnim istraživanjima i interpretacijama, svojom kritičkom oštricom koja će pretesti slavljeničke govore o baštini, svojim analizama koje će zagrepsti ispod usuglašanih finalnih dokumenata i pogledati u zakutke sjednica na kojima se odlučuje o sadržaju lista i modalitetima baštine, svojim pažljivim govorom o baštini koji neće zapadati u neargumentirane napade ili obrane UNESCO-ova djelovanja, svojim senzibilitetom kojim će tragati za prigušenim glasovima o baštini – znanstvenici *moгу* i *moraju* postati vidljivi akteri arene u kojoj se *proizvodnja baštine*, kako su urednice efektno naslovile zbornik, odvija. Slojeviti, refleksivni i analitički minuciozni radovi zbornika, na ovome mjestu okupljeni sigurnom rukom triju urednica, ilustriraju raznolike načine toga znanstvenog djelovanja, a za očekivati je da će poslužiti i kao inspiracija domaćoj znanstvenoj zajednici za oblikovanje novih *kritičkih studija o nematerijalnoj kulturi*.

Petra Kelemen

Pre/poznavanje kulture: između konstrukcija, značenja i reprezentacija, godišnji skup Hrvatskog etnološkog društva, Zagreb, 5. i 6. lipnja 2014.

Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju organizirali su godišnji skup HED-a koji je održan u Zagrebu 5. i 6. lipnja 2014. godine.

Skup je otvorio predsjednik Društva Zoran Čiča podnošenjem izvještaja o radu u protekloj godini. Dodijeljena je i nagrada *Milovan Gavazzi* za iznimna ostvarenja studenata u kulturnoantropološkoj struci u 2013. godini Kristini Uzelac za rad "Gdje se u Zagrebu smjestila *Europa*?"

Skup je plenarnim izlaganjem "Povratak 'dvorskoj nauci'? Konsekvencijalističko promišljanje budućnosti etnologije/ sociokulturne antropologije u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj" započeo Miloš Milenković. Po plenarnom izlaganju uslijedila je panel diskusija *Prepoznavanje krize: humanistika i etnologija između političke i tržišne instrumentalizacije te intelektualne odgovornosti*. U živoj je raspravi bilo riječi o položaju znanstvenika iz humanističkog i društvenog područja između znanosti i zahtjeva državnih institucija. Istaknuta je zabrinutost nad "zahtjevima za prilagodbu" i potreba za većom reakcijom na impulse od strane nadležnih financijskih institucija. Rasprava se dotakla i intelektualne i moralne odgovornosti znanstvenika.

Prvu sekciju, *Konstruiranje zajednica i politike identiteta*, otvorio je Krešimir Zovak. U svom izlaganju "Konstrukcija sjećanja na 'europsku' Hrvatsku" analizirao je diskurs dviju političkih orijentacija u Hrvatskoj – "desnice" i "ljevice" neposredno prije referenduma o ulasku RH u Europsku uniju. Filip Škiljan i Marina Perić Kaselj u svom su izlaganju "Konstrukcija nacionalnih identiteta manjinskih zajednica u Republici Hrvatskoj" predstavili rezultate istraživanja s pripadnicima manjinskih zajednica u Hrvatskoj. Autori su uočili dominantne zajedničke markere identiteta i one posebne za jednu zajednicu. Olga Orlić u izlaganju "Grupe solidarne razmjene – počeci solidarne ekonomije u Hrvatskoj" otvorila je raspravu o alternativnim ekonomskim modelima. Uključenost autorice u takvu gospodarsku razmjenu omogućila joj je primjenu metode sudjelovanja s promatranjem kojom je istraživala motive uključivanja u tu vrstu ekonomske razmjene.

U drugoj sekciji *Prostor, ikonografija, ideologija* predstavljeno je pet radova. Milorad Kapetanović u izlaganju "Ikonski jezik ceste i pripovijesti suvremene vernakularne gradnje u Bosni i Hercegovini" istaknuo je da je to fenomen koji često izmiče istraživanju znanstvenika, iako je on važan pokazatelj društvenih promjena na promatranom području. Problematiku simboličkog određivanja javnih prostora imenovanjem ulica ili spomeničkom politikom obradile su u svojim radovima Zdravka Jelaska Marijan, Lejla Hairlahović i Marjana Strmčnik. U radu "Službena imenovanja i preimenovanja ulica u Splitu između 1912. i 1928. godine" Zdravka Jelaska Marijan historizirala je i politički kontekstualizirala proces (pre)imenovanja splitskih ulica. O označavanju prostora spomenicima i upisivanju političkih konotacija u/na ta mjesta, govorila je Lejla Hairlahović u izlaganju "Politika sjećanja: premještanje spomenika palim borcima NOB u Cazinu i postavljanje novog spomeničkog rješenja". Marjana Strmčnik govorila je o političkom narativu povezanom s imenovanjem novoizgrađene ulice u Ljubljani u radu "Tito u konfliktu ideologija: primjer Titove ceste u Ljubljani". Autorica je proučavala okolnosti ovladavanja javnim mnijenjem u razdoblju od 2009. do 2011. kada se odvijala prva javna, a zatim i sudska bitka protiv imenovanja novoizgrađene ulice imenom Josipa Broza Tita. Ruža Marčetić, u radu "Berlinski zid u Zagrebu – naracije i prakse" prikazala je istraživanje provedeno sa studentima germanistike rođenim 1978/88. godine, među kojima je istraživala naracije o Berlinskom zidu, a njima je suprotstavila naracije institucija.

Prvi dan skupa završen je sekcijom *Pre/poznavanje baštine*. Zoran Čiča u izlaganju pod naslovom "Proizvodi zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara: mogućnosti njihove popularizacije i turističke prezentacije" osvrnuo se na ekonomsku stranu jedinica upisanih na međunarodne ili državne liste nematerijalne baštine. O konkretnom projektu govorila je Ana Mlinar u izlaganju "Obnova i revitalizacija Špoljarićeve žage u Korani". U potpunoj obnovi pilane došlo je do suradnje državnih institucija i privatnih investitora. Rezultat takve suradnje predstavlja dobar primjer uključenja obnovljenih objekata u turističku ponudu. Noel Šuran izlaganje je posvetio istarskoj ovci kao "pokretnoj" baštini Istre. Danas je istarska ovca zaštićena kao dio prirodne baštine Republike Hrvatske uz objašnjenje da je ona najljepši i najbolji primjerak autohtone ovce na Mediteranu. Tom je mišljenju Šuran suprotstavio ono prema kojemu je takva vrsta ovce namjerno uzgojena kako bi bila estetski privlačnija.

Drugi dan skupa započeo je plenarnim predavanjem Stefa Jansena. U izlaganju "Daytonsko međuvrijeme: temporalnost i egzistencijalna nepokretljivost u Bosni i Hercegovini", Jansen je predstavio rezultate istraživanja provedenog među stanovnicima Sarajeva. U fokusu istraživanja su bili načini na koje kazivači konceptualiziraju budućnost i artikuliraju agensnost u temporalnosti određenoj ratom kao razdjelnicom u svakodnevnom očekivanjima.

Skup je nastavljen sekcijom *Rad i kultura: stare prakse i nove vrijednosti*. Ines Prica predstavila je svoj rad "Rad i simbolička ekonomija" u kojem je tematizirala odnos prema radu u današnjem društvu s naglaskom na značaj koji kulturna antropologija može imati u tom procesu. Andrea Matošević u svom je izlaganju "Druže Tito, samo želim veću lopatu!": moralna ekonomija Junaka rada" predstavio pogled na jugoslavenske udarnike i njihovu motivaciju za rad i postizanje sve većih normi. Sličnom se tematikom bavila i Reana Senjković, koja se, potaknuta knjigom *Ono*

vrijeme, osvrnula na propitivanje istinitosti i provjerljivosti zapisanih i objavljenih iskustava s omladinskih akcija od 1946. do 2008. Sanja Potkonjak i Tea Škokić izložile su pogled etnološke struke na etnografiju nezaposlenosti. U radu su se osvrnule na metodološke i teorijske postavke koje se mogu pokazati obmanjujućima. Sekciju su zaključili studenti Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Tomislav Augustinčić, Felina Bolanča, Lorna Kunčić i Gorana Ražnatović. U izlaganju “‘Pos’o – proba’: etnografija narativa o radu u punk bendu” istraživali su odnos članova benda Mašinko prema njihovom regularnom poslu i angažmanu u bendu. Autori su zaključili da se angažman kazivača u bendu konstituira kroz tri najvažnije odrednice: odnos prema osobama koje čine bend, odnos prema tehnologiji te prema regularnom poslu.

U sekciji *Preplitanje privatnog i javnog* predstavljena su tri rada. Ana Perinić Lewis, Maja Adžija i Joško Sindik u radu “Kulture dubrovačkih gradskih plaža” istražili su značaj plaža i vaterpola kao markera dubrovačkog identiteta. O rodnoj nejednakosti i potrošačkoj kulturi progovara Katarina Lajtman u radu “Ljubavna veza: istraživanje, javni diskurs i pojedinačno iskustvo”. Proučavanjem naracije o ljubavi svojih kazivača, autorica govori o razlikama u poimanju pojma ljubav u dvije generacije kazivača. “Možeš fotografirati, samo ti nije čisto!” naslov je rada Duge Mavrincac u kojem govori o stambenom prostoru kao stjecištu svih društvenih silnica osoba koje žive pod istim krovom. Pritom zaključuje kako je dom prostor neprekidne proizvodnje značenja.

Posljednja je sekcija, *Muzeji – prezentacije, interakcije, narativi*, bila posvećena muzejskom radu. U radu “Konstrukcija društvenog sjećanja u muzejima regije Magallanes u Čileu”, Sanja Đurin progovara o muzejima i njihovoj ulozi u konstruiranju kolektivnog sjećanja. “Muzeji kao mjesta učenja”, izlaganje Tamare Mataija i Ivane Šarić Žic, promišljalo je o mogućnostima koje muzeji nude kao mjesta neformalnog učenja s ciljem približavanja lokalne baštine širem sloju publike. Anastazija Cvitković u izlaganju “Prezentiranje izvaneuropskih kultura u Etnografskom muzeju u Zagrebu” kritički se osvrnula na trenutni postav EMZ-a te, uočivši najveće boljke, predložila inovativne ideje za poboljšanje toga postava.

Skup je zatvoren panelom *Etnografski film između teorije i prakse*, posvećenom vizualnoj antropologiji. U sklopu panela prikazana su dva filma, *Mimara Revisited* te *Autofocus*.

Janja Kovač